

GESCHIEDENIS

HANDELINGEN

der

**Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent**

NIEUWE REEKS — DEEL XV

1961

Gent 1961

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter :

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters :

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, St-Amansberg.
Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent.

Secretaris-penningmeester :

Professor Dr. R. VAN CAENEGHEM, Veurestraat 18, Afsnee.

Secretaris voor de publicaties :

Professor Dr. J. DHONDT, Universiteitsstraat 16, Gent.

Lidmaatschap :

Bijdrage : 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden : 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
LUDO MILIS : <i>De abdij van Ename in de middeleeuwen ; haar bezittingen in de periode 1063-1250</i>	1
GUIDO VANLAERE : <i>De demografische Evolutie in Assenede, Bassevelde, Boekhoute, Ertvelde, Oosteklo en Waterliet gedurende de 17e en 18e Eeuwen</i>	49
JOS. DE SMET : <i>De eerste jaren van de Katholieke Burgersgilde te Brugge (1878-1889)</i>	107

De abdij van Ename in de middeleeuwen

Haar bezittingen in de periode 1063-1250

door

LUDO MILIS

Licentiaat Geschiedenis
Navorsingsstagiair N.F.W.O.

Tot nog toe is de studie betreffende de domaniale geschiedenis in grote mate beperkt gebleven tot de Karolingische tijd, terwijl de latere Middeleeuwen op dat gebied stiefmoederlijk behandeld werden. Toch is er een groot verschil waar te nemen tussen de abdijen in de twee voornoemde perioden, waarbij de oudste een veel grotere ontplooiing hebben gekend en ook in vele gevallen aantrekkelijker waren om te bestuderen ¹.

Van de tweede groep maakt Sint Salvator van Ename deel uit, die gerangschikt dient te worden onder de vele kleine abdijen die in de loop van de tweede helft der XIe eeuw en het begin der XIIe werden gesticht in de Nederlanden als gevolg van de Gregoriaanse Hervormingsbeweging, welke zulke alomvattende betekenis had voor de geschiedenis van de Kerk én van de ganse maatschappij in de Middeleeuwen ².

De bezittingen worden steeds gerangschikt onder de term *domein*: hierin zijn niet enkel gronden, maar ook andere bronnen van inkomsten begrepen, die zoals uit het volgende zal blijken, steeds meer aan belang gaan winnen nl. de kerkelijke inkomsten als *altaria*, tienden en offeranden, en die welke voortvloeien uit de handelsbedrijvigheid: de tollén. Van kant worden gelaten de rechten van bannale aard en de rechtspraak van de abt, die ook inkomsten voor gevolg hadden. Dit onderscheid wordt doorgevoerd op grond van het verschil dat tussen beide groepen bestaat, waarbij de eerste van privaatrechterlijke aard is, terwijl de tweede groep rechten inhoudt van publieke oorsprong ³.

Uit het onderzoek zal blijken dat de abdijen en kapittels van de XIe en XIIe eeuw hun inkomsten putten uit een van de twee soorten welke we hebben weerhouden: economische en heerlijke, daar waar voor de oudere abdijen bijna enkel eerstgenoemde, en dan nog vooral de agrarische van belang zijn. Deze verschuiving is te wijten aan verschillende factoren. De eerste is de Gregoriaanse hervorming welke de kerkelijke goederen wil

(1) Dit artikel is de bewerking en inkorting van de licentiaatsverhandeling getiteld « Het domein der Sint-Salvatorabdij te Ename gedurende de Middeleeuwen, 1063-1250 » welke wij in 1961 bij de Rijksuniversiteit te Gent hebben aangeboden, o.l.v. Prof. Dr. F.L. Ganshof, waaraan we vele leerrijke opmerkingen verschuldigd zijn. Ook Prof. Dr. R. van Caenegem en Prof. Dr. A. Verhulst danken we voor hun aanwijzingen.

(2) E. De Moreau, *Les abbayes en Belgique (VIIe-XIIe siècle)*, Brussel, 1952, blzn 66-67.

(3) R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, Parijs, 1959, dl. I, blz. 114, noot 1.

onttrekken aan de handen van de leken, wat een steeds groter aandeel kerkelijke inkomsten voor gevolg heeft. Hiermee houdt de daling verband der vrijgevigheid der heren, die, nu ze afstand moeten doen van hun kerken, hun gronden niet meer wegschenken. Ten derde geeft de herleving van de handel aanleiding tot het stijgen aan belang van de commerciële inkomsten.

De *termini* waarbinnen deze studie is afgebakend zijn 1063 en 1250. De eerste datum is die van de stichting, de tweede dient men meer als een periode en niet als een scherp afgebakend tijdstip te beschouwen. Deze eindterm wordt verklaard door de algemene ontwikkelingslijn der benedictijnerabdijen, welke rond het midden der XIIIe eeuw achteruitgaan ⁴, maar de verhalende bronnen voor St. Salvator maken gewag van een verval der abdij zelf ook ⁵. Alzo werd een einde gesteld aan de vorming en uitbouw van het domein, zo dat zelfs het XVIIIe eeuwse domein, op een lichte daling na, hetzelfde uitzicht biedt.

Toen te Ename in 1063 een abdij werd gesticht door de graven van Vlaanderen Boudewijn V en Adela, had deze plaats reeds een roemrijke en belangrijke rol gespeeld, zowel in de strijd tussen West-Francië en Lotharingen, als in de vorming van het graafschap Vlaanderen.

Men moet teruggaan tot het midden der tweede helft van de Xe eeuw, nl. in 974, toen aldaar een versterking werd opgericht tegen West-Francië, zoals ook was gebeurd te Antwerpen en te Valenciën ⁶. Dit *castrum* met een meestoren en een kerk besloeg een oppervlakte van 1 ha ⁷. Dicht bij de Schelde gelegen, op een landtong, voldeed deze plaats aan de voorwaarden waarin een handelsnederzetting tot bloei komt. Enerzijds de bescherming van het *castrum*, anderzijds de Schelde terwijl op die plaats ook een heirbaan de stroom kruiste ⁸.

Reeds vóór 1005 staat Ename bekend als het *oppidum et castrum munitissimum, et sedes principalis ducatus regni Lotharici* ⁹. Eer er twintig jaar verstreken zijn, heeft men reeds twee kerken in de *portus* opgericht, St. Salvator, de latere abdijskerk, en St. Laureins, de latere parochiekerk. Samen met de O.L.V. kerk binnen het *castrum* en de moederkerk St. Vaast te

(4) Ph. Schmitz, *Histoire de l'ordre de Saint-Benoît*, Maredsous, 1948, dl III, blzn 42-80.

(5) *Annales abbatum monasterii Eenamensis*, uitg. U. Berlière, *Chronique des abbés d'Eename*, in *Documents pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, dl I, 1894, blz. 122.

(6) H. Franz-Reinhold, *Die Marken Valenciennes, Eename und Antwerpen*, in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, X, 1940, blzn. 234-41 en 253. J. Dhondt, *Het ontstaan van Oudenaarde*, in *Handelingen van de geschied- en oudheidkundige kring van Oudenaarde*, dl I, 1952, blz. 52.

(7) A. Van de Walle, *Historisch en archeologisch onderzoek van het portus Eename*, in *Handelingen van de maatschappij van geschiedenis en oudheidkunde van Gent*, nieuwe reeks, II, 1945, blzn. 228-229. Voor een kaart, zie *Alg. Gesch. der Nederlanden*, II, pl. 14.

(8) J. Dhondt, a.w., blz. 52. J. Vannerus, *Les limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique*, kaart. Archeologisch bewezen door A. Van de Walle, a.w., blz. 225.

(9) *Sigeberti auctarium Affligemense*, uitg. P. Gorissen, blz. 111, jr 1005.

Nederename zijn er vier, of evenveel als te Gent op dat ogenblik¹⁰.

De graven van Vlaanderen zochten echter nieuwe expansieterreinen, welke ze enkel vonden in gebieden, welke van het Duitse Rijk afhingen. Een beweging welke zich reeds vanaf de late Xe eeuw aftekende, begon effectief onder Boudewijn IV.

Deze landsheer had tegenover Ename een andere versterking opgericht, natuurlijk op de linkeroever van de Schelde, en welke zou uitgroeien tot de tegenhanger en later opvolger van Ename, Oudenaarde¹¹. Dit moet geschied zijn vóór 1030¹². Drie jaar later valt de graaf Boudewijn IV de mark Ename binnen en verwoest de burcht¹³. Dat heeft geen blijvende gevolgen want de burcht en met haar de nederzetting van handelaars wordt heropgericht¹⁴. In 1047 echter wordt een ruil gesloten tussen Boudewijn V en Herman, de graaf van Henegouwen, waarbij Ename en het noordelijke deel van de mark in handen van eerstgenoemde komen¹⁵.

Waarschijnlijk werd dan de burcht verwoest of ontmanteld, terwijl de handelaars naar Oudenaarde trokken, aldus alle belang ontnemend aan Ename¹⁶.

Uit geestelijke aandrang, maar vooral uit politieke berekening wordt op de plaats van het oude *castrum* zelf een abdij opgericht, bevolkt met benediktijnermonniken onder de hoede van een monnik uit St. Vaast van Atrecht, Walbrecht¹⁷. Alzo verhinderde Boudewijn elke mogelijke heroprichting van een burcht op die plaats, moest Ename hem nog ontsnappen.

De monniken van de pas opgerichte abdij vonden een onderkomen in de burchtkerk welke toegewijd was aan O.L.V., en die vóór de Vlaamse verovering bediend werd door een kanunnikenkapittel¹⁸. Onder voornoemd vokabel zal de abdij ook blijven bestaan gedurende de eerste jaren¹⁹.

De schenking van de kerk, het klooster en de goederen geschiedde door

(10) A. Van de Walle, *Verslag van de navorsingen betreffende de St. Salvatorskerk*, in *Cultureel jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen* 1947, Gent, 1948, blz. 239, noot 11.

(11) F. L. Ganshof, *Les origines de la Flandre impériale*, in *Annales de la société royale d'archéologie de Bruxelles*, XLVI, 1942-43, blzn 15-20. Als bronnen: *Sigeberti auctarium Affligemense*, jr 1030, blz. 113 en *Flandria Generosa*, uitg. L. C. Bethmann, in *M.G., SS., IX*, blz. 320, c. 10.

(12) F. L. Ganshof, *a.w.*, blz. 24.

(13) *Sig. auct. Affl.*, jr. 1033, *ald.*; *Flandria generosa, ald.*; *Annales Elmenses*, uitg. Ph. Grierson, *Les annales de St. Pierre de Gand et de St. Amand*, in *Kon. Comm. Gesch.*, Brussel, 1937, blz. 90, jr. 1034.

(14) *Gesta episcoporum Cameracensium*, uitg. L.C. Bethmann, in *M.G., SS., VII*, blz. 465, bk. II, c. 45.

(15) Anselmus Leodiensis, *Gesta episcoporum Leodiensium*, uitg. R. Köpke, in *M.G., SS., VII*, blz. 224, c. 59; Ch. Piot, *Cartulaire de l'abbaye d'Ename*, Brugge, 1881, nr. 1, blz. 2.

(16) Zekerheid dat de burcht na 1047 verwoest werd is er o.i. niet. Boudewijn V spreekt van *antiquum castellum, sicut nos recepimus de manu Herimanni comitis, et sicut nos hactenus quiete et solide tenemus*: Piot, *a.w.*, nr 1, blz. 2; en Lietbrecht, de bisschop van Kamerijk van *nondum ruine macerie, ald.*, nr 2 blz. 3.

(17) *Ald.*, nr 1, blz. 1; M. Gysseling-A. Koch, *Diplomata Belgica*, I, nr 156, blz. 268.

(18) *Gesta episc. Camerac.*, blz. 465, bk. II, c. 45.

(19) In 1070 is de abdij al in St. Salvator ondergebracht (Piot, *a.w.*, nr. 4).

Walbrecht, een Atrechtse monnik²⁰. Of er ook andere monniken van St. Vaast naar Ename zijn overgekomen is niet na te gaan. Toch is de invloed van de oude abdij duidelijk in de pas opgerichte waar te nemen.

Ename kreeg immers door een *preceptum* van de bisschop van Kamerijk, Liembrecht, tijdens een synode aldaar gehouden, dezelfde vrijheid als die welke door de H. Vindiciaan, een zijner voorgangers, zou verleend zijn aan St. Vaast in 680²¹. Hierdoor wordt de abdij onttrokken aan elk gezag van buitenuit.

Boudewijn V en zijn medestichters moesten natuurlijk voorzien in het onderhoud van de nieuwe gemeenschap, en ze begiftigden haar met een vrij aanzienlijke dotatie²².

De nieuwe abdij stak ondanks alles slecht van wal, en reeds gedurende haar eerste bestaansjaar had ze moeilijkheden te duchten toen *vicini eiusdem ecclesie nonnullas molestias ei inferunt, pro quibus ad nos* (Boudewijn en Adela) *sepe recurrere vos* (de abdij) *oportet*²³.

Aangezien de graaf nu niet telkenmale kan tussenkomen, wordt Arnulf van Oudenaarde als ondervoogd der abdij aangesteld, met de opdracht de minder belangrijke zaken te behartigen, terwijl de graaf de belangrijke tot zijn eigen bevoegdheid rekent. Als vergoeding voor zijn functie moet de abdij 100 schellingen per jaar betalen aan Arnulf en zijn opvolgers, die er voor gewaarschuwd worden dat zij hun macht niet mogen te buiten gaan, waarvoor hij hen bedreigt met een sanktie. Boudewijn treft hier een wijze beslissing, waardoor hij de mogelijkheid voor het plegen van usurpaties wil uitsluiten, en wel in het bijzonder van de heren van Pamele zelf. De bevestiging van de vrijheid en van de rechten der abdij, welke in 1064 door de H. Liembrecht werd gedaan, zou zes jaar later, in 1070, ook door de paus, Alexander II geschieden²⁴, op vraag van Adela, de stichteres, die als weduwe in het klooster van Mesen was getreden. De paus

(20) De kerk kwam alzo als *Eigenkirche* in het bezit van de eerste abt, iets wat juist in die tijd in het middenpunt der belangstelling staat in de kerkelijke middens. De evolutie van de Gregoriaanse hervorming zal zo iets later onmogelijk maken.

(21) Deze oorkonde, die een *falsum* is, komt in de archieven van de abdij Ename voor in nr 3, blz. 60, nr 7, f° 10^r, nr 11, f° 7^r en nr 5 (zonder f°). Ze is uitgegeven bij E. Van Drival, *Cartulaire de St. Vaast d'Arras rédigé au XIIe siècle par Guimann*, Atrecht, 1875, blz. 18: *Privilegium sancti Vindiciani episcopi de libertate monasterii et castri*. Voor de datering der oorkonde, zie A. Guesnon, *Un cartulaire de l'abbaye de St. Vaast d'Arras, codex du XIIe siècle* in *Bulletin historique et philologique du comité des travaux historiques et scientifiques*, Parijs, 1896, blz. 252.

(22) De dotatie is veel minder belangrijk dan die voor het St. Pieterskapittel te Rijsel, weliswaar voor 40 kanunniken bestemd, eveneens gesticht door Boudewijn V, (Zie E. Hautcœur, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint Pierre de Lille*, Rijsel, 1896, dl 1, blz. 22 e.v.; Dez., *Cartulaire de l'église collégiale de Saint-Pierre de Lille*, Rijsel, 1894, dl. I, nr 2, blz. 3.) en Mesen, dat 30 nonnen en 12 kanunniken moest onderhouden, ook gesticht door genoemde graaf (Zie J. Dhondt, *Bijdrage tot het cartularium van Meesen*, in *Hand. Kon. Comm. Gesch.*, CVI, 1941, blzn 111-113). Ze is echter aanzienlijker dan bv. voor Zonnebeke (Zie C. Callewaert, *Chartes anciennes de l'abbaye de Zonnebeke*, Brugge, 1925, nr 1, blz. 1), en Nonnenbos (Zie L. Van Hollebeke, *l'Abbaye de Nonnenbossche de l'ordre de St. Benoît près d'Ypres*, Brugge 1865, nr 1, blz. 57), alle daterend uit de tweede helft der XIe of het begin der XIIe eeuw.

(23) Piot, *a.w.*, nr 3, blz. 5.

(24) Gysseling-Koch, *a.w.*, nr 158, blz. 271; Piot, *a.w.*, nr 4, blz. 6; J.L. nr 4672.

verklaart te handelen omdat de abdijs weer te lijden had van wat in een late verhalende bron wordt genoemd *lupi rapaces* ²⁵.

Kort vóór 1070 verlieten de monniken hun oorspronkelijke O.L.V. kerk om zich te gaan vestigen in de oude *portuskerk St. Salvator* ²⁶.

Hun eerste abdijkerk zal snel vervallen, en na nogmaals hersteld te zijn, bekend blijven als de *capelle te Lotheryck*, naar de plaatsnaam waar ze zich bevond, *Lotheryck* ²⁷.

Voor de verplaatsing hadden de monniken de toestemming nodig van gravin Adela, die ze slechts node gaf, en dan nog maar op voorwaarde dat de goddelijke diensten in O.L.V. verder dagelijks zouden gehouden worden ²⁸.

Deze voorwaarde werd niet lang nageleefd. De O.L.V. kerk ging dan ook ten onder, werd als stal gebruikt, totdat, onder impuls van burgers van Oudenaarde, Lambrecht II (na 1085-1092) overging tot de restauratie van de bidplaats. Een monnik, Drogo, werd belast met het herstel, dat financieel werd mogelijk gemaakt door het oprichten van een broederschap van O.L.V. Met de bijdragen die de leden moesten betalen werd de *capelle te Lotheryck* hersteld en versierd voor meer dan 75 mark.

Met de eerste drie abten: Walbrecht, die in 1085 weer naar St. Vaast gaat, Lambrecht I en Lambrecht II, beiden uit St. Bertijns, is de periode van vestiging der abdijs afgelopen ²⁹.

I

HET GRONDBEZIT

A. De Verwerving der gronden.

1. De stichtingsdotatie.

Zoals hoger werd gezien kon de abdijs rekenen op een milde dotatie welke haar werd overgemaakt door Boudewijn V, door Adela en door Arnulf van Oudenaarde.

Inzake grondbezit bestond deze schenking uit een aantal hoeven en uit een reeks bewerkte of woeste gronden.

Te Ename verkrijgen de monniken 6 *mansi*, die een oppervlakte zouden hebben van totaal 36 ha ³⁰. Men moet ze o.i. situeren in het noorden van

(25) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 11, f° 9°.

(26) Pauselijke bulle spreekt al van *monasterium Sancti Salvatoris*.

(27) E. Beaucarne, *Notice historique sur la commune d'Ename*, Gent, 1895, dl 2, blz. VI.

(28) Piot, *a.w.*, nr 356, blz. 346. Zie hierover onder voorbehoud: A. Leyman, *Een confrerie of broederschap van O.L.V. te Ename*, in *Hand. Gesch. kr. Oudenaarde*, 1956, blz. 93.

(29) *Annales abbatum monasterii Eenamensis*, blz. 120.

(30) Dat de *mansus* hier aldus 6 bunders zou bedragen, wordt ons gegeven door een XVe eeuwse vertaling van de stichtingsoorkonde (*R.A.G., Abdij Ename*, nr. 5, zonder f°, uitgegeven door Beaucarne, *a.w.*, dl I, blz. 2, die echter verkeerdelijk 35

de huidige gemeente en voor een deel op het grondgebied van Ename, waar de abdij later een uitbatingencentrum zal bezitten³¹. Tussen de Edelaarsberg en de kerken in het westen verkrijgt de abdij een weidegrond, die onder het abbatiaat van Geraard van Strijpen (1273-92) werd omgezet in het *bos van Ename*, met een oppervlakte van omtrent 150 ha³².

Op dezelfde oever van de Schelde, en als het ware in een kring rondom haar gelegen, bezat de abdij hoeven te Duisbeke en Eppengem (Mater), te Maarke, te Munkzwalm, en in Bossenere (Etikhove), in het totaal 11 met een berekenbare oppervlakte aan weide- en akkerland van 126 ha.

De gronden die Adela schenkt bevinden zich in *Flandris*, in de Vlaamse kustvlakte te Pervijze. Deze werd in de eerste helft der XIe eeuw door de Duinkerke III-A transgressie overspoeld, maar vanaf de zestiger-jaren worden er een aantal plaatsen vermeld, o.a. *Bircla* of Berkel, ten noorden van Diksmuide, vlak bij de bezittingen van Ename³³. De zoutrijke gronden werden gebruikt voor het hoeden van schapen, die in deze weiden een rijk voedsel vonden³⁴. De vier *bercariae* welke de monniken er verkregen strekken zich uit tot aan de *Holtfledum*, de Houtvliet, die weliswaar niet te identificeren is, maar die ongetwijfeld een der talrijke kreekarmpjes moet zijn, waarlangs de zee het gebied tot aan de Oude Zeedijk binnendrong. In de XVe eeuw zal de oppervlakte van het bezit aldaar ongeveer 88 ha zijn³⁵.

Gebruik makend van zoveel onnauwkeurige gegevens, wat ons tot voorzichtigheid moet manen, zou Ename door haar dotatie reeds in het bezit gekomen zijn van circa 341 ha, wat in het totaal der gronden welke ze op het einde van de hier behandelde periode, 1250, bezit, een achtste deel vertegenwoordigt³⁶.

Van groot belang voor de verdere evolutie is ook, dat de kernen welke nu zijn ontstaan, zullen blijven bestaan en verder tot ontwikkeling komen.

2. De latere aanwinsten in het Land van Aalst.

Na de stichting breekt een periode aan, waarin de abdij geen gronden meer in bezit krijgt, en waar ook andere schenkingen op één uitzondering na, uitblijven³⁷.

bunder zet). Er dient op gedrukt te worden dat een *mansus* van 6 bunder bestaat, maar dat die van 10 of 12 bunder meer voorkomen. Zie F.L. Ganshof, *Medieval agrarian society in its prime*, in *The Cambridge economic History of Europe*, dl I, blz. 301.

(31) Zie verder, blz. 25.

(32) Beaucarne, *a.w.*, dl II, blz. 51; F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen, arr. Audenaarde*, dl I, Eename, blz. 8.

(33) A. Verhulst, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, in *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, XIV, I, 1949, blz. 12-13 en f. 3.

(34) P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen, 1952, dl 2, blz. 397.

(35) In 1463 bezit de abdij te Pervijze iets meer dan 200 gemeten (R.A.G., *Abdij Ename*, nr. 215).

(36) Zie verder, blz. 46.

(37) Zie verder, blz. 34.

De toestand zal pas verbeteren tegen het einde van de XIe en het begin der XIIe eeuw wanneer de monniken de hand kunnen leggen op de villa *Hellebecq*³⁸. Het schijnt dan beter te vlotten met de abdijs, maar wanneer abt Snellaard in 1139 een aanvang neemt met de bouw van een nieuwe kerk, op de plaats van de oude *portuskerk*, heeft men waarschijnlijk te ver gegrepen³⁹. Wegens nijpende armoede en aanvallen treedt hij af⁴⁰. Zijn opvolgers schijnen geen verandering in de toestand te kunnen brengen⁴¹.

Een duidelijke bloeitijd gaat de abdijs tegemoet onder Gijselbrecht II (1168-67/8), waar de *Annales* met de grootste lof over schrijven⁴². Zijn poging om de regel van de Cisterciënsers in te voeren mislukt, zodat hij zelf aftreedt en in genoemde orde treedt⁴³. Zijn opvolger abt Lambrecht III zal de abdijs nog op het bereikte peil kunnen handhaven.

Lambrecht IV betekent voor de abdijs het inluiden van een tijdelijk verval, waaraan echter rond 1200 een einde wordt gemaakt door Walter en later door Zeger⁴⁴.

Onder het beleid van Hendrik van Langeveld (1227-1249) schijnt St. Salvator meegesleurd te zijn in de algemene krisisperiode welke de Benediktijnen ondergingen. Hem wordt de verdienste toegeschreven een voorzichtig en oppassend beheer te hebben gevoerd⁴⁵. Onder Arnulf (1249-60) en Boudewijn van Oudenaarde (1260-73) is het verval niet meer te stuiten⁴⁶.

Een overzicht geven van de aanwinsten van grondbezit moet uitsluitend steunen op de oorkonden welke ons de schenking, verkoop, aankoop of ruil ervan bekend maken. Een eerste stuk dat ons een globaal overzicht geeft van wat de abdijs bezit is een rol van 1335, getiteld *C'est li estat d'Eiham au plus cler k'on le pnet trouver en l'an de grace mil CCC trente et chiunc*⁴⁷, die ons van groot nut is, bij gebrek aan ouder overzicht.

De gronden zijn hierin geografisch ingedeeld: Land van Aalst, Henegouwen, Tussen Leie en Schelde, Over de Leie, welke indeling hier in grote mate is bewaard⁴⁸.

In het Land van Aalst bezat de abdijs aan het einde van de hier bestudeerde periode 3 *curiae* of uitbatingscentra, gelegen te Nederename, St. Blasius-Boekel en Mater.

De aanwinsten in dit gebied zijn gekenmerkt door hun kleine oppervlakten: de hoeven welke geschonken worden, werden later steeds aan-

(38) Zie verder, blz. 18.

(39) *Sigeberti Auctuarium Affligemense*, blz. 128, jr 1139, 3.

(40) *Annales monasterii Eenamensis*, blz. 121.

(41) *Ald.*

(42) *Ald.*: ... *omni more et honestate preclarus.*

(43) *Ald.*

(44) *Ald.*, blz. 122/123.

(45) *Ald.*, blz. 123.

(46) *Ald.*

(47) *R.A.G., Abdijs Ename*, nr. 207.

(48) In genoemde lijst wordt Kluizen gerangschikt onder de rubriek Tussen Leie en Schelde. Hier wordt het afzonderlijk genomen. Ook Deurne en Arleux-en-Gohelle zijn in afzonderlijke delen ondergebracht. Ze werden niet meer vermeld in 1335 daar ze toen al uit het abdijsbezit verdwenen waren.

gevuld met nabij gelegen stukken, die het geheel afrondden.

De *curia* van Nederename moet waarschijnlijk geïdentificeerd worden met één der zes *mansi*, welke in 1063 in de dotatie begrepen waren. Ze was gelegen aan het *cauterken*, langsheen de Rietstraat⁴⁹. Hiervan hingen af, de gronden te Nederename en te Ename zelf, die met een groot aantal schenkingen en afstand van rechten gepaard ging⁵⁰.

Een grote bron van moeilijkheden was de weidegrond, uit de eerste schenking, waarbij de abdij steeds in konflikt kwam met de heren van Gavere: zo in 1182, wanneer de monniken in het gelijk worden gesteld bij het tonen van de gezegelde stichtingsoorkonde⁵¹ en in 1226⁵². Ook met de rechten van de heren van Pamele moet rekening gehouden worden, die een stuk toegewezen krijgen van de grond⁵³, terwijl over de jurisdictie te Nederename een kompromis wordt gesloten tussen hen en de abdij⁵⁴.

De hofstede van St. Blasius-Boekel wordt aan de monniken geschonken omtrent 1150 door Geraard van Maalbroek, zoals ook de naam van de *curia* luidt, ter gelegenheid van zijn intrede in het klooster. Gedeeltelijk waren deze gronden ook gelegen in de parochie Maarke⁵⁵. Ook hier zullen latere schenkingen het bezit doen aangroeien⁵⁶.

Te Mater is het goed genaamd *Haudrut*, nu Houwaart, geschonken door Geraard, de kamerling van Vlaanderen, een heer van Pamele, in 1150⁵⁷ op zijn beurt aangevuld door verschillende schenkingen en kopen⁵⁸. Waar dit voor de voornoemde plaatsen vooral waar te nemen is in de periode vóór 1190, is het in dit geval vooral na deze *terminus*, wat zeer opvallend is omdat we reeds in een periode beland zijn, waarin het schenken van gronden zeldzamer en zeldzamer wordt⁵⁹. Nochtans belooft de aanwinst aan gronden hier ongeveer 55 bunders.

Ook is een ganse reeks andere plaatsen, in vele gevallen veel verder van de abdij gelegen, bezit de abdij losse stukken grond, waarvan het soms niet uit te maken is tot welk hof ze behoorden: deze plaatsen zijn:

(49) Een *curia de Henam* wordt vermeld in de bulle van 1115. In de latere bullen alsook in de kopie ervan in het *cartularium* staat echter *curia de Buri*. Dit is een verkeerde lezing van de bulle van 1115, waar het woord enigszins geschonden is. In de lijst van 1335 staat geen *curia te Ename*, maar wel een *court de Baseham*. De lokalisatie was mogelijk door een kaart, *R.A.G., Kaarten en plans*, 1244.

(50) *Piot, a.w.*, nr 49, blz. 48; nr 90, blz. 75 (a^o 1176-77); *R.A.G., Abdij Ename*, 3, blz. 148/14; *ald.*, blz. 148/4; *ald.*, blz. 148/9-10; *ald.*, blz. 148/11; *Piot, a.w.*, nr 75, blz. 67; *ald.* nr 86, blz. 73; *ald.*, nr 95, blz. 78; *ald.* nr 96, blz. 78; nr 85, blz. 72; *ald.* nr 53, blz. 50; *R.A.G., Abdij Ename*, 3, blz. 148/16; *ald.*, blz. 148/8.

(51) *Piot, a.w.*, nr 64, blz. 59.

(52) *Ald.*, nr 153, blz. 122.

(53) *Ald.*, nr 154, blz. 123.

(54) *Ald.*

(55) *Ald.*, nr 411, blz. 373. Te dateren rond 1150, jaar waarin hij al monnik is.

(56) *R.A.G., Abdij Ename*, 2 bis, blz. 10; *ald.*, 3, blz. 148/4; *Piot, a.w.*, nr 385, blz. 362; *ald.*, nr 390, blz. 364; *ald.*, nr 87, blz. 73.

(57) *Ald.*, nr 35, blz. 35.

(58) *Ald.*, nr 360, blz. 349 en nr 368, blz. 353; *ald.*, nr 378, blz. 358; *ald.*, nr 387, blz. 362; *ald.*, nr 407, blz. 371; *ald.* nr 60, blz. 54; *ald.*, nr 19, blz. 22; *R.A.G., Abdij Ename, oorkonde* nr 322; *Piot, a.w.*, nr 101, blz. 83; *ald.*, nr 105, blz. 86; *ald.*, nr 205, blz. 174; *ald.*, nr 228, blz. 197.

(59) nl. de 4 laatste vermeldingen van de vorige noot.

Volkegem, Pamele, Leupegem, Maarke, Etikhove, Elst, Zegelsem, Schorisse, Oprakel, Everbeek, St. Denijs-Boekel, St. Maria-Oudenhove, Michelbeke, Welden, Munkzwalm, Paulatem, Gavere, Semmerzake, Vurste, Melsen, Schelderode, Lemberge, Moortsele, Massemen, Oordegem en Scheldewindeke ⁶⁰.

Het Land van Aalst is het gebied waar St. Salvator over de meest verspreide gronden beschikt. Men kan zonder aarzelen spreken van een verschijnsel dat veel abdijdomeneinen kenmerkt, nl. het *Streubesitz* ⁶¹.

Als tegenhanger van dit verschijnsel, kan men de bezittingen nemen welke de abdij bezit in Henegouwen, en die veel meer gekoncentreerd liggen in een klein aantal lokaliteiten.

3. De bezittingen in Henegouwen.

De voornaamste centra in deze streek zijn Hellebecq, Zullik en Vloesberg, terwijl losse bezittingen voorkomen rond Chièvres, Tongres St. Martin en Tongres Notre Dame, en waar Ename pas later en klaarblijkelijk na 1250 een *curia* uitbaat ⁶².

Het verschil dat men fundamenteel dient te maken tussen deze verschillende plaatsen is de inrichting van de hoven. Waar we in het Land van Aalst te doen hadden met kleine hoven, met weinig, eerder toevallig verworven gronden hebben we hier maar één van zulk type, nl. Vloesberg, terwijl Hellebecq en Zullik de oude *villa*structuur hebben gekend.

De *villa* Hellebecq komt in het bezit der Enaamse monniken omstreeks 1100, en wel tijdens het abbatiaat van Tanraad. Dit is te danken aan de vrijgevigheid van Adelendis van Chièvres, de echtgenote van de heer van Pamele, Diederik. Zij schenkt het domein vrij van alle rechten tegenover de schenkers, en volledig met lijfeigenen, water, weide en woud ⁶³.

De oppervlakte van de huidige gemeente en tevens van de vroegere parochie beslaat 560 ha. Dit weten we door een reeks figuratieve kaarten welke van Hellebecq en van Zullik, dat verder ter sprake komt, zijn bewaard ⁶⁴. Het noorden is daarbij bedekt met woud, terwijl het zuiden bestaat uit weiden of uit akker, hetgeen ook toponymisch wordt aangeduid door de aanwezigheid van de kouters *Ruels*, *Recquesne* en *Boulquin*.

Het belang van deze *villa* voor het Enaams domein is tweemaal: het is zowel de grootste schenking die aan de abdij gedaan wordt, als de enige *villa* in haar bezit, dit in een tijd waarin de klassieke domaniale structuur vervalst.

Wat Zullik en Opzullik betreft, dient het verwerven van de grond ook gesitueerd te worden in de eerste helft der XIIe eeuw. In eerstge-

(60) Men vindt de vermelding hiervan in Piot, *a.w.*, of in de oorkondenverzameling welke wij kortelings zullen uitgeven.

(61) F.L. Ganshof, *Het tijdperk van de Karolingen tot de grote Noormanneninvall*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, blz. 336.

(62) R.A.G. *Abdij Ename*, nr. 207.

(63) Piot, *a.w.*, nr. 6, blz. 9. Datering: het abbatiaat van Tancredus loopt van 1092 tot 1110.

(64) R.A.G., *Abdij Ename*, nr. 305.

noemde plaats bezit de abdij de helft, *medietas de Bassilgi*, en reeds vóór 1147, jaar waarin een proces aan de gang is met Willem van Boelare⁶⁵. Bezittingen te Opzullik worden vermeld achteraan een cijnslijst welke voor Hellebecq is bewaard⁶⁶. en ook in afzonderlijke oorkonden is over kleine aanwinsten aldaar sprake⁶⁷.

De derde *curia* in Henegouwen is gelegen te Vloesberg, een uitgestrekte parochie, waarbij de Enaamse bezittingen zich tot zelfs buiten de grenzen uitstrekten. De eerste schenking werd gedaan door Reinsuendis, de vrouw van Alaard Hasbenium: ze gaf 3 *mansi* genoemd *Hairroke* en *Akardsmeis*, beide gelegen te Geron, en de derde te Esquins⁶⁸.

Deze schenking is ten laatste gebeurd in 1148, wanneer er melding van gemaakt wordt in de pauselijke bulle van Eugenius III⁶⁹. Ook is dan al een grond, voortkomend van de kamerling Geraard, heer van Pamele, in abdijbezit.

Een uitbreiding van goederen werd verwezenlijkt door een monnik van de abdij Otto, die een groot aantal gronden voor St. Salvator aankocht⁷⁰.

De ligging ervan wordt dikwijls vermeld: zo te Pommiers onder Ogy, Augomont, Le Sablon, Bertaucamp en *Avvinove*.

Buiten de aktie van Otto om, en enigszins later, verwerft de abdij nog andere gronden⁷¹, vooral de anderhalve *mansus* die Zeger Brun ruilt⁷², en andere te Ogy en Lahamaide⁷³. Ook in de XIIIe eeuw zijn nog verschillende aanwinsten te noteren⁷⁴.

Te Tongres-St-Martin en Tongres-Notre-Dame is er een minder belangrijk abdijbezit gelegen, waarvan de verwerving waarschijnlijk te danken is aan kleine schenkingen, zodat de gronden over verschillende dorpen en gehuchten verspreid liggen: Hoves, Grosage, de beide Tongres, en Wer-ves⁷⁵. In het totaal zijn er 20 hoeven, zonder dat er evenwel een centrale *curia* aanwezig is op dat openblik. Niettemin zijn er gronden rechtstreeks door de abdij bewerkt, die in de cijnslijst aangeduid staan met de term *propria ecclesia* en *terra ecclesiastica*⁷⁶.

(65) Piot, *a.w.*, nr 37, blz. 37.

(66) *Ald.*, nr 421, blz. 384.

(67) *Ald.*, nr 51, blz. 49.

(68) *Ald.*, nr 375, blz. 357.

(69) *Ald.*, nr. 38, blz. 39; J.L. nr 9221.

(70) *Ald.*, nr 418, blz. 377.

(71) *Ald.*, nr 410, blz. 372; R.A.G., *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/4, 148/5, 148/6, 148/11, 148/13.

(72) Piot, *a.w.*, nr 373, blz. 355; R.A.G. *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/6.

(73) Piot, *a.w.*, nr 404, blz. 370; *Ald.* nr 383, blz. 361; *Ald.* nr 77, blz. 67.

(74) *Ald.*, nr 100, blz. 81; *Ald.* nr. 272, blz. 241; *Ald.* nr. 273, blz. 242; *Ald.*, nr 274, blz. 243. Ingevolge een twist wordt aan de abdij van St. Maarten te Doornik 2 bunder gegeven tegen een cijns van 6 schell.: *Ald.*, 185, blz. 153; dezelfde tekst ook bij M. D'Herbomez, *Chartes de l'abbaye de St. Martin de Tournai*, I, nr 359, blz. 369.

(75) Deze gegevens zijn ons bekend door een cijnslijst van Vloesberg, R.A.G., *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/13.

(76) Deze termen zijn niet specifiek voor rechtstreeks door een kerk bewerkte gronden. Hetgeen ons tot de interpretatie aanzet is de vermelding van een stuk kerkland, door een zekere Oilard bewerkt, en dat na diens dood aan de abdij terug komt. Men heeft hier te doen met een grond, die door de man waarschijnlijk

4. De bezittingen tussen Leie en Schelde.

Binnen deze twee rivieren had de abdijs belangrijk bezit, bijna uitsluitend echter gekoncentreerd op de linkeroever van de Schelde, tussen Eine en de taalgrens. De gronden hingen af van twee hoven, te Bossuit en te Avelgem, terwijl een te Eine, vermeld in 1335, nog niet in Enaamse handen is.⁷⁷

Bossuit wordt door St. Salvator gekocht voor 40 mark in 1128 van Diederik van Chièvres, bestaande uit een *allodium* met alle *servi* en *mancipia* die er op leven⁷⁸.

Een nadere definiëring van het bezit vindt men in de bullen van 1148⁷⁹ en 1182⁸⁰, waar er sprake is van *duas partes allodii de Bossut*. Het is nochtans zeker dat niet enkel tot deze uitbatingseenheid gronden behoorden in de huidige gemeente gelegen⁸¹, maar ook te Outrijve, Salvaatse en omliggende⁸².

Verschillende latere schenkingen kwamen het bezit uitbreiden⁸³, terwijl ook gronden moeten gewonnen zijn op de Schelde, die aldaar in een brede vallei liep⁸⁴.

Te Avelgem ligt het hof te Rugge, dat omstreeks het midden der XIIe eeuw door Otto van Rugge wordt geschonken, wanneer deze in het klooster treedt⁸⁵, maar waarbij later nog rechten van zijn bloedverwanten moeten afgekocht worden⁸⁶. In 1218 en nog later in 1243 moet de abdijs met de heren van Avelgem een overeenkomst treffen over hun wederzijdse rechten⁸⁷.

Andere gronden bevinden zich op het gebied der parochies Waarmaarde⁸⁸, Tiegem⁸⁹, Moen⁹⁰, Eke en Nazaret⁹¹, Ouwegem⁹² en Eine. Hier werd in 1181 door Filips van de Elzas een grond gegeven met toestemming van Geraard van Landast, die hem in leen hield. De abdijs werd aldus ver-

was geësurpeerd, en waarbij de abdijs die zulks niet kon verhinderen, hem levenslang in het bezit ervan liet; ofwel was ze hem voor de duur van zijn leven in tenure gegeven.

(77) R.A.G., *Abdijs Ename*, nr 205.

(78) Piot, *a.w.*, nr 27, blz. 28 en nr 28, blz. 29. Zie ook Beaucarne, *a.w.*, I, blz. 15.

(79) Zie noot 69.

(80) Piot, *a.w.*, nr 61, blz. 56 (1182 en niet 1181).

(81) De oppervlakte van de gemeente is slechts 199 ha.

(82) Zie de *Declaratio dotationis foundationis et admortisationis pridem feodaliū dominorum*; Beaucarne, *a.w.* I, blz. 15.

(83) Piot, *a.w.*, nr 52, blz. 49; *ald.*, nr 397, blz. 367; *ald.*, nr 91, blz. 75; *ald.*, nr 392, blz. 365.

(84) Vandaar het gebruik van de term *hospites* aldaar, naast *servi* en *ancillae*; R.A.G., *Abdijs Ename*, 2 bis, blz. 9.

(85) *Ald.*, 2 bis, blz. 5.

(86) Piot, *a.w.*, nr 412, blz. 373.

(87) *Ald.*, nr 119, blz. 96 en nr 124, blz. 99; *ald.*, nr 251, blz. 221.

(88) *Ald.*, nr 73; blz. 66; *ald.*, nr 89, blz. 74.

(89) R.A.G., *Abdijs Ename*, 3, blz. 184/14.

(90) Piot, *a.w.*, nr 416, blz. 376.

(91) *Ald.*, nr 226, blz. 195; *ald.*, nr 302, blz. 273.

(92) Personen, die de abdijs een cijns moeten betalen vindt men in *Ald.*, nr 421, blz. 384.

licht voor de schade die ze leed door de *importuna vicinitate Scaldi fluvii*, zodat men kan veronderstellen, dat een overstroming de abdij geteisterd had⁹³. Daar de geschonken grond vlak op de andere oever ligt, werd aldaar een steiger gebouwd, waar het veer over de Schelde, en dat in handen was van de monniken, kon aanleggen⁹⁴.

5. Over de Leie.

Te Pervijze werden aan de abdij, naar aanleiding van de stichting, 4 *bercariae* gegeven, schorren, die al in 1172 als bouwgrond worden gebruikt⁹⁵. De *curia*, welke als centrum van deze gronden fungeerde, werd *Lodenspyker* geheten⁹⁶. Hieraan waren *famuli* verbonden, die zeker gesalarieerd werden, aangezien het om een nieuwe uitbatingwijze ging, terwijl de *hospites* in grote mate over hun gronden konden beschikken⁹⁷.

In tegenstelling tot deze nieuwe vorm van uitbating, staat het kompleks Handzame-Kortemark. Twee redakties van een lijst van aankopen, schenkingen en cijzen in genoemde plaatsen zijn bewaard⁹⁸. Ze werden in het *cartularium* opgetekend in 1183 en 1185, maar één der schenkingen is te dateren in 1146⁹⁹ en een andere vermoedelijk in 1155¹⁰⁰. De opbouw van het bezit is hier dus zeer geleidelijk gegaan, maar toch is het niet duidelijk waar de abdij haar *curia* vandaan had, die nergens in de lijst is vermeld. Misschien houdt het verwerven ervan verband met de *altaria* van deze plaatsen welke zich ook in de handen van St. Salvator bevinden, en mogelijk met een schenking van de heren van Pamele, die er vele bezittingen hadden.

In beide plaatsen is er slechts één hofstede, nl. te Kortemark alhoewel er zowel sprake is van *reditus de Hanzam* als van *reditus de Merc*¹⁰¹.

(93) *Ald.*, nr 62, blz. 58; *ald.*, nr 66, blz. 61.

(94) *Beaucarne, a.w.*, I, blz. 69. Deze grond werd genoemd *veermeers* (zie kaart uit archief O.L.V. hospitaal te Oudenaarde).

(95) *Piot, a.w.*, nr 55, blz. 51; A. Pruvost, *Chronique et cartulaire de Bergues-St.-Winnoc*, I, blz. 147; F. Van de Putte-C. Carton, *Chronica et Cartularium abbatiae Sti Nicolai Furnensis*, blz. 79. In een schapenkwekerij heeft men immers weinig dienaren nodig; het heeft dan geen zin om de mis in haar eigen hoeve te laten lezen. Daarenboven is de term *Lodenspyker* duidelijk (zie volgende noot).

(96) *Lodenspyker*: (*Piot, a.w.*, nr. 150, blz. 120, 1225) betekent: « de vermaarde graanschuur » (Zie M. Gysseling, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West Duitsland*, I, blz. 627).

(97) Zie M. Postan, *The famulus, the estate labourer in the twelfth and thirteenth centuries*, in *The economic history review, suppl.* 2, 1954, blz. 1; voor de *hospites* zie *Piot, a.w.*, nr 68, blz. 63. Ze ontvingen de vergoeding voor de grond en niet de heer, i.c. de abdij.

(98) De lijst van 1183 voor Kortemark, zie *ald.*, 423, voor Handzame, nr 422, die van 1185, zie nr 420. Opgemerkt dient te worden dat *Piot* voor Kortemark een verkeerde identifikatie geeft, gevolg van een verkeerde lezing, nl. *Mere* i.p.v. *Merc*.

(99) Nl. de schenking van Willem van Stoppelvelde (*ald.* nr 422) is van 1146 (*ald.*, nr 44, waar foutief 1156).

(100) In nrs 420 en 423: Olgard en haar zuster schenken een gemet, maar 2 lijnen worden verwisseld daar ze beter zijn voor het oprichten van een molen. Van de oprichting van de molen nu, wordt gewag gemaakt in nr 43, blz. 43.

(101) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 207.

Het bezit in deze parochies bestaat uit akker, weide en *wastina*, voor zover het te berekenen valt voor ongeveer 47 ha, maar er zijn 16 vermeldingen, zonder opgave van oppervlakte. Deze gronden liggen niet enkel in Handzame en Kortemark, maar ook in Zarren, Papenbeke (Lichtervelde), en zelfs in Moorslede en Zedelgem.

De gronden zijn voor een deel door de abdij zelf bewerkt¹⁰², in cijns gegeven¹⁰³ of in deelwinning¹⁰⁴. Ook is er een geval van *Freistift* terug te vinden¹⁰⁵.

Van zeer late datum is het verwerven van een hofstede te Oostrozebeke, nl. in 1248, wanneer het *aliare* en de tienden reeds eerder in het bezit der monniken zijn. Deze kochten nu *quindecim bonarii terre vel circiter cum domo quadam et manso* van Alicia, een vrouw die door schulden overladen is¹⁰⁶. Dit hof, genoemd Ten dale, is een leengrond, maar de heren doen afstand van hun rechten. De allodiale heer Robrecht, voogd van Bethune en heer van Dendermonde behoudt echter de hoge rechtspraak¹⁰⁷.

Losse gronden bezit de abdij nog te Izegem, bij een kloosterintrede¹⁰⁸ en te Stavele, voor de vestiging van een jaargetijde¹⁰⁹.

6. Kluizen.

In tegenstelling tot Hellebecq, dat als het voorbeeld van een *villa* kan gelden, en van enkele *villa*-fragmenten, die een oude landbouwvorm vertegenwoordigen, is Kluizen er een van het andere type, nl. het resultaat van de grote ontginningsaktie van de tweede helft der middeleeuwen.

De graaf van Vlaanderen, als heer over alle woeste gronden, schenkt tussen 1115 en 1119 aan abt Giselbrecht I een afgelegen gebied, een *locus solitarius* te Kluizen, gelegen tussen de Rietvoort en de Langebeek¹¹⁰. Op

(102) Dit wordt, zoals te Tongres (zie hoger, blz. 10), aangeduid door *terra ecclesiastica*. Hierop wordt in 1155 een molen opgericht, die rechtstreeks door de abdij wordt uitgebaat, en niet in cijns is gegeven aan een molenaar (Piot, *a.w.*, nr 43, blz. 43). Een ander argument wordt geleverd door de vermelding waarbij het de proost is toegelaten akkergrond te ontnemen van boeren om hem bij de *curia* te voegen. (*Ald.*, nr 423, blz. 387: ... *III mensuras ... nec diutius prescripti III viri optinebunt terram nostram quam preposito curie nostre gratum et utile videretur...*)

(103) De cijnsen zijn in geld en natura.

(104) Nr 420 en 422: 5 gemeten te Papenbeke; nr 420 en 423: Godewin Gokens grond; nr 420 en 422, Folcard Jacobards twee gemeten.

(105) D.i. grond, welke wordt uitgebaat, niet erfelijk maar slechts zolang het de abdij goed schijnt. Over deze vorm van uitbating, zie H. Jansen, *Landbouwpacht in Brabant in de 14e en 15e eeuw*, Assen. 1955, blz. 6. Het is hier de grond, die een zekere Hendrik uitbaat (Piot, *a.w.*, nr 422, blz. 385): *Ad hanc terram excolendam nihil iuris habet, sed quamdiu abbati et monachis suis gratum fuerit.*

(106) *Ald.*, nr 276, blz. 245; nr. 277, blz. 246; nr 278, blz. 247; nr 279, blz. 248; nr 281, blz. 250; nr 282, blz. 251.

(107) *Ald.*, nr 279, blz. 248; Beaucarne, *a.w.*, I, blz. 108.

(108) Piot, *a.w.*, nr 23, blz. 25.

(109) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 8, blz. 115-116, 1196.

(110) Piot, *a.w.*, nr 33, blz. 33, geeft een bevestigingsoorkonde door Diederik van de Elzas uitgevaardigd en welke de integrale tekst geeft van de oorkonde van Boudewijn VII. Deze werd als afzonderlijke oorkonde uitgegeven door F. Vercauteren, *Actes des comtes de Flandre, 1071-1128*, nr 89, blz. 202. De *termini* zijn be-

deze plaats moet door de monniken een kerk, een *habitatio monachorum* en 12 hoeven opgericht worden voor het in kultuur brengen van de grond. De inwoners zullen er een geprivilegiëerd statuut krijgen: vrijstelling van rechtspraak, van verplichtingen voor het leger of van welke dienst ook, en van welkdanige beslissing der grafelijke ontvangers. Enkel zullen ze voor de burggraaf kunnen gedaagd worden voor onderlinge strijd, en onenigheid over het woud of over de dieren, die er in leven ¹¹¹. Het is een bewijs voor de moeilijke omstandigheden waarin de abdij moet ontginnen. In 1122 is de kerk dan ook nog niet gebouwd, jaar waarin de bisschop van Utrecht pas de toestemming geeft om ze te bouwen ¹¹².

De gronden werden in abdijbezit bevestigd door Karel de Goede, en nogmaals in 1140 door Diederik van de Elzas. Te dezer gelegenheid wordt het vrij gebruik gegeven over het water en de weidegronden, die er aan palen, aan de abt en aan de *hospites* ¹¹³.

De opvolger van laatstgenoemde graaf, Filips, schenkt in de tachtigerjaren nog 50 gemeten moer ¹¹⁴, terwijl Ferrand en Johanna 28 bunder *wastina* overmaken, op de plaatsen *Hov* en *Gaver*, tussen het later zo genoemde Burggravenkanaal en Ertvelde, naar het noorden toe gelegen ¹¹⁵. Tenslotte worden twee jaar later door Raas van Gavere en een zekere A., ridder van *Holedes* Busere, 66 bunder *wastina* gegeven ¹¹⁶.

Al deze goederen te Kluizen zijn te identificeren aan de hand van een reeks kaarten, bewaard in een landboek der XVIIe eeuw ¹¹⁷. Dit laat ons toe een en ander af te lezen en toe te lichten uit de bewaarde oorkonden. Treffend is in de eerste plaats de ligging der hoeven, langsheen de Langebeek, waar halverwege ongeveer de kerk van Kluizen ligt, of wat in 1122 het *oratorium* wordt geheten. Ten zuidoosten daarvan ligt het pachthof, de oude *habitatio monachorum* en centrum van de ontginning ¹¹⁸.

paald door de bulle van 1115, waarin het bezit niet voorkomt, en de dood van Boudewijn VII in 1119.

(111) Piot, *a.w.*, nr 33, blz. 33; *ald.* nr 147, blz. 118, dat aangevuld moet worden aan de hand van R.A.G., *Abdij Ename*, nr 9, f° 45^v/46^r: *concedens ... quod hospites ... debeant esse liberi ... ad omni placito, tallia, exactione pecunie, expeditione et ab omni servitio, reservatur mihi (de burggraaf) suprema iustitia in eis tantum que pertinent ad effusionem sanguinis hoc quoque notato si pugnaverint inter [se] vel contra alios vel si forisfecerint de succisione nemoris vel occisione bestiarum comitis sicut in eius continetur privilegio de his tribus causis debent coram [me] reddere rationem.*

(112) Piot, *a.w.*, nr 20, blz. 22.

(113) *Ald.*, nr 33, blz. 33; *ald.*, nr 34, blz. 34.

(114) *Ald.*, nr 79, blz. 69.

(115) *Ald.*, nr 165, blz. 133. Deze schenking was reeds eerder gedaan door de gravin alleen, waarschijnlijk tijdens de gevangenschap van Ferrand (*Ald.*, nr 164, blz. 133). De baljuw van Gent, Ivo is belast met de afbakening van de gronden door het aanbrengen van tekens rond de weide (*Ald.*, nr 167 en 168, blz. 135-136).

(116) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 9, f° 47^v. Voor de familie van Busere, zie De Potter-Broecaert, *a.w.*, 2e reeks, arr. *Eeklo*, I, *Bassevelde*, blz. 15.

(117) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 297; ook *ald.*, *Fonds Kaarten en Plans*, nr 1784. Vergelijk met tekst in *Beaucarne*, *a.w.*, I, blz. 91.

(118) Het is het *hof ter Cluysen*, met een oppervlakte van 25 ha (De Potter-Broecaert, *a.w.*, 2e reeks, arr. *Eeklo*, II, *Kluizen*, blz. 6).

7. *Deurne.*

Uit de tachtiger-jaren der XIIe eeuw stamt een cijnslijst voor Deurne, welke in het *cartularium* der abdij opgetekend is in 1189¹¹⁹. Aan de andere kant weten we dat het *altare* van deze parochie reeds in 1185 in Enaams bezit was¹²⁰. Van een schenking van gronden of van een domein is echter geen oorkonde bewaard. Wegens de belangrijkheid is het echter uitgesloten dat deze bezittingen zouden vervat zijn in de *omnes pertinentiae*, die samen met het altaar worden geschonken.

Wel is het mogelijk dit goed te identificeren. We staan nl. voor het Eekhof, dat samen met andere goederen, zoals tienden, rechten en rechtsmacht werd verkocht aan de premonstratenzerabdij St. Michiels te Antwerpen in 1318¹²¹. Deze gronden strekten zich uit over verschillende plaatsen: Deurne, Wommelgem, Borsbeek, Merksem en Wijnegem¹²².

In de loop van de XIIIe eeuw groeit dit *villadeel* aan door de schenking van een waterloop en een visvijver, door Hendrik I, hertog van Brabant¹²³, een veertien jaar later, in 1247, schenkt een naamgenoot, de elekt van Luik, tien bunder van zijn *allodium*, waarbij hij enkel de hogere rechtspraak voor zich houdt¹²⁴.

Wat de rechterlijke organisatie betreft is bepaald dat, in geval van betwisting van een uitspraak, het hoofdvonniss zal geveld worden door de schepenen van de bisschop van Luik¹²⁵.

8. *Arleux-en-Gobelle.*

In deze Artesische plaats, gelegen tussen Atrecht en Dowaaï, kreeg de abdij in 1063 het *bodium* of twee derde der tienden¹²⁶.

Om deze tienden te innen en op te slaan had de abdij een hoeve, waarvan de oudste vermelding dateert van 1197¹²⁷. De vraag blijft open of deze moet geïdentificeerd worden met de *mansura* welke door de bisschop van Atrecht, Pieter, wordt gegeven tussen 1184 en 1196¹²⁸ en aangevuld in 1240¹²⁹, ofwel of deze *mansura* enkel een toevoeging was aan een bestaande *curia*.

(119) Piot, a.w., nr 419, blz. 378.

(120) Zie verder, blz. 36.

(121) *Hova nostra in Dorne dicta ten Eebove* (Piot, a.w., nr 336, blz. 317). Later werd het genoemd Papenhof (*R.A.Antw., St. Michiels*, nr 7, f° 253^r). Over de verkoop der goederen: *ald.*, nr 3, f° XVI^r, XIX^r, XXV^r, XXIV^r, Piot, a.w., nr 336, blz. 316.

(122) Deze plaatsen staan vermeld in de verkoopakte van 1318.

(123) *Ald.*, nr 216, blz. 184.

(124) *Ald.*, nr 266, blz. 237.

(125) *Ald.*, nr 419, blz. 379. Dat deze gegevens over de rechterlijke organisatie voorkomen achteraan de cijnslijst, is o.i. een aanwijzing dat het domein nog niet lang in handen van Ename is, en dat de monniken het optekenen om zekerheid te hebben in geval van betwisting.

(126) Zie verder, blz. 39.

(127) *R.A.G., Abdij Ename*, oorkonde nr 104 bis.

(128) *Ald.*, oorkonde nr 332/4.

(129) Piot, a.w., nr 242, blz. 211.

9. *Besluit.*

Het grote kenmerk voor abdijdomeinen der XIe en XIIe eeuw is, dat de belangrijkheid van de schenkingen in dalende lijn gaat, zodat ook de oppervlakte van de abdijdomeinen achteruit gaat. Daar waar *villae* in de IXe eeuw in grote getale door elke abdijs worden in bezit gehouden, zijn de nieuwe abdijen met enkele *villae* al zeer tevreden. Veel frekwenter voor hen zijn de schenkingen van kleine delen, *portiones*, zoals losse tenures, of zelfs veel onbelangrijker stukken grond¹³⁰.

Het wordt uitgesloten om enorm grote domeinen op te bouwen, zodat zelfs oude abdijen in verval, nog uitgestrekter goederen hadden dan nieuwe stichtingen¹³¹.

St. Salvator heeft, zoals bij het overzien van een kaart duidelijk is een zeer groot aantal streken waar haar bezit verspreid ligt: zowel in Vlaanderen als in Henegouwen, in Brabant en Artesië. Haar ligging op slechts weinig meer dan 10 km. van de taalgrens, heeft haar een gemengd Germaans en Romaans karakter gegeven. Bijna de helft van de oppervlakte van haar goederen bevindt zich in Henegouwen. In Vlaanderen zelf liggen ze verspreid over gans het graafschap: in de kustvlakte, in de woeste streken ten noorden van Gent, tussen Leie en Schelde en in het land van Aalst. Beide laatste plaatsen zijn het meest intens bezaaid met Enaamse bezittingen, natuurlijk omdat de abdijs juist tussen beide gelegen is. Arleux-en-Gohelle en Deurne zullen, als meest afgelegen centra, ook het eerst van de hand gedaan worden, als de abdijs voor moeilijkheden staat.

Welk is de oppervlakte van het domein? Een vraag die, gezien vele onnauwkeurige gegevens, ook slechts een benaderend antwoord kan krijgen. Zekerheid kunnen we nochtans wel krijgen over het aantal der uitbatingscentra (*villae of curtes*). Men kan ze als volgt klasseren:

- domeinen van het klassieke type: 1 volledig: Hellebecq, en 3 gedeeltelijk: Bossuit, Deurne en Zullik.
- *curiae* of *curtes* gevormd uit verspreide schenkingen: 8: Nederename (te Ryt), St. Blasius-Boekel (Maalbroek), Mater (Houwaart), Avelgem (te Ruge), Kortemark, Oostrozebeke (*ten Dale*), Vloesberg (Geron) en Arleux¹³².
- *curiae* gevormd uit één geheel, resultaat van recente ontginningen: 2: Pervijze (*Lodenspyker*) en Kluizen¹³³.

(130) Ganshof, *Medieval agrarian society*, blz. 286-287.

(131) Zo te Lobbes (J. Warichez, *L'abbaye de Lobbes depuis les origines jusqu'en 1200*, blz. 195-196) en Stavelot-Malmédy (F. Baix, *Etude sur l'abbaye et la principauté de Stavelot-Malmédy*, blz. 93 en 104). Een uitzondering hierop maakt het laat XIe eeuwse Affligem.

(132) Te Arleux wordt wel een *curtis* vermeld, maar het is niet duidelijk of men met een uitbatingscentrum te doen heeft of met een hof dat enkel tot doel zou hebben de tienden, die Ename daar in nabijgelegen dorpen heeft, te centraliseren en te verkopen of te vervoeren.

(133) Om een idee te geven van de belangrijkheid van de verschillende *curiae* kan men verwijzen naar de lijst van 1335 (*R.A.G. Abdijs Ename*, nr 207) Hellebecq brengt op: 350 lb., Zullik 280 lb., Vloesberg 100 lb., Pervijze 176 lb. 8 sol.; Kortemark 260 lb., Oostrozebeke 100 lb., Bossuit 297 lb 7 sol., Kluizen 60 lb., Maalbroek 90 lb., Nederename 70 lb., Houwaart 135 lb.

Opvallend is daarbij dat de klassieke *villae* of stukken ervan in twee gevallen gelegen zijn in Henegouwen, waar deze uitbatingsvorm het meest voorkomt in het Nederlandse kader. In één geval, Bossuit, is het vlak tegenover dit vorstendom gesitueerd ¹³⁴.

Pervijze en Kluizen zijn gelegen binnen de streken, die in de grote ontginningsbeweging der middeleeuwen, het meest in kultuur zijn gebracht. Dit kan ook, zij het in mindere mate, gezegd worden van de *curia* te Geron, gelegen in een uitloper van het Kolenwoud, maar waar niettemin reeds een kern oud kultuurland moet geweest zijn ¹³⁵.

De overige *curiae* zijn allen gelegen in Binnen-Vlaanderen: aanwinsten worden er enkel gemaakt door nieuwe schenkingen, weinig door nieuwe ontginning.

Moeilijker en onnauwkeuriger dan de opsomming der bezitscentra, moet de schatting der oppervlakte zijn. In de mate waarin deze te berekenen is verwerft de abdij in de periode 1092-1191: in het Land van Aalst 360 ha, Henegouwen 954 ha, Tussen Leie en Schelde 166 ha, Over de Leie 47 ha. In de periode 1191-1250 respectievelijk 154 ha, 13 ha, 15 ha, 25 ha. Te Kluizen is het bezit in het totaal ongeveer 122 ha, te Deurne misschien 435 ha ¹³⁶, te Arleux is het onbekend.

Totaal aan berekenbare oppervlakte bezit de abdij 2632 ha, wat zelfs niet als absoluut minimum kan aanzien worden, door de verschillende ontbrekende gegevens ¹³⁷.

Aan de hand van dit cijfer kunnen we het belang van Ename situeren in het kader van de Zuidelijke Nederlanden. Het domein van St. Maartens te Doornik bedroeg ongeveer 3500 ha, St. Pieters te Gent 4200 ha, terwijl Affligem 8262 ha had. Andere abdijen zoals St. Ghislain en St. Denis-en-Broqueroie bezaten slechts rond de 1500 ha ¹³⁸. Ename blijkt dus tot de middenklasse te behoren.

(134) Ganshof, *a.w.*, blz. 290.

(135) Fie F. Goblet d'Alviella, *Histoire des bois et forêts de Belgique*, I, blz. 50. Van de ontginningsbeweging zijn de nieuwe tienden (zie verder blz. 39-41) een bewijs.

(136) In 1634 bezit St. Michiels ca 435 ha aan bezit in Deurne en Wommelgem (*R.A.A., St. Michiel*, nr 17, f° 11^v en f° 60^v).

(137) Wij hebben hierbij gesteund op gegevens die zo dicht mogelijk lagen bij de tijd waarin ze door de abdij werden verworven. Verder konden we goed gebruik maken van de pacht- en renteboeken, welke van verschillende bezittingen bewaard bleven (*R.A.G., Abdij Ename*, nr 217, 219, 227 e.a.) alsook door opmetingen te doen van de reeds hoger vermelde figuratieve kaarten.

(138) Schmitz, *Histoire de l'ordre de St. Benoit*, V, blz. 22. Het domein van Ename wordt daar, op het einde van de XVIIIe eeuw, geschat op 2077 ha, verdeeld over 13 hofsteden. Dit cijfer verschilt zeer weinig van het resultaat door ons bekomen. Men moet er immers mee rekening houden dat Arleux-en-Gohelle en Deurne niet meer in dit XVIIe eeuws cijfer zijn begrepen, daar deze bezittingen reeds lang in andere handen waren overgegaan. Het aantal hofsteden, door ons bekomen, bedraagt 14; hiervan dienen de twee genoemde afgeteld te worden, maar Chièvres waarvan het niet zeker is dat het in de eerste helft der XIIIe eeuw al een hofstede van St. Salvator telt, moet er bij gerekend worden.

B. De uitbating en de organisatie van het grondbezit

1. De villaorganisatie.

In het voorgaande hebben we reeds aangestipt hoe weinig ontwikkeld de *villa*structuur in het Enaams domein was. Daarenboven is de inrichting ervan niet meer zo klassiek als ten tijde van de Karolingen, met het *Capitulare de villis*.

a. Hellebecq

Wat de organisatie betreft, welke in deze enige volledige *villa* van toepassing is, moeten we ons beroepen op een cijnslijst die te situeren valt omstreeks het derde kwart van de XIIIe eeuw¹³⁹.

Dit domein is tweeledig, met een rechtstreeks uitgebate reserve en onrechtstreeks bewerkte *mansi*. Genoemde lijst laat ons toe om in de tenures een onderscheid te maken tussen die welke een komplekse en die welke eenvoudige cijns betalen.

Het eerste deel heeft betrekking op 38 personen, en bestaat uit de levering van kapoenen, haver, rammen en uit geld. Daarenboven zijn 17 onder hen belast met het verrichten van vervoerdienst. De kapoenen, variërend tussen 1 en 5, zijn meestal beperkt tot 2, verplichting welke in zeldzame gevallen ook kan afgekocht worden: nl. voor de pastoor en de *Filie Walberti*.

De haver en de rammen blijken niet afkoopbaar te zijn, terwijl de geldcijns, die sterk varieert, maksimum 3 *sol.* bedraagt.

Het belangrijkste element is de vervoerdienst, er in bestaande om karren hout naar de *curia* of naar de abdij te brengen. Het aantal verschilt, maar men vindt er een regelmaat in terug: 1,5 of 3 of 6 vrachten. Het totaal bedraagt 61,5 karrevracht. Deze verplichting is natuurlijk zeer gemakkelijk te verklaren, wanneer men bedenkt dat deze streek nog zeer bosrijk was, zelfs op het eind van het Oud Regime.

De tweede groep cijnzen bestaat enkel uit geld, wisselend van 1 tot 2 *sol.*, maar waarbij men steeds een aantal tenurehouders kan bundelen in een groep: zo betalen er 6 *mansionarii* 12 *den.*, 3 16 *den.*, 2 18 *den.*, 5 20 *den.* en 1 2 *sol.* Het zijn blijkbaar recent in gebruik genomen gronden, die aan deze cijns onderworpen zijn. De eenvormigheid is immers het kenmerk bij uitstek van de *novus census*¹⁴⁰.

De eerste groep gronden kan men dan identificeren met de oude tenures. Treffend hiervoor is het lage aantal karweien dat de tenurehouders moeten verrichten, wanneer we dit vergelijken met bv. Vlierzele, in het bezit van St. Baafs, waar men in 1290 ongeveer even ver stond in de afschaffing der karweien als in 1150-75 te Hellebecq.

Hieruit volgt dat de reserve bewerkt moet geworden zijn met gesala-

(139) Piot, *a.w.*, nr. 421, blz. 382. De uitgegeven lijst is niet volledig. Vooraan moet komen: *Theobaldus presbyter IIII d. aut II cap. in Nat. Giselbertus II cap. et IIII jirt. avene*.

(140) A. Verhulst, *De St. Baafsabdij te Gent en haar grondbezit*, blz. 394.

riëerde arbeidskrachten, zoals bv. te St.-Truiden, die echter konden gerekruteerd worden onder de *mansionarii* ¹⁴¹.

De oppervlakte van vronnhofland en van *mansi* blijft in het duister. Enkel de toponymie kan ons aanduidingen geven over het eerstgenoemde: nl. de term kouter, *couture*, met de betekenis van rechtstreeks bewerkt bouwland ¹⁴². In Hellebecq nu zijn er drie bewaard ¹⁴³.

Daarenboven zullen ook de uitgestrekte bossen in het noorden van de parochie, tot de reserve behoord hebben. Deze bedekten nog in de XVIIe eeuw circa 200 ha van de totale 560 ha. In de overgang van de XIe naar de XIIe eeuw was dit zeer waarschijnlijk meer, als we er rekening mee houden dat de *novus census* gronden in het bos moeten geroid zijn.

Ook de aanwezigheid van *hospites* bevestigt de nieuwe ontginningen aldaar.

De XIIIe eeuwse geschiedenis wijst ons het totale verval van de *villa* aan. In Henegouwen, zo merkte L. Verriest immers op, worden de vronnhoven, vanaf de XIVe eeuw zeker in pacht uitgegeven ¹⁴⁴ en reeds eerder soms de molens ¹⁴⁵.

Deze gegevens worden hier bevestigd, zij het dan, dat de datum veel eerder dienst geplaatst te worden. In 1216 na een twist, wordt aan twee broers de molen in pacht gegeven voor 16 jaar, waarbij ze, na het verstrijken van de termijn geen rechten zullen kunnen doen gelden ¹⁴⁶.

Ook de strijd om de gemene weiden is in dit licht te beschouwen ¹⁴⁷. Zo zal Ename er de nonnen van Gellingen toe dwingen af te zien van alle rechten om van de gemene weide Stoquoi gebruikt te maken en een afsluiting mogen aanbrengen ¹⁴⁸.

b. Zulik en Opzullik

Deze twee plaatsen stellen bijzondere problemen, veroorzaakt door het ontbreken of de duisterheid der bronnen.

Waar men geneigd zou zijn deze door hun naam als oorspronkelijk één geheel te aanzien, heeft men de indruk dat in de XIIe eeuw Zullik een aparte *villafraktie* is, terwijl Opzullik zou afhangen van het vronnhof Hellebecq.

In deze laatste plaats zijn er 9 tenurehouders waarvan er 8 moeten voorzien in de betaling van 2 kapoenen, 2 *sextarii* haver, 4 *den.* voor het gebruik van de weide, en 1 *den.* per bunder akkerland op St. Maarten.

(141) Voor Vlierzele: zie *Ald.*, blz. 370-377. Voor St. Truiden: Ganshof, *Une étape de la décomposition de l'organisation domaniale classique de l'Abbaye de St. Trond*, in *Fédération archéologique et historique de la Belgique, XXXe session, Congrès de Liège, 1932, Annales*. afl. 4, 1934, blz. 34.

(142) L. Genicot, *L'économie rurale namuroise au Bas Moyen Age*, I, blz. 94.

(143) Zie hoger, blz. 9.

(144) L. Verriest, *Le régime seigneurial dans le comté de Hainaut*, blz. 98-99.

(145) *Ald.*, blz. 277-278.

(146) Piot, *a.w.*, nr 118, blz. 95.

(147) B.H. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa*, blz. 99 en 183.

(148) Piot, *a.w.*, nr 219, blz. 188.

Daarenboven moeten ze verrichten: 1 karrevracht hout, 1 *furca* hooi¹⁴⁹, 1 dag mest vervoeren en 1 dag graan in augustus. De negende *mansionarius* betaalt 2 kapoenen, 2 *sol.* en een halve mud haver.

De karweien zijn hier dus veel belangrijker dan te Hellebecq zelf. Ze naderen wat de verscheidenheid betreft het reeds geciteerde Vlierzele. De hoeveelheid echter van de verplichtingen verschilt veel. Dit is het meest sprekend voor de dienst in augustus: 1 dag i.p.v. 16 op het domein van St Baafs¹⁵⁰.

Aan het hoofd van het domeinonderdeel Opzullik staat een meier, die echter slechts in één oorkonde voorkomt. Hij was, en dat is alles wat er over hem kan gezegd worden, een leenman der abdij¹⁵¹.

Wat nu Zullik betreft, is het zeker dat in 1335 aldaar een *curtis* is, die tot een der belangrijkste van alle moet gerekend worden. Over de uitbatingwijze is er in de hier behandelde periode niets bekend¹⁵².

c. Deurne

De cijnslijst voor Deurne, die reeds hoger ter sprake kwam, laat toe een reeks zeer interessante vaststellingen te doen omtrent de *mansi* en de verplichtingen die er op wogen¹⁵³. Gegevens over oppervlakte der *villagron*-derdelen ontbreken echter totaal.

De tenures zijn in te delen in drie groepen al naar gelang de complexiteit van de cijnzen en verplichtingen.

De eerste betaalt in geld op St. Lambrecht (17 sept.), op Pasen en op Kerstmis, in natura, hoenders op Kerstmis en een *corvada* in augustus, wisselend waarschijnlijk al naargelang de grootte van de tenure. Er is in deze groep onmiskenbaar een regelmaat te vinden, zo dat de verhouding tussen de verschillende bestandelen van de verplichtingen steeds vast is. Slechts in één geval gaat dit niet op. Hendrik de Lange nl. heeft geen drie dagen te werken, zoals men zou verwachten, maar hij betaalt daarentegen 1 penning op St Stefaansdag. Daar dit feest op 3 oogst wordt gevierd heeft men zeker te doen met een afkoop der karwei¹⁵⁴.

De eenheid waarop deze cijnzen berekend zijn is waarschijnlijk de *mansus*, al heeft men blijkbaar met recent in gebruik genomen gronden te doen. Hiervoor pleit het nog later voorkomen van deze domaniale eenheid, waarbij de *mansio* kleiner is, en naar men veronderstellen kan de helft van een *mansus*¹⁵⁵.

De tweede groep is die waarvoor enkel cijnzen in geld zijn geëist. Hierop is als uitzondering Anechin te geven die ook hoenders moet leveren,

(149) Over de *furca*, zie Verriest, *a.w.*, blz. 220.

(150) Verhulst, *a.w.*, blz. 370-377.

(151) Piot, *a.w.*, nr 51, blz. 49 en nr 421, blz. 384.

(152) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 207.

(153) Zie blz. 15.

(154) De eerste zes tenurehouders behoren tot de eerste groep. De volgende twaalf tot de tweede, de laatste zes tot de derde.

(155) De cijnzen met 4 *den.* te betalen op St. Lambrecht, op Pasen enz., zijn wellicht diegene geldend voor een *mansus*. De *mansio* heeft juist een halve cijns te betalen.

en het land Schijnbroek, dat een karwei van 6 dagen moet verrichten. De cijnzen zijn over het algemeen zeer hoog: om en bij 20 *den.* Hier heeft men met gronden te doen die veel minder of zelfs niet gelijkmatig zijn opgebouwd.

De derde groep kan men als zeer onbeduidend doen doorgaan: de verplichtingen zijn beperkt tot het betalen van 0,5 tot 1,5 *den.* op Kerstmis en meestal één dag werk in augustus. Het zijn zeker frakties grond, met een klassieke oppervlakte, misschien door personen bewerkt, die ook op een andere manier in hun onderhoud voorzien, zoals ons de *wever Walter* doet vermoeden.

De totale opbrengst der gronden is 18 *sol.* 2,5 *den.* Antwerpse munt aan geld, en 14 hoenders, terwijl er 27,5 dag karweien worden verricht.

Deze moeten enkel gedaan worden door tenures gelegen te Deurne, dicht bij het Eekhof, althans voor zover we konden nagaan. Dat verklaart waarom bij de tweede groep enkel het Schijnbroekland, gelegen in Deurne, karweien moest verrichten, terwijl bv. het Land van Immersele (Wommelgem) hier niet toe verplicht was¹⁵⁶. Bij het werk in augustus is de abdijs echter verplicht een wederdienst te bewijzen, bestaande in het voeren van de werkkrachten, iets wat in de XIIe eeuw een algemene regel is geworden¹⁵⁷.

Nog volop in XIIIe eeuw is de *mansus* een bestaande eenheid te Deurne. De *custos* Hendrik krijgt er in 1232 de beschikking over, waarbij hij tot hetzelfde gehouden is als de andere tenurehouders. Misschien wordt hiermee niet alleen bedoeld de betalingen maar ook nog karweien, hetgeen de laatste vermelding van karweien op het Enaams domein betekent¹⁵⁸.

d. Bossuit

Over de inrichting van dit domeinonderdeel zijn we ingelicht door een aantal oorkonden, die melding maken van rechten en plichten, zowel van de abdijs, als van de meier, als van de afhankelijken.

Wat de twee eerste tegenover elkaar aangaat, zijn de betrekkingen geregeld door een oorkonde van ca 1150 die een eind moet stellen aan moeilijkheden, — het enige voorbeeld voor het Enaams domein — tussen de abdijs en haar vertegenwoordiger¹⁵⁹.

De plicht van de meier bestaat erin de *hospites* hun diensten en verplichtingen te doen uitvoeren, en hen, in geval van verwaarlozing, er toe te dwingen. Ook is hij belast met de rechtspraak waarbij hij twee derde der boeten int. Als vergoeding voor de uitoefening van zijn ambt krijgt hij daarenboven nog de inkomsten van een tenure. Men legt er echter de nadruk op dat hij geen rechten heeft, noch op de akkers, noch op de weiden

(156) Een zelfde verschijnsel, dat afgelegene tenures geen karweien moeten verrichten, treft men ook elders aan, bv. A. Hansay, *Etude sur la formation et l'organisation économique du domaine de l'abbaye de St. Trond depuis les origines jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, blz. 65.

(157) Ganshof, *a.w.*, blz. 33-34.

(158) R.A.G., *Abdijs Ename, oorkonde nr 207* ter: ... *idem Henricus ad omnia tenebitur ad que tenentur apud Dorne alii eiusdem abbatis submansores.*

(159) *Ald.*, nr 2 bis, blz. 9.

van de reserve, wat de zekerheid inhoudt dat hij wel rechten heeft willen doen gelden. Wanneer hij zulks echter zou pogen, en de abdijs kan dat bewijzen zonder gerechtelijk tweegevecht, dan verliest hij en zijn familie alle aanspraak op het meierschap, althans zo hij zich niet betert.

Wanneer in 1241 Thomas en Johanna van Konstantinopel, na een geschil de hogere rechtspraak aldaar uitoefenen, moet de meier de grafelijke baljuw bijstaan ¹⁶⁰.

Ondanks alle voorzorgen van de abdijs heeft de *villicus* zijn macht steeds uitgebracht, zo dat in 1268 de monniken al zijn rechten afkopen, om terug vrij over het goed te beschikken ¹⁶¹.

In de schenkingsoorkonde was er sprake van *servi* en *mancipia*, zijnde de afhankelijken die *casati* of *non casati* zijn. In de latere stukken wordt enkel nog gehandeld over de *hospites*, of bewerkers van nieuwe gronden. Er zijn er 9 in 1191, wanneer een regeling wordt getroffen over het gebruik van gemene gronden te Schalafie en Pottes ¹⁶², wat in 1225 opnieuw moet bevestigd worden ¹⁶³.

Tot de verplichtingen van de *hospites* behoorde het hun cijzen te komen betalen te Bossuit in de *curia*, waar men de hoeveelheden zou afwegen; verder moeten ze een verheffingsgeld betalen en de rechtsgedingen bijwonen ¹⁶⁴. In opdracht van de graven moeten ze mee op krijgstoct gaan, maar verblijfsrecht of enige andere dienst kan van hen niet geëist worden ¹⁶⁵.

e. Besluit

Van de klassieke uitbating van het tweeledig domein naar de nieuwe landbouweconomische vormen: in het licht van de evolutie dient men de hierboven aangehaalde kenmerken van de *villa*-delen te zien. Het duidelijkst is zulks waar te nemen aan de hand van de vermindering der karweien, die ten tijde van de Karolingen enkele dagen per week bedroegen, en tot enkele dagen per jaar zijn teruggevallen in de XIIe eeuw ¹⁶⁶. Algemeen is het dat de spandiensten daarbij het langst in zwang bleven en onafkoopbaar waren ¹⁶⁷, wat hier vastgesteld werd voor Hellebecq en Opzullik, waar het zwaarder en meer gevarieerd is. Te Deurne heeft men enkel handdienst, in de vorm van hulp bij het oogsten. Deze verplichting is echter afkoopbaar, en daarenboven worden de tenurehouders gevoed op kosten der *curia*.

Bij het vronhofland behoren de gemene weiden of bossen, ter beschik-

(160) Piot, *a.w.*, nr 243, blz. 212.

(161) *R.A.G.*, *Abdijs Ename, oorkonde zonder nummer*, 1 febr. 1268.

(162) Piot, *a.w.*, nr 98, blz. 79.

(163) *Ald.*, nr 149, blz. 119.

(164) *Ald.*, nr 140, blz. 112.

(165) Zie noot 160.

(166) L. Voet, *Het platteland, maatschappelijk en economisch*, in *Alg. Geschied. der Nederl.*, II, blz. 478.

(167) M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, I, blz. 95. Voor de Nederlanden: Ganshof, *a.w.*, blz. 33; Verhulst, *a.w.*, blz. 370-377.

king van de *hospites* zoals te Bossuit, alhoewel een strijd om het bezit ervan zich op vele plaatsen doet voelen.

De molens, in de XIe eeuw steeds behorend bij de reserve ¹⁶⁸, zijn een der eerste belangrijke tekenen van het verval ervan. Reeds in het eerste kwart der XIIIe eeuw wordt die van Hellebecq verpacht.

De *mansi* hebben niet meer de betekenis van *terra unius familiae*, maar zijn reeds in die mate verbrokkeld, dat men slechts met moeite in de cijnslijsten *mansi* kan onderscheiden.

Villae met een te grote uitgestrektheid werden in delen verdeeld om het beheer te vergemakkelijken: zo stond Opzullik onder een meier, maar afhankelijk van Hellebecq, en een zelfde verschijnsel — alhoewel niet met een tweedig domein — doet zich voor te Handzame en Kortemark.

Het verdwijnen van de karweien, het verpachten van molens, maar vooral het afscheiden van *mansi*, het verdelen van een *villa* zijn de wezenlijkste trekken, waaraan men de desintegratie van de gesloten landbouweconomie kan waarnemen.

2. De nieuwe uitbatingsvorm: *curtis of curia*.

Het centrum van de klassieke *villa* was de *curtis* of *curia indomincata*. Wanneer hier onder een aparte hoofding de beide termen worden gebruikt, dan wordt daarmee bedoeld de hofsteden welke dienst deden als centrum van bestuurlijke, domaniale en rechterlijke aard ¹⁶⁹, maar waarvan de gronden door een reeks schenkingen door de abdijs in één kader werden samengebracht. Een tweede groep zijn die welke het centrum uitmaken van recent in gebruik genomen gronden, dit in het kader van de grote ontginningsbeweging van de XIe en XIIe eeuw.

Zoals hoger reeds werd vermeld behoren tot de eerste reeks 8 *curiae*, waarvan er 3 dicht bij de abdijs gelegen zijn. Pervijze en Kluiizen behoren tot het andere type, en zijn gelegen in nieuw ontgonnen gebied ¹⁷⁰.

De abdijs bewerkt deze hofsteden zelf, waar aan het hoofd dikwijls een proost stond ¹⁷¹. Deze had onder zich, een aantal monniken, welke in overeenstemming met de regel van de H. Benediktus, handarbeid moesten verrichten ¹⁷². Het zijn zij die rechtstreeks de ontginning in handen hebben genomen. Ze werden bijgestaan door *conversi*, lekebroeders, welke in Benediktijnerabdijs nochtans minder voorkomen dan bij de Cisterciënsers. Men treft vermeldingen ervan aan te Schelderode ¹⁷³, Waarmaarde ¹⁷⁴ en Kortemark ¹⁷⁵.

De derde groep grondbewerkers zijn de leken, welke aan de hofstede verbonden zijn, zonder twijfel gesalarieerd: het zijn de *famuli ipsius curie*

(168) Ganshof, *Het tijdperk der Karolingen*, in *Alg. Geschied. der Nederl.* I, blz. 341; Voet, *a.w.*, blz. 475 e.v.; Verriest, *a.w.*, 289 e.v.

(169) Voet, *a.w.*, blz. 480.

(170) Zie hoger, blz. 12-14.

(171) Zie voor de lokale organisatie, blz. 28-29.

(172) *Regula Sancti Benedicti*, cap. 67.

(173) Piot, *a.w.*, nr 292, blz. 262.

(174) *Ald.*, nr 89, blz. 74.

(175) *Ald.*, nr. 423, blz. 387.

van Pervijze ¹⁷⁶. Verplichtingen van lieden, die van de abdij grond houden, leveren in de bewerking geen aandeel meer: ze moeten hand- noch spandienst verrichten.

De abdij gaat zelf de tenure bewerken, wanneer deze vrij komt en om de een of andere reden niet terug bezet wordt. Dit werd vastgesteld te Nederename, waar 3 vrouwen afstand doen van het bewerken van Schat-akker ¹⁷⁷ en waar de abdij een vrouw moet vergoeden, voor het werk dat deze leverde om een grond te bewerken, die ze in pand had gegeven ¹⁷⁸.

Meer en meer echter zal de abdij, en dit vanaf het midden der tweede helft van de XIIe eeuw, afzien van het rechtstreeks bewerken van zekere stukken land, welke dan in deelbouw worden uitgegeven. Het schijnt wel zeker dat de gronden welke in Papenbeke (o. Lichtervelde) in deelwinning zijn gegeven oorspronkelijk door de abdij zelf werden bewerkt, en te Kortemark zou de benaming *terra qui dicitur hova* er kunnen op wijzen ¹⁷⁹.

Naast hun functie als grote boerderij, hebben de *curtes* ook tot opdracht te zorgen voor het innen van de inkomsten, nl. de cijzen, welke de boeren, die van de abdij grond houden, verplicht zijn aldaar te komen betalen.

Het is echter, bij gebrek aan gegevens hierover, onmogelijk groepen te onderscheiden, van de gronden, welke hun cijzen moeten komen betalen aan een bepaalde *curia*. Dit geldt vooral voor de goederen in het land van Aalst gelegen. Elders is dit wel mogelijk daar de ligging der bezittingen en der *curiae* geen twijfel laten. Niet altijd echter worden de betalingen aldaar gedaan. Handzame, waar de abdij een meier heeft, zeer waarschijnlijk afhankelijk van de proost van Kortemark, is ook een centrum waar de cijzen worden geïnd. Het is zeker de hoeve, welke de meier uitbaat, waar de cijzen zijn opgestapeld. Opvallend is dat niet noodzakelijk betaald moet worden aan de dichtstbij gelegen inningsplaats: de cijzen van Zedelgem worden betaald te Handzame, alhoewel Kortemark gemakkelijker te bereiken is ¹⁸⁰.

De meest voorkomende vorm waartegen een hoeve of een grond is uitgegeven is de cijns. Zijn onveranderlijk karakter bracht met zich mee, dat in deze periode, zijn relatieve waarde daalde, enerzijds door de daling van de geldwaarde, anderzijds door de verbeterde landbouwtechniek, die een hogere produktie meebracht ¹⁸¹.

Het dalen van de geldwaarde had natuurlijk enkel invloed bij een geldcijns. Meestal is hij echter samengesteld uit verscheidene bestanddelen: in geld én in natura. Dit laatste houdt de levering in van haver, tarwe, soms onder de vorm van brood, of dieren: gewoonlijk kapoenen of hoenders, soms rammen. Het verscheiden karakter van de cijns wijst op de ouderdom ervan. Nieuwe cijzen bestaan meestal uit één bestanddeel, en zijn er toch meer, dan vallen ze op door hun regelmaat ¹⁸².

(176) *Ald.*, nr 55, blz. 51.

(177) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/4.

(178) *Piot, a.w.*, nr 53, blz. 50.

(179) *Ald.*, nr 420 en 422 voor Handzame, nr 420 en 423 voor Kortemark.

(180) Hetz.

(181) Voet, *a.w.*, blz. 485.

(182) Verhulst, *a.w.*, blz. 255.

De cijnzen werden in de loop van de XIIe en XIIIe eeuw dikwijls omgezet in geld, wat veel praktischer was. Ook voor Ename wordt dit vastgesteld, bv. te Hellebecq. Men heeft altijd de mening dat de cijns-plichtige de keuze werd gelaten om in natura of in geld te betalen¹⁸³. Zo dit waar is, dan geldt het toch niet als vaste regel: te Handzame immers wordt de keuze gelaten aan de abt of de proost¹⁸⁴.

De omzetting geldcijns-naturacijns kan ook omgekeerd verlopen, zoals te Ouwegem, waar een cijns van 8 *sol.* vlaams omgezet wordt in 3 halster tarwe, gerst en haver. De daling van de geldwaarde ligt waarschijnlijk aan de basis hiervan: het geval doet zich voor tijdens het derde kwart der XIIe eeuw¹⁸⁵.

Wat de waarde van de cijns t.o.v. het totaal van de opbrengst van de hoeve of de grond was, kan men niet nagaan. Slechts in één geval wordt de waarde van een produkt gegeven: broden, welke te Tongres moeten betaald worden, zijn 1,5 *den.* valencijs waard¹⁸⁶.

In tegenstelling tot de oude cijns, waarbij deze soms bepaald werd naar de stand van de tenurehouder, is dit met de nieuwe cijnzen het geval niet meer: deze staan in verhouding tot de oppervlakte van de grond. Bij de aanleg van een *aqueductum inter Furnes et Dixmuda* in 1183 worden gronden afgenomen van *hospites* te Pervijze. Ze krijgen hiervoor een vergoeding van 5 mark per gemet van de graaf, en daarom mag de cijns aan de abdij te betalen niet verminderd worden¹⁸⁷.

De onveranderlijkheid, welke de meeste cijnzen kenmerkt, kan op een andere manier veranderd worden, nl. wanneer de hoeve of de grond waarvoor moet betaald worden vrijkomt. Zo zal de reeds geciteerde natura-cijns te Ouwegem, slechts in voege treden na de dood van de bewerker.

Te Tongres-St-Martin maakt de abdij van de gelegenheid gebruik om een der onbezette hoeven aldaar aan een hogere cijns uit te geven dan die, waartegen de bezette zijn gehouden¹⁸⁸.

Andere vormen van landbouweenheid dan de *mansus*, zijn de *curtile* of *mansio*, beide met de betekenis van hoeve, maar waarbij het laatste ook huis kan betekenen. In wezen is er een groot onderscheid te maken tussen *mansi* en deze andere namen¹⁸⁹, maar zodra de *mansus* onttrokken is aan de klassieke organisatie valt dit verschil weg. Oude *mansi* echter zullen soms uitgroeien tot *curiae*, zoals te Nederename en Vloesberg¹⁹⁰.

(183) Verriest, *a.w.*, blz. 119-120, n. 1.

(184) Piot, *a.w.*, nr 422, de tenure van *Ceca vidua*.

(185) *Ald.*, nr 406, blz. 370.

(186) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/13.

(187) Piot, *a.w.*, nr 68, blz. 63.

(188) Zie noot 186.

(189) Voet, *a.w.*, blz. 480.

(190) De *curia* van Nederename is ontwikkeld uit een der zes *mansi*, geschonken in 1063. Te Vloesberg een der drie *mansi* geschonken door de vrouw van Alaard Hasbenium. Zie hoger, blz. 10. Inzake de opbouw en samenstelling van de gronden te Vloesberg, vindt men een grote gelijkenis met het domein der heren van Pamele aldaar. Als voornaamste gemeenschappelijke kenmerken zijn er: de oude, verbrokkelde *mansi*, de recent ontgonnen gronden, de samenvoeging van kleine percelen grond. Zie G. Duby, *La structure d'une grande seigneurie flamande à la fin du XIIIe siècle*, in *Bibliothèque de l'école des Chartes*, CXIV, 1956, blz. 181-186.

In de meeste gevallen zijn de tenures erfelijk uitgegeven, zo dat het kind de vader opvolgt, maar slechts nadat door de opvolger aan de heer, hier de abdijs, een *relevium* of verheffingsgeld heeft betaald¹⁹¹. De abdijs zelf is hieraan onderworpen voor de *mansura* welke ze houdt van de bisschop van Atrecht te Arleux, en de verplichting wordt genoemd: *more hospitii*, naar de gewoonte van de *hospes*¹⁹². De som ervan is berekend naar de oppervlakte van de tenure.

Waar de erfelijkheid nog niet in vaste vorm is gegoten, kan men toch waarnemen dat men er naar evolueert. Te Kortemark wordt een grond gegeven aan een man, die eerder door zijn ouders was bewerkt, maar zonder dat ze er erfelijke rechten op konden doen gelden¹⁹³.

De benediktijnerabdijen hebben, minder weliswaar dan de Cisterciënsers en de Premostratenzers, ook deel gehad aan de grote ontginningsbeweging van de late middeleeuwen. De activiteit der abdijs van Ename op dit gebied is vooral na te gaan aan de hand van de vele twisten over de nieuwe tienden. Hieruit blijkt dat de monniken nog steeds zelf de bedrijven in handen hadden, zodat nieuwe gronden werden ontgonnen *propriis manibus et sumptibus*¹⁹⁴.

St. Salvator heeft helpen ontginnen in de kustvlakte, in de heidevlakte rond Gent, in de uitlopers van het Kolenwoud rond Vloesberg¹⁹⁵. Ook elders zijn kleine ontginningen gebeurd, o.a. zelfs vlak naast de abdijs, op de *Wede* te Ename.

Het belang van de landname in de totale oppervlakte kultuurland van het Eenaams domein is moeilijk na te gaan. Lodenspyker en Kluizen zijn samen reeds meer dan 200 ha, maar het is onzeker of reeds in de XIIIe eeuw dit alles in kultuur was gebracht. Reken men er echter de minder belangrijke ontginningen bij, dan mag men het totaal zeker tussen de 200 en 300 ha schatten¹⁹⁶.

Meer en meer wordt vanaf de tweede helft der XIIe eeuw grond uitgegeven tegen een gedeelte der opbrengst: de deelbouw, en vooral onder de vorm waarbij grondbezitter en grondgebruiker de opbrengst in twee helften verdelen¹⁹⁷. Op de domeinen van Ename is er 13 maal sprake van, en in 8 gevallen gaat het om de helftwinning; éénmaal int de abdijs de derde schoof, éénmaal zelfs twee derde, en drie maal is het onbepaald¹⁹⁸.

In de Nederlandse ruimte komt deze instelling vooral voor in Henegouwen en Artesië, wat hier niet bevestigd wordt, althans zo de bronnen geen verkeer beeld geven. In vier gevallen nl. treffen we ze aan te Kortemark-Handzame en zeven maal in het Land van Aalst. Kronologisch

(191) Zo door de *hospites* van Bossuit, zie blz. 22.

(192) R.A.G., *Abdijs Ename, oorkonde* nr 332/4.

(193) Piot, *a.w.*, nr 420 en 423: de grond van *Goswinus Amman*.

(194) Zie verder blz. 39-41.

(195) In elk van deze gebieden heeft de abdijs een *curia*: Pervijze, Kluizen en Vloesberg.

(196) In de XVe eeuw is Lodenspyker 88 ha, en Kluizen ca 122 ha.

(197) Voet, *a.w.*, blz. 481-482.

(198) Een derde int de abdijs op een grond *ultra rivum* (R.A.G., *Abdijs Ename*, nr 3, blz. 148/4): twee derde te Handzame, de grond van Folcard Jacobard (Piot, *a.w.*, nr 420 en 422).

kan weinig met zekerheid gezegd worden: de oudste vermeldingen dateren van omstreeks 1183, terwijl er verder regelmatig melding van gemaakt wordt¹⁹⁹.

Ook de deelpacht komt voor, van de vorige vorm onderscheiden door de vaste termijn. Te St.-Blasius-Boekel geldt het voor de ganse duur van het leven van de pachter, te Avelgem voor een periode van 15 jaar. De abdijs levert hierbij de helft van het zaaigoed²⁰⁰. De beide gevallen doen zich voor rond 1230, wanneer de pacht zich meer en meer zal verspreiden.

De bijdrage van verpachter en pachter in het bedrijfskapitaal wordt ook vermeld te St.-Maria-Horebeke, waar de eerste alle zaaigoed zullen moeten leveren, de ganse oogst krijgen, dit om de abdijs 9 mark kwijt te schelden²⁰¹.

Verpachtingen worden aangetroffen voor verschillende termijnen: lijfpacht, voor 15 jaar, voor 16 jaar, of enkel *ad terminum* genoemd²⁰². Een essentieel kenmerk van de pacht is dat de *colonus* of pachter geen erfrechten kan doen gelden²⁰³ of zelfs geen na het verstrijken van de termijn²⁰⁴.

Wat de datering betreft doet het eerste voorbeeld zich voor in 1216, terwijl de volgende tussen 1229 en 1239 liggen²⁰⁵.

In de ruimte is de pacht verspreid zowel over Henegouwen (te Hellebecq) als over het Land van Aalst (St.-Maria-Horebeke, St.-Denijs-Boekel, St.-Blasius-Boekel). Het laatste geval is te situeren te Avelgem, op de linkeroever van de Schelde²⁰⁶.

Hoe vormden de domeinonderdelen een eenheid en hoe werden ze geleid, m.a.w. welke was de lokale en centrale organisatie?

Voor het eerste punt kunnen we gebruik maken van documenten uit de XIIe-XIIIe eeuw, behalve voor het land van Aalst, waar zulks moet gebeuren aan de hand van stukken uit de XVe eeuw, en welke een deel vormen van wat uitgegeven werd als de *Rechten ende Costumen van de heerliche van Eename*²⁰⁷.

In het land van Aalst is er de heerlijkheid Ename, waar de abt *hooghe, middele en nedere iusticie heeft*²⁰⁸. Deze strekt zich uit over Opbrakel en Etikhove²⁰⁹, terwijl *nedere ende funciere iusticie* wordt uitgeoefend op

(199) Voet, *a.w.*, blz. 481-482. De oudste vermeldingen zijn die te Handzame en Kortemark.

(200) Piot, *a.w.*, nr 180, blz. 148: St. Blasius-Boekel, *Ald.*, nr 201, blz. 171, Avelgem.

(201) *Ald.*, nr 174, blz. 142.

(202) Te St. Denijs-Boekel: *ald.*, nr 232, blz. 201.

(203) *Ald.*, nr 174, blz. 142: *In quibus ... terris nullus colonus aliquod ius hereditarium habere dinoscatur.*

(204) *Ald.*, nr 201, blz. 171: *Quo (tempore) elapso, nichil in eadem terra deinceps possidebant vel ipsi vel aliquis heredum.*

(205) Het oudste is de verpachting van de molen te Hellebecq, Zie *ald.*, nr 118, blz. 95.

(206) Zie noten 200, 201, 202, en 205.

(207) Dit is de titel waaronder Beaucarne het eerste deel van zijn *Notice historique* uitgaf.

(208) *Ald.*, blz. 1.

(209) *Ald.*, blz. 81-82.

parochies rondom Ename: Nederename, Welden, Munkzwalm, Paulatem, St.-Denijs-Boekel, St.-Blasius-Boekel, Elst, Schorisse, St.-Maria-Horebeke, Mater, Maarke, Edelare, Leupegem, Volkegem en verder Eke en Nazareth ²¹⁰.

Het *laetscip in 't Landt van Gavere ende Melsene* bevat ook Semmerzake, terwijl Oosterzele en Scheldewindeke aparte heerlijkheden vormen.

In de periode die hier bestudeerd is, mag men deze indeling zeker niet ongewijzigd overnemen. Deze indeling, die domaniaal is in die mate dat renten en cijnzen moeten betaald worden *ten comptoire te Eename* ²¹¹, veronderstelt immers dat de monniken geen van de *curiae* nog zelf bewerken, wat in de XIIIe eeuw nog het geval is ²¹².

Deze moeilijkheden stellen zich niet voor de plaatsen gelegen buiten het land van Aalst.

Aan het hoofd van enkele dezer grote hofsteden staan proosten, zijnde de monniken, belast met de uitbating ervan in naam van de gemeenschap. Enkele algemene gegevens over zijn bevoegdheid zijn bekend. Hij staat in voor het innen der gelden, naturacijnzen en der tienden ²¹³. De proost zorgt verder voor de goede gang van de uitbating en het staat hem vrij gronden, welke als *Freistift* zijn uitgegeven, aan de *curia* te voegen ²¹⁴.

Als vertegenwoordiger van de abt en de ganse gemeenschap treedt hij op bij rechtshandelingen, waarbij een verkoop of een schenking wordt gedaan ²¹⁵.

Te Kortemark strekt zijn gezag zich ook uit over de bezittingen te Handzame en Werken, en misschien zelfs te Pervijze, aangezien de nabije ligging en de voortdurende aanwezigheid van monniken ²¹⁶.

Proosten worden verder aangetroffen te Arleux ²¹⁷, Deurne ²¹⁸ en Mater ²¹⁹.

Te St.-Blasius-Boekel heeft de abdij een *auctor* of *actor* (cijnzeninner) die, in de enige vermelding, optreedt in een proces tegen een pachter die hij van zijn grond had verdreven ²²⁰.

Waar geen vaste vertegenwoordiger is, die geestelijke is, kan de abdij een *nuntius* afvaardigen, welke de rechtszittingen voorziet van de lokale schepenbank ²²¹, of een andere functie in de rechtsspraak uitoefent ²²². Ook volmacht dragers kunnen afgevaardigd worden, zoals te Oostrozebeke ²²³.

Voor Kluzen is geen vermelding van een monnik bewaard, die aldaar

(210) *Ald.*, blz. 84.

(211) *Ald.*

(212) Zie o.a. de nieuwe tienden, blz. 39-41.

(213) Piot, *a.w.*, nr 133, blz. 106 en nr 428, blz. 392.

(214) *Ald.*, nr 422, blz. 385.

(215) *Ald.*, nr 286, blz. 256: ... *Arnulpho, preposito ecclesie Ehamensis ad opus dicte ecclesie*. Ook nr 285, blz. 255; nr 333, blz. 312.

(216) Te Pervijze wordt immers mis gelezen in de *curia* (zie noot 95).

(217) *Ald.*, nr 133, blz. 106; nr 428, blz. 392.

(218) *Ald.*, nr 333, blz. 312.

(219) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 6, f° 84^r/v.

(220) Piot, *a.w.*, nr 180, blz. 148.

(221) *Ald.*, nr 195, blz. 163 (Madegem).

(222) *Ald.*, nr 243, blz. 213 (Bossuit).

(223) *Ad.*, nr 257, blz. 227.

aan het hoofd staat, maar er zijn er zeker aanwezig, want er is een speciale *habitatio monachorum* ²²⁴.

Villici of meiers komen soms voor op plaatsen waar er een proost is, zoals te Handzame, waar hij belast is met het innen der cijzen ²²⁵. Te Opzullik, waarschijnlijk afhankelijk van Hellebecq is hij een leenman der abdij, wat niet zelden voorkomt ²²⁶. Te Vloesberg, zowel als te Nederename waar de meier talrijke malen vermeld is, treedt hij op als getuige in vele oorkonden ²²⁷.

De bevoegdheid op gebied van de rechtspraak wordt te Nederename geregeld in 1227 tussen de abdij en de heer van Oudenaarde, Arnulf. Hierbij worden door de partijen respektievelijk een meier en een sergeant aangeduid, om beiden de rechtszaken af te handelen. Daarenboven zijn ze belast met het aan- en afstellen van schepenen en het aanduiden van een *pratarius* ²²⁸.

Nauwkeurige gegevens over de evolutie van de meierij zijn enkel bewaard voor Bossuit: daarenboven zijn ze verspreid over een periode van meer dan een eeuw. Rond 1150 wordt de *villicatio* teruggebracht binnen grenzen, om een einde te maken aan een twist hierover. De meier krijgt als opdracht controle te oefenen op de *hospites* en recht te spreken ²²⁹.

In 1241 moet hij de baljuw bijstaan inzake hogere rechtspraak ²³⁰. De erfelijkheid heeft zich echter steeds verder doorgezet, en de meiers maakten zich meer en meer meester van hun hofstede, zodat de abdij geen andere uitweg ziet dan de meierij af te kopen, wat in 1268 gebeurt ²³¹.

In de gesloten landbouweconomie was het de gewoonte dat de heer de opbrengst der domeinen ter plaatse ging verbruiken. Dit was echter voor een kloostergemeenschap niet mogelijk, zodat deze een eigen centrale instelling had, waar de produkten naartoe werden gestuurd.

Het geheel aan bezittingen was verdeeld in een aantal vaste delen, waarvan het deel voor de abt en voor de monniken, de belangrijkste waren ²³². Soms werden schenkingen gedaan aan een van beide *mensae*; meestal echter is er geen onderscheid gemaakt.

Onder de monniken met een speciale funktie belast, treft men te Ename de prior aan, vertegenwoordiger van het konvent bij de abt en beheerder der goederen ²³³. Andere funktionarissen zijn de *cellerarius* ²³⁴ en *elemosinarius* ²³⁵, respektievelijk voor voedselvoorziening en armenzorg.

Zoals alle andere abdijen kon ook Ename niet ontsnappen aan de greep

(224) Zie hoger, blz. 14.

(225) *Ald.*, nr 420, blz. 380 en nr 422, blz. 385.

(226) *Ald.*, nr 51, blz. 49.

(227) *Ald.*, nr 384, blz. 361; nr 410, blz. 372; *R.A.G., Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/4 en 5.

(228) Piot, *a.w.*, nr 154, blz. 124.

(229) *R.A.G., Abdij Ename*, nr 2 bis, blz. 9.

(230) Zie noot 160.

(231) Zie noot 161.

(232) Nl. de *mensa abbatialis* en de *mensa conventualis*.

(233) Piot, *a.w.*, nr 40, blz. 41; nr 48, blz. 47; nr 87, blz. 73; nr 396, blz. 367; *R.A.G. Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/6.

(234) *Ald.*, nr 157, blz. 127.

(235) *Ald.*, nr 291, blz. 261; *R.A.G. Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/6 en 11.

van de feodaliteit²³⁶. De oudste vermeldingen van leenmannen der abdij gaan terug tot het derde kwart der XIIIe eeuw. Over hun sociale rang is bijna niets bekend; enkel in één geval gaat het om een meier²³⁷. De leengronden zijn zowel verspreid over het Land van Aalst als over Henegouwen en het gebied tussen Leie en Schelde, nl. te Schorisse²³⁸, Bossuit²³⁹, Estrée²⁴⁰ en Opzullik²⁴¹. In deze laatste plaatsen verklaren twee lieden *homines ligi* te zijn van de abt, waarbij op hen de verplichting weegt het leen te verheffen: *relevare teneor, tanquam feodum et solvere iura levaminis secundum consuetudinem terre Flandrensis*²⁴².

Evenzeer echter als de abt leenheer is, is hij ook leenman: zo wordt hij in 1219 vrijgesteld van hulde voor een grond te Puurbeke onder Moen, wat meer dan twintig jaar later wordt bevestigd door de zoon van de heer²⁴³.

Het laatste aspekt dat moet behandeld worden en dat verband houdt met het grondbezit zijn de renten. Deze zijn echter slechts van zeer ondergeschikt belang, gedurende deze ganse periode tot 1250.

In de meeste gevallen gaat het om renten, geschonken voor de vestiging van een jaargetijde zoals werd gedaan door Daniël en Mathildis van Oudenaarde te Kortemark²⁴⁴, en in de loop van de XIIIe eeuw door de familie van Gavere²⁴⁵.

Filips van de Elzas laat hen 3 lb. innen te Brugge op Palmenzondag, dienende voor de wijn en het brood van het misoffer²⁴⁶ en in 1186 kent Richildis van Pamele 1 mark toe voor een *refectio* der monniken²⁴⁷.

II

TOL EN TOLVRIJSTELLINGEN

a. De tol te Ename.

In het kader van de stijgende handelsaktiviteiten, welke men in de Nederlanden kan vaststellen vanaf de XIe eeuw²⁴⁸, gingen de abdijen er naar streven om ofwel tollén in handen te krijgen en zelf te innen, ofwel tolvrijstelling te bekomen²⁴⁹. Men onderscheidt het bestaan zowel

(236) Ganshof, *Het tijdperk der Karolingen*, blz. 333-334; Schmitz, *Histoire de l'ordre de St. Benoît*, V, blz. 18.

(237) Zie noot 226. Zie over de meier-leenman: Verriest, *a.w.*, blz. 366.

(238) Piot, *a.w.*, nr 377, blz. 358.

(239) *Ald.*, nr 392, blz. 365.

(240) *Ald.*, nr 192, blz. 161.

(241) *Ald.*, nr 193, blz. 161.

(242) *Ald.*

(243) *Ald.*, nr 125, blz. 100 en nr 244, blz. 213.

(244) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/2, 1158-1166.

(245) Piot, *a.w.*, nr 123, blz. 99 en nr 130, blz. 104.

(246) *Ald.*, nr 59, blz. 54, 1177.

(247) *Ald.*, nr 83, blz. 71.

(248) H. Van Werveke, *De opbloei van handel en nijverheid*, in *Alg. Geschied. der Nederl.*, II, blz. 417.

(249) E. Lesne, *Histoire de la propriété ecclésiastique en France*, VI, blz. 401 e.v.

van een doorgangs- als van een markttoel. Wanneer het dan gaat om een abdij zoals Ename, die aan een druk bevaren stroom ligt, halverwege de belangrijke centra Gent en Doornik, dan is het belang nog groter.

Reeds bij de stichting krijgt de abdij *aquam totam cum toto teloneo* ²⁵⁰. Dit betekende voor de abdij een vrij belangrijke bron van inkomsten, alhoewel de tol enkel schijnt geheven te zijn op wijn. De monniken hebben het recht om op *elck stycke* (vat) *wyns, tzy kleene ofte groot* een heffing te doen van *twee stoope ende eenen halfven wyns* ²⁵¹. De oudste tekst die deze hoeveelheid opgeeft is van 1183, toen er een konflikt was gerezen *met allen die voorbij vaarden en wijn bij zich hadden* ²⁵². De abdij hechtte veel belang aan deze wijntol. Ze bracht immers voor haar een oplossing i.v.m. de bevoorrading van wijn voor de eredienst en nog meer voor de spijzen. Waar andere kloosters wijngaarden hadden buiten de Nederlanden, heeft St Salvator zulks niet nodig, alhoewel de stijgende handelsbedrijvigheid de noodzaak om verre domeinen te hebben vermindert ²⁵³.

De tol zal toch nog moeilijkheden opleveren: konflikten met burgers van Oudenaarde zijn veelvuldig, en in 1247, twee jaar nadat de abdij nogmaals in haar recht bevestigd is door Margareta ²⁵⁴, moeten twee inwoners van genoemde stad verschijnen voor de abt, de gerechtsheer over het water, om aan de tol te hebben willen ontsnappen, door in volle snelheid voorbij de aanlegplaats te varen ²⁵⁵.

De aanwezigheid van kloosters gaf reeds vroeg aanleiding tot het ontstaan van jaar- of weekmarkten ²⁵⁶.

Te Ename wordt de jaarmarkt gehouden op 10 oogst, feest van St. Laureins, patroon der parochie. Deze gaat terug tot de eerste helft der XIIe eeuw, athans voor zover na te gaan is, maar, gezien het oude verleden van Ename, is een vroegere datum best mogelijk. In 1154 doet Arnulf van Oudenaarde afstand van de rechten die hij er placht te hebben ²⁵⁷. In tegenstelling met de tol op het water, wordt hier op alle waren een betaling geheven ²⁵⁸.

(250) Gysseling-Koch, *Diplomatica Belgica*, nr 156, blz. 264. In de XVe eeuw wordt het omschreven met: *ighebeel watere, dat es, van den eenen boorde totten anderen van de riviere van der schelden vloeyende te Eynam, ter causen van dien hebbende ende vermoghende alleene igheel watere duere, alle iusticie hooghe, middele ende nedere, de vischerie, tfeer, den tol, vont ende andere baten, prouffytten ende emolumenten ghevallende in de zelve riviere alzo verre die an Eynam allueert: Beaucarne, a.w., I, blz. 69.*

(251) *Ald.*, blz. 71.

(252) Piot, *a.w.*, nr 67, blz. 62.

(253) Van Werveke, *Comment les établissements religieux belges se procuraient-ils du vin au moyen âge*, in *R.B.P.H.*, II, 1923, blz. 644; J. Craeybeckx, *Un grand commerce d'importation: les vins de France aux anciens Pays-Bas*, blz. 26 e.v. Schmitz, *a.w.*, V, blz. 29.

(254) Piot, *a.w.*, nr 268, blz. 238, en een oorkonde waarbij de Oudenaardse schepenen akte nemen van de beslissing der gravin, *R.A.G., Abdij Ename*, nr 10, f° 14^v.

(255) Piot, *a.w.*, nr 291, blz. 261.

(256) Lesne, *a.w.*, blz. 401-402; Schmitz, *a.w.*, V, blz. 41-43.

(257) Piot, *a.w.*, nr 42, blz. 43.

(258) Beaucarne, *a.w.*, I, blz. 59, e.v.

Tot de rechten op het water uitgeoefend, behoorde ook het veer, tussen de oevers van Ename en Eine ²⁵⁹. De monniken eisten een *feerscat* voor het overvaren, en ze hadden het recht om voor het aanleggen van het veer, palen te planten op beide oevers ²⁶⁰ en ze met een koord te verbinden ²⁶¹.

b. Tolvrijstellingen buiten Ename.

De tolvrijstellingen, die St. Salvator genoot, zijn niet talrijk, maar ze bieden het voordeel, enerzijds gelegen te zijn op de drukke verkeersader, die de Schelde is, en anderzijds de ligging dicht bij belangrijke bezittingen der abdij.

Tot de eerste groep behoort de vrijstelling van betaling van het *winagium*, van doorgaand vervoer, in de kasselrij Doornik, sinds 1186 ²⁶² en stroomafwaarts de Schelde geeft de heer van Schelderode, Geraard, in 1189 een bijzondere vrijstelling op het hout en de boomstammen ²⁶³, terwijl 10 jaar later een algemene wordt geschonken, tegen de betaling van 13 *den.* als recognitiecijns ²⁶⁴.

Wat de tweede groep betreft, werd tolvrije doorgang verleend te Lessen door Richildis van Pamele. Het belang lag natuurlijk vooral in de ligging: tussen Hellebecq, Zullik, Opzullik en Ename zelf ²⁶⁵.

In de omgeving van de westelijke groep bezittingen: Pervijze, Kortemark en Handzame, wordt tolvrijstelling verleend te Diksmuide. De burggraaf stelt hen ook vrij van tol in de heerlijkheid van zijn vrouw, te Wallers ²⁶⁶.

III

INKOMSTEN VAN KERKELIJKE AARD

A. Inleiding: de hervormingsbeweging der XIe eeuw.

De XIe eeuw is op het gebied der kerkgeschiedenis gekenmerkt door de zeer belangrijke Gregoriaanse hervorming, welke tot doel had de verwereldlijking van de kerk en haar onderworpenheid aan het lekenom tegen te gaan ²⁶⁷.

De afhankelijkheid der Kerk was het gevolg van de macht welke de leken, van keizer tot lagere heer, hadden weten te verwerven.

(259) In 1335 is de opbrengst van de tol der jaarmarkt 16 *lb.*, die van het veer 100 *lb.* (*R.A.G., Abdij Ename*, nr 207).

(260) Op de oever van Ename is het een gevolg van de schenking van 1063: op die van Eine door de schenking van Filips van de Elzas en Geraard van Landast. Zie hoger blz. 11.

(261) *Beaucarne, a.w.*, I, blz. 69.

(262) *Piot, a.w.*, nr 80, blz. 69.

(263) *Ald.*, nr 94, blz. 77.

(264) *Ald.*, nr 106, blz. 87.

(265) *Ald.*, nr 83, blz. 71; 1186.

(266) *Ald.*, nr 214, blz. 183, 1233 (n.s.). Wallers, Noorderdepart., arr. en kant. Valencijs.

(267) H.E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte, I. Die Katholische Kirche*, blz. 227-234.

In het hier bestudeerde kader dient enkel rekening gehouden te worden met de *Niederkirchen*, gewone parochiekerken, die door de plaatselijke heer waren opgericht en waarover deze volledig beschikte. Het gevolg was dat deze *Eigenkirchen* van hun inkomsten werden beroofd, die afvloeiden naar de heer.

Reaktie hiertegen ontstaat vanaf de Xe eeuw door het optreden van kloosters of kloosterlingen: Cluny, en met minder draagwijdte Brogne, Gorze, St. Vanne ²⁶⁸.

Deze hervormingen hadden het kloosterleven nieuw leven ingeblazen, zodat vele nieuwe stichtingen het licht zagen. Hieronder bevindt zich Ename, dat met haar abten van St. Vaast en St. Bertijns afkomstig onder de invloed van de aktie van St. Vanne moet gestaan hebben ²⁶⁹.

Wanneer later het pausdom zich met de zuiveringsaktie bezighoudt, worden maatregelen getroffen om het *Eigenkirchesysteem* te verzwakken en te doen verdwijnen; dit volgens het principe dat leken niet in het bezit van kerken en tienden mochten zijn, en zeker niet van offeranden, zoals dit werd geformuleerd op de Romeinse synoden vanaf 1059 ²⁷⁰.

Men wil de leken ervan overtuigen afstand te doen van de kerken en van hun investituurmacht ten voordele van de hogere geestelijkheid. Een strikt verbod voor het kerkelijk bezit in lekehanden was vooralsnog onmogelijk uit te vaardigen ²⁷¹.

Alhoewel men de gevolgen van de aktie niet mag overschatten — slechts gedeeltelijk gaven de leken hun kerken af — toch werden een aantal *Eigenkirchen* in geestelijke handen overgedragen, vooral in die van abdijen. Nochtans bleven sekulieren met de *cura animarum* belast.

Na afloop van de Investituurstrijd kon het eigendomsrecht der leken degelijk aangetast worden. De Lateraanse synoden van 1123 en 1139 bepalen dat de lagere *beneficia* enkel door de bisschop kunnen verleend worden, en dat het eigendomsrecht der leken op kerken ontoelaatbaar is ²⁷².

Hierop werd dan het patronaatsrecht opgebouwd, dat wel principieel, minder in feite, een contrast vormde met het *Eigenkirche*-systeem. Deze verandering werd mogelijk gemaakt door de splitsing van het kerkelijk vermogen. De kerk, in ruime betekenis, waarbij men het geheel der inkomsten rekende, viel uiteen, in een vast vermogensdeel voor de heer, en een voor de pastoor. Het eerste bevatte twee derden van de tienden (het *bodium*), het tweede, de rest der tienden en de offeranden (het *altare*) ²⁷³. De bisschop van zijn kant had het recht om een kandidaat-pastoor,

(268) G. Tellenbach, *Libertas, Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreites*, blz. 93; Feine, *ald.* Over St. Vanne, zie E. Sabbe, *La réforme de Richard de St. Vannes dans les Pays Bas*, in *R.B.P.H.*, VII, 2, 1928, blz. 551-570.

(269) U. Berliere, *Coup d'œil sur l'histoire bénédictine au moyen âge*, in *Revue liturgique et monastique, speciaal nr.*, 1929, blz. 456.

(270) U. Stutz, *Die Eigenkirche als Element des Mittelalterlich-Germanischen Kirchenrechts*, Darmstadt, 1911 (1959), blz. 46-47.

(271) *Ald.* De Kerk steunde immers op sommige aristokratische kringen, juist bezitters der *Eigenkirchen*, in haar strijd tegen de keizer.

(272) Feine, *a.w.*, blz. 234.

(273) Met *altare* wordt echter ook dikwijls plattelandskerk bedoeld (Zie: Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, blz. 98).

voorgedragen door de heer, de patroon, met de *cura animarum* te belasten.

De verhouding *bodium - altare* is echter, zoals door L. Voet werd aangetoond iets haast specifiek Vlaams ²⁷⁴.

B. De altaria.

De abdij zelf was aan de eerste abt Walbrecht geschonken als eigen bezit, m.a.w. men had te doen met een *Eigenkirche*. De andere kerken te Ename, nl. St. Salvator en St. Laureins worden in de eerste oorkonde niet vermeld. In 1064 spreekt de H. Lietbrecht, bisschop van Kamerijk er wel van, zodat men mag aannemen dat deze door hem of door zijn bemiddeling aan de abdij zijn gekomen. Er wordt bepaald dat niets van hen zal kunnen geëist worden, wat ook het geval is met de St. Vaast-moederkerk te Nederename. Enkel moet deze laatste op Pasen 3 schell. betalen aan de bisschop, terwijl de deken, mits toestemming van de abt, aldaar een seend mag houden ²⁷⁵.

Vanaf 1085 tot omstreeks 1140 vangt een periode aan waarin tarlijke *altaria* in het bezit van Ename geraken.

De eerste van die reeks zijn Kortemark en Handzame, die in hogerge-noemd jaar, door de bisschop van Noyon - Doornik, in het bezit van St. Salvator wordt bevestigd ²⁷⁶.

De bisschop vermeldt in de oorkonde de beperkingen van de schenking, welke te zijnen voordele zijn. Jaarlijks moeten 20 schell. betaald worden, en bij het veranderen van *persona*, de bedienaar der kerk, moet de abdij er 10 geven. De aartsdiaken, of zijn plaatsvervanger, moet om de vier jaar, bij het houden van een seend, onderhouden worden ²⁷⁷.

De volgende gevallen van *altare*-schenking zijn op één na allemaal gebeurd door de bisschop van Kamerijk, diocees waarin Ename lag.

In 1096 wordt de helft en twee jaar later het volledige *altare* van Opbrakel aan abt Tanraad overgemaakt, *sine persona et ab omni episcopali iure libera*, behalve een betaling van 12 den. jaarlijks ²⁷⁸. De draagwijdte hiervan is dus, dat de abdij de inkomsten voor de pastoor voorbehouden mag innen, zo ze deze zelf bezoldigt en onderhoudt ²⁷⁹.

In de volgende jaren wordt door bisschop Otto het *altare* van Chièvres geschonken, weer *sine persona* en mits de betaling van het *cathedraticum* ²⁸⁰. Het *altare* van Welden is eveneens vrij van *persona*, en volgens de kanonieke bepalingen moet de abt aanwezig zijn op de diocesane koncilies. De pastoor, die door de abdij wordt voorgedragen, zal door de bisschop worden belast met de *cura animarum* ²⁸¹.

(274) Voet, *Bodium-redesima*, in *ALMA*, XX, 1950, blz. 207-232.

(275) Piot, *a.w.*, nr 2, blz. 4; Gysseling-Koch, *a.w.*, nr 157, blz. 270.

(276) Piot, *a.w.*, nr 5, blz. 7; Gysseling-Koch, *a.w.*, nr 159, blz. 272.

(277) Over de seend, zie W. Nolet-P.C. Boeren, *Kerkelijke Instellingen in de Middeleeuwen*, blz. 209 en 306-308.

(278) Piot, *a.w.*, nr 7, blz. 10 en nr 8, blz. 11.

(279) J. Laenen, *Kerkelijk en godsdienstig Brabant*, I, blz. 231.

(280) Piot, *a.w.*, nr 9, blz. 12.

(281) *Ald.*, nr 10, blz. 13.

Hetzelfde jaar, 1110, brengt ook de oprichting van een kapel te Pamele, de naam voor Oudenaarde op de rechteroever der Schelde, dan nog *Novoburgus* geheten²⁸². Burgers van Oudenaarde hebben van Robrecht II een *alodium* gekregen om de bidplaats op te richten, dit met toestemming van Mathildis, vrouwe van Pamele en van een zekere Godfried, blijkbaar de proost van het kanunnikenkapittel te Ronse. Het is duidelijk dat hijzelf of zijn gemeenschap, met hem aan het hoofd, ook de bezitters zijn van de kerk van Volkegem, waarvan Pamele tot dan toe deel uitmaakte²⁸³. Aan deze kapel, die van de bisschop parochiale bevoegdheid krijgt worden een aantal kleine altaren toegevoegd, *altariola*, t.w. Volkegem, Leupegem, en Edelare. Pamele wordt vrijgesteld van betalingen, maar voor de kleine kerken moet de abt wel *obsonia* betalen.

Omwille van deze vrijstelling van betaling en wegens de speciale dotatie aan haar toegekend, mag men veronderstellen dat de kerk van Pamele werd bediend door monniken zelf. In de bulle van Pascalis II van 1115 wordt dit als volgt geformuleerd: *cella Sancte Marie ... cum parrochia sua, ita libera sicut ab Oddone episcopo constitutum est, et cum altaribus ad eam pertinentibus, id est: Edelar, Lupenghem, Folkenghem, cum altari sancte Marie de Superiore Horenbecha*²⁸⁴. De gewone betekenis van *cella* is juist een deel van een klooster, afgelegen van het hoofdhuis, waar monniken leefden onder een overste, gewoonlijk een prior²⁸⁵.

Het *altare* van St. Maria-Horebeke is niet in Enaamse handen gekomen door een schenking; of zeker niet volledig, want in de zestiger jaren ontstaat een konflikt waarbij Ename aan St. Maartensberg te Kamerijk 30 *schell. moet betalen jaarlijks*²⁸⁶.

Nieuw in de bulle van 1115 is de vermelding van Hellebecq. De villa die door Adelendis van Chièvres werd geschonken enige jaren vroeger²⁸⁷, doet ook vermoeden dat het *altare* door haar in handen van Ename kwam²⁸⁸.

In de volgende jaren zal de abdij nog een reeks andere kerken verwerven, nl. Semmerzake en Melsen in 1117²⁸⁹, Moortsele en Lemberge in 1126²⁹⁰, St. Blasius-Boekel in 1132²⁹¹, Zullik, Tongres-Notre-Dame en de helft van Tongres-St-Martin in 1138²⁹². In alle gevallen is de abdij vrijgesteld van het personaat, maar ze moeten bepaalde betalingen doen.

Te Kluizen richtte de abdij een kapel op, in het kader der ontginning aldaar²⁹³. De geestelijke regeling werd getroffen in 1122 door de bis-

(282) *Ald.*, nr 11 en 12, blz. 14.

(283) *Ald.*, nr 18, blz. 21.

(284) *Ald.*, nr 15, blz. 18 (J.-L. 6471).

(285) E. Amann - A. Dumas, *L'église au pouvoir des laïques (888-1057)* in *Histoire de l'église*, dl. VII, blz. 295.

(286) Piot, *a.w.*, nr 47, blz. 46.

(287) Zie hoger, blz. 9.

(288) Mogelijk is het begrepen in de uitdrukking *omnia appenditia*.

(289) *Ald.*, nr 17, blz. 20.

(290) *Ald.*, nr 25, blz. 26.

(291) *Ald.*, nr 29, blz. 29.

(292) *Ald.*, nr 31, blz. 31.

(293) Zie hoger, blz. 14.

schop van Utrecht. De tienden mogen geheven worden, en de inzegening mag gebeuren door elke rechtgelovige bisschop, daar Utrecht te ver verwijderd is. Als parochiale bevoegdheid krijgt de kapel enkel het recht te begraven, zolang althans de oprichting van een parochie met een pastoor niet nodig gemaakt wordt door het aantal *hospites* ²⁹⁴.

Rechten op de kerk van Eine kan de abdij slechts tijdelijk verwerven: een konflikt met de bisschop van Doornik doer er haar van afzien ²⁹⁵, dit in de periode 1200-1206.

Erder, in 1185 schonk de bisschop van Kamerijk Rogier het *altare van Deurne*, ditmaal met het personaat ²⁹⁶. In 1202 blijkt dat de abdij de bisschop had verzorgd tijdens een ziekte en dat ze daarom beloond werd ²⁹⁷.

In 1218 wordt de abdij vrijgesteld van de betaling van *procuratio* of verblijfsrecht, door hertog Hendrik I ²⁹⁸.

Het *altare* van Oostrozebeke wordt door bemiddeling van de bisschop van Doornik verworven in 1186, in wiens handen de *persona* der kerk afstand had gedaan van zijn rechten ²⁹⁹.

Tenslotte komt ook Berlaar aan de abdij toe, door Jan II van Kamerijk in 1194, waaraan een jaargetijde wordt gekoppeld ³⁰⁰, en Grosage, door een splitsing van de parochie Chièvres ³⁰¹.

Aldaar moeten ook konflikten geregeld worden met de St. Jankommanderie der hospitaalridders, die voor hun *domus pauperum* een eigen kapeiaan willen ³⁰².

Aan de hand van deze gegevens kan men besluiten met te wijzen op het belang van de *altaria* in het totaal bezit der abdij. In de periode vóór 1140 maakt ze zonder twijfel het belangrijkste deel uit, meer dan het grondbezit dat eerder laat een uitbreiding neemt.

Wat de verspreiding dezer kerken aangaat, konstateert men dat ze in grote mate samenvallen met het grondbezit, iets waarop ook n.a.v. de tienden zal teruggekomen worden.

Als zeer belangrijke vaststelling mag tenslotte herhaald worden dat naast de *altaria*, er ook een *cella* bestaat, te Pamele, die door haar bijzondere dotatie althans materieel zelfstandig is t.o.v. de abdij zelf.

(294) *Ald.*, nr 20, blz. 22.

(295) *Ald.*, nr 108, blz. 80 ; nr 109, blz. 90.

(296) *Ald.*, nr 72, blz. 65.

(297) J. Goetschalckx, *Oorkondenboek der Wittheerenabdij van St. Michiels te Antwerpen*, nr 43, blz. 67.

(298) Piot, *a.w.*, nr 121, blz. 98. Deze oorkonde werd bevestigd door de toekomstige Hendrik II. *Ald.*, nr 122, blz. 98. F. Prims, in de mening dat ze nog niet uitgegeven was, gaf er een regest van naar het *cartularium* der St. Michielsabdij (*R.A.A.*, nr 3, blz. 19) in zijn *Geschiedenis van Antwerpen*, II, 4, blz. 73.

(299) Piot, *a.w.*, nr 78, blz. 68.

(300) *Ald.*, nr 424, blz. 388 ; *R.A.G.*, *abdij Ename*, oorkonde 99 bis. Het gaat hier om Berlaar bij Lier.

(301) Als kapel wordt Grosage vermeld in de bullen van 1182 van Lucius III (Piot, *a.w.*, nr 61, blz. 55 ; J.L. 14593). Als afzonderlijke parochie wordt ze opgericht in 1234, *Ald.*, nr 218, blz. 186.

(302) *Ald.*, nr 65, blz. 60 ; nr 198, blz. 166.

B. De Tienden.

Het verwerven van tienden, en meer bepaald het *bodium* of twee derden van het totaal, was voor abdijen, die recent gesticht waren van uiterst groot belang. Veel meer dan de oudere waren ze afhankelijk van de inkomsten ervan, daar hun domein, verhoudingsgewijze, veel meer uit kerkelijke bezittingen bestond dan uit domaniale. Het gevolg is dat ze meer dan de oudere kloosters kunnen ontsnappen aan de krisis welke in de XIIIe eeuw wordt veroorzaakt door de daling der geldwaarde³⁰³. Het in pand nemen van vele tienden en het kopen van gronden moge een bewijs zijn van de geldvoorraad, die nieuwe instellingen hadden. Van de cijzen in geld daalde immers de koopkracht, terwijl de tienden, steeds een vaste verhouding van de voortbrengst, hun waarde behielden.

Door de gregoriaanse hervorming komen de tienden weer in handen der Kerk, meestal echter bij monniken, die evenzeer als daarvóór de leken, de tienden afwendden van de parochiekerk, om ze voor eigen onderhoud te gebruiken³⁰⁴.

1. *Verspreiding der oude tienden.*

De ontwikkeling van het tiendbezit doet zich slechts voor vanaf het tweede deel van de XIIe eeuw, en vooral gedurende de volgende, terwijl vóór 1150 slechts sporadisch van tienden gewag wordt gemaakt, nl. te Ename, Nederename en Arleux-en-Gohelle, alsook enkele verspreide stukken o.a. te Vloesberg³⁰⁵.

De verwerving van tienden geldt vooral voor parochies, waar de abdijs reeds het personaatsrecht uitoefende. Hier beschikken ze dan over het totaal der opbrengsten: de volledige tienden en de offeranden.

Dit geldt in het bijzonder voor de plaatsen binnen het land van Aalst gelegen: in Ename en Nederename bezat de abdijs de tienden reeds van in het begin geheel of gedeeltelijk³⁰⁶. Een volledige lijst van de tienden in genoemde streek vindt men in de lijst van 1335. Deze vermeldt tienden te Semmerzake, Melsen, Oosterzele, Volkegem, St. Maria-Horebeke, Vrijsbeke, Welden, Ename en Nederename³⁰⁷.

Te Semmerzake is de abdijs in het bezit van het grootste deel der tienden al van vóór 1244, en de rest komt in haar handen wanneer 2/5 van de twee derden in pand worden gegeven voor 60 lb. vlaams. Deze pand is na vier jaar terugkoopbaar, maar slechts door Boudewijn zelf of zijn erfgenaam³⁰⁸.

(303) H. Pirenne, *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel*, blz. III; Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, blz. 117-118.

(304) Amann-Dumas, *a.w.*, blz. 288-289.

(305) Zie hierover verder.

(306) In de stichtingsoorkonde wordt de helft van de tiende te Nederename vermeld. Die te Ename was zeker begrepen in de schenking der abdijs zelf, daar er nog geen onderscheid tussen het *bodium* en het *altare* werd gemaakt. De andere helft te Nederename komt later in haar bezit, zonder dat hierover iets bekend is.

(307) R.A.G., *Abdijs Ename*, nr 207.

(308) *Ald.*, nr 9, f° 56^v en 57^v.

De twee derden te Melsen komen haar toe in 1246, wanneer Arnult Hamer er afstand van doet ³⁰⁹.

De tiende van Oosterzele was oorspronkelijk in handen van Raas van Gentbrugge, leenman van Godfried van Scheldewindeke: maar in 1222 verkoopt hij ze voor 200 *lb.* en 2 mark aan Ste Veerle te Gent ³¹⁰. Deze komt overeen met St Salvator, in 1230, dat deze abdij op haar beurt de kerkelijke inkomsten zou overkopen, voor genoemde prijs na verloop van 12 jaar ³¹¹, wat dan ook gebeurt in 1242 ³¹².

Te Volkegem wordt in 1206 door een zekere Wouter één derde der tienden verpand voor 64 mark ³¹³ en in Welden komen ze broksgewijze toe, zo dat ze in hun geheel worden bevestigd door de bisschop in 1221 ³¹⁴.

Twisten zijn menigvoudig: te Etikhove en te Opbrakel, waar de abdij de tienden slechts gedeeltelijk int ³¹⁵.

In het graafschap Henegouwen bezit de abdij delen van tienden te Vloesberg, Chièvres, de beide Tongres en Zullik.

Te Vloesberg dateren ze reeds van vóór 1150 ³¹⁶, maar in 1195 tracht Geraard van Hamaïde er nog rechten op te doen gelden ³¹⁷. In Chièvres worden de hospitaalridders verplicht ze te betalen voor gronden van de abdij. In de andere hogergenoemde plaatsen wordt haar één derde geschonken ³¹⁸.

De tienden te Oostrozebeke worden door de abdij opgekocht, of door ruil bekomen vanaf 1220, waarbij ze in een proces worden bekrachtigd in 1247 ³¹⁹. In dat jaar worden ze gekocht voor het gehucht Koppenolle voor 60 *lb.* vlaams ³²⁰.

De meest belangrijke ekscentrisch gelegen groep is Kortemark-Handzame-Werken. De abdij heeft het *altare* in de eerste twee plaatsen, maar het derde is in handen van St. Elooi te Noyon ³²¹. Het *bodium* was echter in de drie gevallen in handen van de heer van Pamele, Arnulf. Deze ruilt ze met de abdij voor een *allodium* te Everbeek en te Ouwegem, als ook voor een grond en een woud te Vloesberg, in 1219 ³²². De abdij St. Elooi is er niet mee ingenomen dat zij niet de hand op de tienden te Werken heeft kunnen leggen, waarmee ook de bisschop van Kamerijk,

(309) Piot, *a.w.*, nr 260, blz. 229.

(310) *Ald.*, nr 113, blz. 93. Datum foutief aldaar: *cartularium* nr 3, blz. 246 en nr 6, f° 33^r geven 1222.

(311) *Ald.*, nr 191, blz. 160.

(312) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, nr 9, f° 58^r.

(313) Piot, *a.w.*, nr 111, blz. 91.

(314) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, *oorkonde nr 134 bis*. Bevestiging van Raas van Gavere en Walter van Kortrijk, *ald.*, *oork. nr 138 bis*.

(315) Etikhove: Piot, *a.w.*, nr 241, blz. 210. Opbrakel: *ald.*, nr 184, blz. 152; nr 194, blz. 162; nr 203, blz. 173; nr 204, blz. 174; nr 196, blz. 164; nr 197, blz. 165. *R.A.G.*, *Abdij Ename*, *oork. zonder nr, 9 mei 1224*.

(316) Piot, *a.w.*, nr 380, blz. 359.

(317) *Ald.*, nr 100, blz. 82.

(318) *Ald.*, nr 65, blz. 60, 1183; *ald.*, nr 139, blz. 111; *R.A.G.*, *abdij Ename*, *oorkonde 111 bis en 332/5, 1207*.

(319) Piot, *a.w.*, nrs 132, 160, 161, 162, 172, 233, 234, 237 en 316.

(320) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, *oorkonde 272 bis*.

(321) Piot, *a.w.*, nr 137, blz. 110, 1221.

(322) *Ald.*, nr 427, blz. 391, 1219.

die te hunnen voordele is tussengekomen, verveeld zit. Tenslotte geven ze toch hun toestemming omdat alzo tienden werden onttrokken aan lekehanden³²³. Het derde deel dat behoort bij het *altare* werd door Ename afgekocht van Boudewijn Bochart, die dat van St. Elooi hield³²⁴. St. Salvator zal hiervoor aan de abdij 47 *sol.* jaarlijks moeten betalen op de synode te Doornik of in de priorij Wavrin³²⁵.

In Kluizen worden de tienden geïnd door de abdij Nonnenbos. Na een geschil wordt bepaald dat deze aan de *curtis* van Ename 20 *sol.* vlaams moet betalen voor de oude tienden³²⁶.

De Artesische bezitting Arleux-en-Gohelle levert de abdij twee derden op, en wel sinds 1063. Het innen ervan te Willerval en Oppy is te verklaren door de splitsing van de oorspronkelijke parochie Arleux³²⁷. In deze afgelegen bezitting heeft de abdij dikwijls moeilijkheden gehad om haar rechten te doen gelden³²⁸. Voor het aangrenzende Gavrelle moet de abdij aan een kanunnik van O.L.V te Atrecht, Simon, *persona* aldaar, 6 *den.* jaarlijkse cijns betalen. Op deze regeling van 1191 volgt er een in 1251, waarbij perceel per perceel wordt aangeduid of de tienden zullen geïnd worden door Gavrelle of Arleux³²⁹.

2. Verspreiding der nieuwe tienden.

Een onderscheid wordt gemaakt tussen de nieuwe en de oude tienden: laatstgenoemde worden betaald voor gronden welke reeds lang in kul-

(323) *Ald.*, nr 129, blz. 103.

(324) *Ald.*, nr 137, blz. 110 en nr 145, blz. 116.

(325) *Ald.*, nr 145, blz. 116, 1224. Kleine stukken moeten nog gekocht worden. Ze zijn waarschijnlijk ontsnapt aan de macht van Arnulf: *Ald.*, nrs 138, 143, 146, 171, 176, 285, 286. De *oorkonde 108 bis* (R.A.G.) van 1201 geeft reeds bepalingen en overeenkomsten van rechtshandelingen die zich bijna 30 jaar later afspeelen. We moeten ze dan ook als waarschijnlijk vals beschouwen.

(326) Piot, *a.w.*, nr 229, blz. 198, 1237.

(327) In de stichtingsoorkonde vindt men: schenking van de kerk en van de tiende, behalve het deel dat aan het *altare* is voorbehouden, m.a.w. het *bodium*. Deze vorm *ecclesia de Asilogiis ... excepta ea ...* was aanleiding tot een verkeerde interpretatie in de bulle van 1070 die vermeldt *ecclesia de Asilogiis*. Een bewijs dat het hier niet om de kerk maar om het *bodium* gaat vindt men in de bulle van 1148 (Piot, *a.w.*, nr 38, blz. 37) waar staat *duas partes decime*. Verder ook *ald.*, nr 133, blz. 106 en nr 428, blz. 392: *nos* (bisschop van Atrecht) *et presbiter de Aslues tertiam partem percipimus in omnibus curtibus in quibus ... Eihamensis ecclesia percipit duas partes*. De bisschop van Atrecht is patroon aldaar (zie A. Longnon, *Pouillès de la province de Reims*, VI, 1, blz. 266-267). In de bulle van 1115 is er ook sprake van *ecclesia de Abbeties*. De identificatie van Piot en ook Gysseling, in zijn *Toponymisch Woordenboek*, I, blz. 78 gaat niet op. Aubechies, zoals ze identificeren, is immers in handen van de abdij aldaar (zie *Monasticon belge*, I, blz. 195). Het gaat hier om niets anders dan om een verschrijving voor Arleux-en-Gohelle, dat elders niet in de oorkonde voorkomt.

(328) Piot, *a.w.*, nr 46, blz. 45.

(329) *Ald.*, nr 324, blz. 302. De datering is echter verkeerd: 1191 i.p.v. 1281. De tekst is verder korrump uitgegeven op twee plaatsen: op de opengelaten plaats moet komen *Gaverete*, en op de volgende regel *delegati nos* i.p.v. *delegatorios* (zie hiervoor R.A.G., *Abdij Ename*, nr 8, blz. 114-115). Piot, *a.w.*, nr 296, blz. 266; *ald.*, nr 295, blz. 265, 1250.

tuur zijn gebracht, de andere voor recent ontgonnen land, of waarvan zich niemand nog herinnert dat het eens bewerkt werd ³³⁰.

In verband met de toekenning der nieuwe tienden werd een grote rol gespeeld door het 4e Oekumenisch Concilie van Lateranen, gehouden in 1215 door Innocentius III ³³¹. Hierin wordt gezegd: *Decernimus ergo, ut de alienis terris, et amodo acquirendis, etiamsi eas propriis manibus aut sumptibus deinceps excoluerint, decimas persolvant ecclesiis, quibus ratione praediorum antea solvebantur; nisi cum ipsis ecclesiis aliter duxerint componendum* ³³².

In 1246 krijgt de abdij van Innocentius IV de toestemming om de nieuwe tienden te heffen, in dezelfde mate waarin ze de oude heffen, in die parochies waar de monniken het patronaatsrecht hebben ³³³.

Deze tienden, meer nog dan de andere, gaven aanleiding tot vele konflikten, waarvan talloze oorkonden, die er een einde aan stellen, getuige zijn.

Twee derden der nieuwe tienden werden in Oosterzele op de plaatsen *Bernensberge, Singet* en *Lopreshov* gehouden door Godfried van Scheldewindeke ³³⁴. Deze geeft ze aan St. Baafs in pand voor 100 lb. vlaams, afkoopbaar na verloop van 5 jaar. De abdij van Ename, die het patronaatsrecht daar uitoefent, mag ook dit pand afkopen, zo Godfried het niet zou kunnen, en mag dan zolang de tienden houden tot hij kan betalen ³³⁵.

In 1244 betaalt Ename, voor het vrijkopen van de verpande tiende 100 lb. aan St. Baafs en 20 lb. aan Godfried ³³⁶. Daar de tiende echter bestemd was voor het onderhoud van de kapelaan van de heer, moet deze hem een nieuwe dotatie toekennen, ten bedrage van 12 mud haver ³³⁷.

In Mater wordt door Arnulf van Oudenaarde twee derden der tienden toegekend op een grond, 8 bunder groot, die de abdij van genoemde heer in cijns hield, en die door haar van weidegrond in akkerland was omgezet ³³⁸. Een geschil met St. Pieters van 1248 over nieuwe tienden op de *Wedde* te Ename en kleine tienden te Houwaart en Bambrugge ³³⁹ wordt

(330) P. Viard, *Histoire de la dime ecclésiastique dans le royaume de France aux XIIe et XIIIe siècles*, blz. 26.

(331) In oorkonden voor St. Salvator wordt er op gezinspeeld naar aanleiding van verschillende overeenkomsten: Piot, *a.w.*, nr 166, blz. 134; nr 178, blz. 146 en nr 185, blz. 153, respectievelijk van 1228, 1229, 1230.

(332) J. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, dl XXII, kol. 1042, canon LV.

(333) Piot, *a.w.*, nr 261, blz. 230, 4 mei 1246.

(334) Deze plaatsen zijn niet juist te identificeren; geen enkele diplomatische of kartografische bron kan ons helpen bij de identifikatie van *Singet* (of *Scinget?*) en *Lopreshov* (of *-es*). *Bernensberge* is wel het huidige Betsberge. Hier is nog een bos, misschien een deel dat niet aan rooiing onderworpen is geworden, welke door de aanwezigheid van nieuwe tienden zou kunnen bewezen worden. Op de figuratieve kaart van 1658 (*R.A.G.*, *Abdij Ename*, nr 296, kaart 4) wordt het toponiem *Berch* gebruikt.

(335) Piot, *a.w.*, nr. 224, blz. 193 en nr 225, blz. 194.

(336) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, nr 9, f° 57^v.

(337) *Ald.*, f° 57^r.

(338) Piot, *a.w.*, nr 142, blz. 114, 1224.

(339) Bambrugge: gelegen ten zuid-oosten van de kouter van Nederename (zie *R.A.G.*, *Abdij Ename*, nr 322).

beslecht volgens het principe dat voor grond, door een abdij *propriis manibus et sumptibus* ontgonnen, ook door haar de tienden worden geïnd ³⁴⁰.

Te St. Maria-Horebeke moet St. Salvator een proces inspannen tegen haar voogd ³⁴¹, en te Welden worden ze afgekocht, samen met de oude tienden, van Willem van Welden ³⁴².

Inzake de twist tussen Ename en St. Maartens te Doornik werden de de tienden te Vloesberg verdeeld volgens de regeling van het Koncilie van 1215, daar de eerste het personaat had en de tweede de grond uitbaatte ³⁴³.

Te Chièvres en de beide Tongres krijgen de hospitaalridders vrijstelling van betaling der nieuwe tienden op de gronden, die ze zelf hebben ontgonnen ³⁴⁴.

In Outrijve betaalt de abdij ook geen tienden op de gronden die ze ontgonnen heeft, maar dit recht wordt haar betwist ³⁴⁵.

Met de ridder van Goetsenhoven komt Ename overeen de nieuwe tienden te Deurne in de helft te verdelen: hij houdt de tienden in leen van de bisschop van Luik, de abdij is echter *patronus* ³⁴⁶.

In Kluizen moet de abdij geen nieuwe tienden betalen, tenzij wanneer ze zijn uitgegeven aan anderen o.a. in helftwinning; is dit het geval dan int Nonnenbos de tienden ³⁴⁷.

3. De tienden op de aangroei van het vee.

In feite vormt de tiende op de aangroei van het vee geen aparte soort, maar behoort ze gewoon bij de oude tiende. Nochtans hebben de voorwaarden om ze te betalen veel gemeen met die van de nieuwe tienden. Zo moet de abdij ze niet betalen te Outrijve, noch te Mater, wanneer ze de dieren *propriis sumptibus duxerit nutienda* ³⁴⁸. Geeft ze ze uit in andermans handen, dan moet de tiende wel betaald worden.

Omgekeerd, eist de abdij de betaling van de tienden van de abdij van Loos, die te Chièvres haar vee aan leken had uitgegeven ³⁴⁹. Een regeling wordt getroffen waarbij deze Cisterciënsers 1200 dieren mogen houden, de helft in eigen beheer, de rest in lekehanden, zo dat ze vrijgesteld zijn voor de eerste, niet voor de andere helft.

In deze parochie worden de hospitaalridders eveneens vrijgesteld van de betaling van deze tienden ³⁵⁰.

(340) Piot, *a.w.*, nr 284, blz. 252.

(341) R.A.G., *Abdij Ename*, nr 6, f° 72^v, maart 122(?).

(342) Piot, *a.w.*, nr 413, blz. 374. V66r 1197.

(343) *Ald.*, nr 185, blz. 153, 1230.

(344) *Ald.*, nr 65, blz. 60, 1183.

(345) *Ald.*, nr 200, blz. 169, 1231 en nr 222, blz. 191, 1236.

(346) *Ald.*, nr 166, blz. 134.

(347) *Ald.*, nr 229, blz. 198, 1237.

(348) Outrijve: *Ald.*, nr 222, blz. 191; Mater: R.A.G., *Abdij Ename*, nr 6, f° 84^r.

(349) Piot, *a.w.*, nr 248, blz. 218; nr 249, blz. 219; nr 250, blz. 219. Ook *Depart. Arch. Noorden (Rijsel), fonds abdij Loos*, 27 H 9, nr 113.

(350) Zie noot 344.

4. De kleine tienden.

In tegenstelling met de grote tienden, geheven op graangewassen, heeft men ook kleine tienden op nijverheidsgewassen of groenten ³⁵¹.

Te Arleux-en-Gohelle int men de tiende op bonen en vlas op alle hoeven, welke niet van de bisschop zijn. Ename int er de twee derden, van de rest ontvangt de bisschop twee delen en de pastoor één ³⁵².

De *decima minuta* van Houwaart wordt bevestigd in Enaams bezit na de twist met St. Pieters ³⁵³, en te Geron wordt zij door St. Salvator in cijns gehouden van St. Maartens van Doornik voor 5 *sol.* ³⁵⁴.

5. De vormen van verwerving der tienden.

Uit het voorgaande kan men opmaken dat op drie manieren tienden in de handen komen van geestelijke instellingen, en meer bepaald van Ename: schenking, koop en verpanding.

De aankoop van tienden hield in dat men beschuldigd zou kunnen worden van simonie: het Concilie van 1215 bepaalde *ne religiosi recipiant decimas de manu laicali* ³⁵⁵. Met de tijd echter verzwakten de gewetensbezwaren ³⁵⁶, en in 1246 geeft Innocentius zelfs de toestemming om tienden terug te kopen: *decimas preterea et possessiones ad ius ecclesiarum vestrarum spectantes que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum, et ad ecclesias ad quae pertinent revocandi libera sit vobis de nostra auctoritate facultas* ³⁵⁷.

Op twee plaatsen kocht de abdij tienden, nl. te Welden, reeds op het einde van de XIIe eeuw en te Koppenolle (Oostrozebeke) in 1247 ³⁵⁸. Het is echter zeker dat een aantal schenkingen niets anders waren dan kopen, maar die niet met deze naam werden aangeduid, om niet van simonie verdacht te kunnen worden ³⁵⁹.

Zeer frekwent is het in pand nemen van tienden, welke lekeheren wegens geldgebrek tijdelijk van de hand moesten doen. Nochtans werd het zo aan boord gelegd dat de tienden dan voorgoed aan de abdij bleven ³⁶⁰.

Ook deze vorm van verwerven had een aspekt dat door de kerk afgekeurd zoniet verboden was. Immers gedurende de tijd van verpanding, inde de schuldeiser de tienden, zonder dat daardoor het kapitaal ver-

(351) Viard, *a.w.*, blz. 26.

(352) Piot, *a.w.*, nr 133, blz. 106 en *Ald.*, nr 428, blz. 392. Hier staat foutief *LIII* i.p.v. *lini*.

(353) *Ald.*, nr 284, blz. 252, 1248.

(354) *R.A.G.*, *Abdij Ename*, nr 3, blz. 148/14.

(355) Mansi, *a.w.*, dl XXII, kol. 1047-50, *canon LXI*. Zie hierover Amann-Dumas, *a.w.*, blz. 466 en Viard, *a.w.*, blz. 139.

(356) G. Chartier, *Les dimes du chapitre de Saint-Pierre de Lille*, blz. 32.

(357) Piot, *a.w.*, nr 262, blz. 233. In 1247 wordt dit nogmaals bepaald in een pauselijke dekretale: *ald.*, nr 270, blz. 240, 12 juli 1247.

(358) Zie hoger, blz. 38.

(359) Chartier, *a.w.*, blz. 32; Viard, *a.w.*, blz. 99.

(360) *Ald.*, blz. 172.

minderd werd; men stond voor een verdoken woeker ³⁶¹. Nochtans wakkerde Alexander IV (1254-61) zulke kontrakten aan ³⁶². Trouwens het werd toegelaten om goederen in pand te nemen, zo ze zich onwettig in handen van de schuldenaar bevonden ³⁶³.

Het oudst bekende pand voor Ename is van 1184, met betrekking tot Welden ³⁶⁴; in 1196, ook aldaar, en zo gedurende de ganse eerste eeuw helft ³⁶⁵.

6. De aanslag der tienden.

Principieel bedroeg het bedrag dat werd opgeëist een tiende deel van de opbrengst. In vele gevallen echter was deze aanslag lager, en vooral in deze periode tekende zich dat af ³⁶⁶. Voor Ename schijnt het wel vast het tiende deel geweest te zijn. Wanneer immers in Arleux drie lieden maar het elfde deel betalen, worden zij door een rechterlijke uitspraak verplicht het rechtmatige tiende deel te geven ³⁶⁷.

C. De Offeranden.

De offeranden of *oblaciones* maakten deel uit van het *altare*, en waren schenkingen van gelovigen aan de geestelijken gedaan, ter gelegenheid van de mis, al dan niet gekoppeld aan de toediening van sakramenten (o.a. huwelijk), of bij een begrafenis.

Cijfers die het belang ervan aantonen in het geheel der abdij-inkomsten zijn niet te geven. Dit moet echter niet gering geweest zijn ³⁶⁸. Getuige de hardnekkige verdediging ervan door de monniken tegen andere geestelijke instellingen.

De pausen schonken de abdij het recht om iedereen te begraven die de wil daartoe te kennen had gegeven ³⁶⁹. De uitvaart ging gepaard met offeranden in natura, in geld of bestaande uit kaarsen ³⁷⁰. In parochies waar twee geestelijke instellingen mochten begraven moest men een verdeling treffen over de offeranden, meestal zo dat het grootste deel werd geïnd door de parochiekerk ³⁷¹. Ook buiten de parochie kon men rechten doen gelden, bv. wanneer een eigen parochiaan elders werd begraven ³⁷².

(361) Piot, *a.w.*, nr 70, blz. 64, 1184: ... *ecclesia Eibamensis in pignus accepit decimam quandam erga Sigerum de Welline IIII marcis, qui et fructus decime nobis concessit in elemosinam...* Een gelijkaardig geval ook *ald.* nr 102, blz. 84, 1196.

(362) Chartier, *a.w.*, blz. 35.

(363) Van Werveke, *Het bisdom Terwaan*, blz. 106-107.

(364) Zie noot 361.

(365) Zie eveneens aldaar.

(366) Viard, *a.w.*, blz. 28-32.

(367) Piot, *a.w.*, nr 258, blz. 227, 1245.

(368) Ganshof, *Medieval agrarian society*, blz. 313.

(369) Piot, *a.w.*, nrs 15, 38, 61, 262.

(370) *Ald.*, nr 100, blz. 81; nr 177, blz. 146.

(371) Bij geschillen tussen Ename en de hospitaalridders: *ald.*, nr 65; de kunniken van Oudenaarde, *ald.*, nr 177; de abdij Maagdendal, *ald.*, nr 211.

(372) *Ald.*, nr 177, blz. 145.

Bij de toediening van het huwelijk, en de mis welke daarbij werd gezongen, werden eveneens *oblaciones* geschonken ³⁷³.

De meest regelmatige manier om ze aan te bieden was natuurlijk de gewone mis van elke dag, maar vooral die van de feestdagen: Kerstmis, O.L.Vrouw Lichtmis, Pasen en Sinksen. De abdis van Maagdendale ziet expliciet af, bij de voorwaarden van de vestiging in Pamele, van alle offeranden op deze dagen ³⁷⁴.

Het lezen van de dodenmis, en het vieren van het jaargetijde of *anniversarium* gaf eveneens aanleiding tot schenkingen van renten, van gronden of van rechten. Eerstgenoemde soort kon zowel wegen op een hofstede, op grond, en soms op molens ³⁷⁵. Het geld kon aangewend worden voor de aankoop van kaarsen ³⁷⁶ of het instellen van een pitantie ³⁷⁷.

Johanna van Konstantinopel vestigt een *anniversarium* en schenkt daarbij 28 bunder in Kluizen ³⁷⁸, terwijl de burggraaf van Diksmuide tolvrijheid verleent, zo hij in het *kalendarium* der abdijs wordt opgetekend ³⁷⁹.

D. Het belang der kerkelijke inkomsten in het abdijsdomein.

De kerkelijke inkomsten: *altaria*, tienden en offeranden zijn van meer en meer belang gaan worden voor het abdijsdomein, naarmate de middeleeuwen vorderden ³⁸⁰. Nochtans zijn het in absolute cijfers uitgedrukt, nog steeds de domaniale inkomsten welke het belangrijkste zijn. Cijfers die zulks staven kunnen enkel gegeven worden voor 1335, jaar waarin voor Ename de oudst bewaarde bezitslijst is opgesteld. Hier staan voor de abdijs 9 tienden vermeld, gelegen in het land van Aalst, en waarvan er 8 in de hier vermelde periode in Enaams bezit zijn ³⁸¹.

Ter vergelijking kan men een lijst opstellen der 8 *curtes*, die het meest opbrengen:

	<i>curtes</i>		<i>tienden</i>	
← Hellebecq		350 lb.	Oosterzele	60 lb.
Bossuit	ca.	297 lb.	Welden	50 lb.
Zullik		280 lb.	Volkegem	50 lb.
Kortemark		260 lb.	Ename en Nederename	36 lb.
Pervijze	ca.	176 lb.	Semmerzake	28 lb.
Houwaart		135 lb.	Melsen	22 lb.
Oostrozebeke		100 lb.	Horebeke	20 lb.
Geron		100 lb.	Vrijsbeke	ca. 18 lb.

(373) *Ald.*

(374) *Ald.*, nr 55, blz. 51: voor de dagelijkse offeranden (Pervijze) *ald.*, nr 211, blz. 181: voor de feestdagen (Pamele).

(375) Zie noot 245.

(376) *R.A.G., Abdijs Ename*, nr 8 f° 68r: ... *Beatrix... viginti quinque libras... legaverit ea conditione... quod de iisdem... libris redditus, fructus seu proventus perpetui emerentur... duo cerei quilibet ponderis novem librarum.*

(377) *Piot, a.w.*, nr 83, blz. 71; nr 292, blz. 262.

(378) *Ald.*, nr 165, blz. 133.

(379) Zie hoger, noot 266.

(380) *Ganshof, a.w.*, blz. 287 en 313.

(381) Moortsele kwam pas na 1250 in bezit der abdijs.

Gegevens over de opbrengst der *altaria* zijn nergens terug te vinden, natuurlijk ook omdat de offeranden niet toelieten een vast bedrag te bepalen.

Het is wel mogelijk de rijkdom van St. Salvator te meten aan die van andere abdijen of kapittels: Ename heeft in bezit of in cijns 25½ *altaria* in de periode 1063-1250³⁸². Daarentegen heeft het St. Pieterskapittel van Rijsel er 27³⁸³, terwijl de abdij van Tongerlo, weliswaar van de Premonstratenzerorde, 17 kerken en 13 kapellen bedient³⁸⁴. De abdij van Affligem staat hier natuurlijk ver boven, uitgestrekt als ze is met haar talrijke prioraten³⁸⁵.

De abdij heeft voor alle plaatsen binnen het Land van Aalst waar het *bodium* wordt geïnd ook het *altare*. Buiten die ruimte heeft ze maar het altaar voor 3 plaatsen van de 7 waar ze dat deel der tienden heft³⁸⁶.

Het totaal aantal plaatsen waar een deel der tienden wordt geïnd is 24. Voor de abdij van St. Truiden ligt dit iets hoger: 26 waarvan slechts 6 *bodia*³⁸⁷. Het St. Pieterskapittel van Rijsel heeft tienden in 27 parochies, waarvan in 10 het *bodium*³⁸⁸.

Deze cijfers gelden enkel voor de oude tienden, aangezien voor de *novales* soms vrijstelling werd verleend, en vooral omdat er nieuwe ontginningen moeten zijn. De regel geldt dat ze in dezelfde mate als de oude worden geheven in een parochie.

Het innen der tienden, soms in regie of in pacht gegeven³⁸⁹, was niet van toepassing hier. De abdij had zelf uitbatingscentra vlakbij de plaats waar ze moesten geheven worden. Het is zelfs met het oog daarop waarschijnlijk dat te Arleux een *curtis* werd in gebruik genomen.

IV

BESLUIT.

In de XIe en XIIe eeuw is in de schoot van de Kerk een grote hervormingsbeweging aan de gang, die een hernieuwde godsvrcht tot gevolg heeft. Deze uit zich in het stichten en begunstigen van talrijke abdijen. Eén daarvan, maar een der weinige benediktijnerabdijen, is die der monniken van Ename, opgericht onder het vokabel O.L.V., maar daarna St. Salvator geheten. Ze werd opgericht op een der oude steunpunten van Lotharingen tegen Vlaanderen, wanneer het *castrum* van Ename in handen valt van de Vlaamse graven.

(382) Slechts twee zijn in cijns gehouden.

(383) Hautcœur, *Histoire de St. Pierre de Lille*, I, blz. 135-136.

(384) H. Lamy, *L'abbaye de Tongerlo depuis sa fondation jusqu'en 1263*, blz. 305-327.

(385) E. De Moreau, *Histoire de l'église en Belgique*, II, 181, n. 4.

(386) Nl. Handzame, Kortemark en Oostrozebeke.

(387) G. Simenon, *L'organisation économique de l'abbaye de St. Trond depuis la fin du XIIIe siècle jusqu'au courant du XVIIe*, blz. 245 e.v.

(388) Chartier, *a.w.*, blz. 42 e.v.

(389) Viard, *a.w.*, blz. 60-71.

Dan vangt een periode aan van bijna 200 jaar, welke in dit artikel worden behandeld, en waarin het domein volledig wordt uitgebouwd. De vorm waarin het rond het midden der XIIIe eeuw is gegoten, zal, op enige uitzonderingen na, onveranderd blijven tot aan het einde van het bestaan der abdij in de laatste jaren der XVIIIe eeuw.

De stichting welke gepaard gaat met het schenken van een belangrijke dotatie, wordt gevolgd door een dertigtal jaren die men zonder aarzelen kan bestempelen als een moeilijke inzet. Een keerpunt vormen de laatste jaren van de XIe eeuw, wanneer de grondbezittingen, maar vooral de *altaria* in handen van de abdij komen.

De evolutie zal zich echter weinig uiten in het tweede kwart der XIIe eeuw op domaniaal vlak. De bouw van een nieuwe kerk en abdijskompleks, op de plaats van de oude *portuskerk* St. Salvator kost veel geld voor de abdij, die in het begin slechts 12 monniken mocht tellen³⁹⁰. Moeilijkheden zullen dan ook veelvuldig rijzen tussen abt en konvent.

Vanaf het midden der eeuw, en vooral onder het abbatiaat van Giselbrecht II zal de abdij een hoge expansie kennen. Dit blijkt uit de aanwinsten op het gebied van gronden, maar ook uit het verzamelen van tienden.

Het einde der XIIe en de eerste helft der XIIIe eeuw zijn te kenmerken door een stabilisatie van het domein; de aangroei houdt stilaan op, moeilijkheden doen zich voor, nieuwe uitbatingsvormen komen in zwang.

Het belang van de verschillende perioden in de ontwikkeling van het grondbezit kan best aangeduid worden door een schatting der oppervlakte der aanwinsten: in 1063: ca 341 ha

in 1092 - 1191: 1962 ha + ?

in 1191 - 1250: 329 ha + ?

Zoals reeds hoger gezegd mag men zich niet enkel laten leiden door het grondbezit. Meer immers dan de oude abdijen zijn de nieuwe gekenmerkt door een veel groter aandeel van de kerkelijke inkomsten in het totale abdij-inkomen. Absolute cijfers kan men echter niet geven.

De daling der geldwaarde heeft de abdijen in de XIIIe eeuw zeer zwaar getroffen, zoals trouwens alle grootgrondbezitters. De cijzen in geld verloren veel van hun waarde. De andere in natura bepaald, alsook inkomsten van *altaria* en tienden, die een vast deel van de totale opbrengst van de oogst vertegenwoordigen, behielden echter hun waarde.

Nieuwe abdijen, en meer in het bijzonder Ename, met een relatief groot aandeel kerkelijke inkomsten, hadden minder te lijden van de muntontwaarding. Nochtans gaan ook die achteruit in de tweede helft der XIIIe eeuw en in de volgende, waardoor Ename een aantal goederen moet verkopen en leningen aangaan.

Naast deze monetaire tegenslagen, dienen ook de usurpaties van abdijs-vertegenwoordigers, de meiers, en interne moeilijkheden tussen abt en konvent als de belangrijkste oorzaken aanzien te worden voor het verval.

De eerste vijftig jaren der eeuw waren nochtans gekenmerkt door een

(390) Piot, *a.w.*, nr 356. Over het latere aantal monniken is niets bekend, althans voor de hier behandelde periode.

grote voorraad geld, waarover St. Salvator kon beschikken. Dit blijkt uit de talrijke tienden, die door de abdij in pand werden genomen. Men heeft daarbij de indruk dat deze abdij, meer dan de andere, over geld beschikte.

De monniken hebben er blijkbaar in de ganse periode naar gestreefd, om kernen uit te bouwen en uit te breiden, die hen door de dotatie van 1063 en de *altarias*schenking van 1085 waren toegekomen. Dit veroorzaakte het bijzonder merkwaardige verschijnsel dat de verspreiding van de grondbezittingen, de *altaria* en de tienden zeer grote overeenkomst vertoont, zoals een blik op de kaarten duidelijk maakt.

Men heeft hier wel met een bewuste politiek te doen om alle vormen van bezit te concentreren. De beweging doet zich niet enkel voor om grondbezit aan te vullen met kerkelijke goederen, maar ook omgekeerd.

De uitbatingswijze welke op de domeinen heerst is typisch voor de overgangstijd, welke juist hier behandeld wordt: de oude *villa*structuur vervalt, al was ze maar in beperkte mate aanwezig op het domein van St. Salvator. Ze ruimt de plaats voor nieuwe uitbatingsvormen, die vooral weerspiegeld zijn in de nieuwe ontginningsgebieden. De rechtstreekse uitbating op sommige *curtes*, het optreden van erfelijke meiers, waarbij de abdij genoopt is hun rechten af te kopen, alsook de nieuwe vormen van gronduitgifte, zoals deelbouw en pacht, zijn de meest kenmerkende verschijnselen.

De commerciële baten, voortkomende van de tollën, alsook de tolvrijstellingen, krijgen steeds meer belang door de vooruitgang van de handelsbedrijvigheden. De abdij zal ze trachten te verwerven nabij hogergenoemde kernen.

De voogden van St. Salvator, die erfelijk de heren van Pamele waren, hebben zeker de abdij rechten en gronden ontnomen, zoals duidelijk blijkt i.v.m. de *Wede* te Ename. Onmiskenbaar is nochtans, dat een groot deel van het abdiydomein afkomstig is uit het patrimonium van deze familie, meer bepaald de groepen Kortemark en Hellebecq. Als gevolg van deze talrijke schenkingen bestaat er ook inzake verspreiding der bezittingen van beide grondbezitters een grote overeenkomst³⁹¹. De graven van Vlaanderen, die oppervoogd waren, hielden zich weinig bezig met Ename, aan wie ze niettemin belangrijke schenkingen deden.

Welk is nu de plaats die St. Salvator inneemt in ruimte en tijd? De abdij moet gerangschikt worden onder de meer dan dertig andere welke in de zuidelijke vorstendommen der Nederlanden in de loop van de late Xe tot de vroege XIIe eeuw werden gesticht, als gevolg van de hervormingsbeweging.

Geen van deze nieuwe kloosters in Vlaanderen gelegen, hebben een groot domein kunnen opbouwen. Ze bleven steeds tweederangsabdijen, die enkel invloed konden krijgen door de persoonlijkheid van hun abt of hun monniken. Dit steekt schril af tegen de abdij van Affligem, die vlak tegen de grens van het graafschap gelegen is, in Brabant, en die een groot domein heeft weten op te bouwen, zó dat zelfs vele oude kloosters

(391) Vgl. de hierbijgevoegde kaarten, met die in Verriest, *Le viel Rentier*.

werden overtroffen. Genoemde abdij had op Ename een grote invloed, die o.a. blijkt uit de talrijke abten, die van Affligem afkomstig waren.

De St. Salvatorabdij van Ename blijkt dus niet te steken boven de andere. Ze is een typische vertegenwoordiger der nieuwe stichtingen, zowel in de opbouw als in de uitgestrektheid van het domein.

De demografische Evolutie in Assenede, Bassevelde, Boekhoute, Ertvelde, Oosteeklo en Watervliet gedurende de 17e en 18e Eeuwen.

door

GUIDO VANLAERE

In het kader van de studies die gedaan werden en nog verricht worden in de provincie Oost-Vlaanderen zal in dit artikel de aandacht gewijd worden aan een zestal dorpen uit het noorden dezer provincie. In aansluiting met andere studies zal men daardoor in Oost-Vlaanderen over inlichtingen beschikken over een brede strook gaande van noord naar zuid.

De dorpen die hierin bestudeerd werden hebben alle een verschillende bodemstructuur. Boekhoute en Watervliet kunnen als polderdorpen beschouwd worden. Assenede en Bassevelde vormen de overgang naar de zandstreek tot dewelke Ertvelde en Oosteeklo behoren¹. De mogelijke verschillen in de bevolkingsevolutie die daaruit zouden kunnen voortvloeien zullen dan ook naar voor gebracht worden.

In een eerste paragraaf brengen wij de gegevens naar voor met een korte beschrijving van de gebruikte bronnen, eerst de volkstellingen daarna de parochieregisters en de kommunikantencijfers. Daar de gegevens van deze laatste te omvangrijk zijn om in de tekst weer te geven laten wij ze volgen in bijlage. Verder krijgen wij de berekening van geboorte- en huwelijks coëfficiënten, die moet leiden tot een berekening van een benaderend bevolkingscijfer. Daarop volgt dan de algemene bevolkingsevolutie van de zes dorpen en de relatieve evolutie in elk dorp afzonderlijk. Tenslotte was het nog mogelijk een paragraaf op te stellen over de samenstelling der gezinnen.

Bij de verklaring van de evolutie werd rekening gehouden met factoren van economische en vooral van militaire aard.

De aard en het voorkomen van de bronnen hebben het tijds kader bepaald van ca. 1630 tot 1795.

Al deze dorpen zijn gelegen in het noorden van de provincie Oost-Vlaanderen. Onder het Ancien Régime behoorden Assenede en Ertvelde tot het Ambacht Assenede ; Boekhoute, Bassevelde en Oosteeklo tot het Ambacht Boekhoute. Assenede en Boekhoute waren de respectievelijke hoofdplaatsen. Watervliet was een afzonderlijke heerlijkheid welke ressorteerde onder het Brugse Vrije. Tot Assenede moet ook nog gerekend worden de heerlijkheid St. Albert, opgericht in 1614 en samengesteld uit gronden die na de

(1) Kaart van de bodemassociaties van België ; Centrum voor bodemkartering, Gent, 1958.

grote overstroming van 1377 opnieuw werden ingepolderd ².

Al deze dorpen behoren tegenwoordig tot het arrondissement Eeklo.

I. DE GEGEVENS.

A. VOLKSTELLING

1. *De status animarum van Assenede 1675* ³,

Deze « status animarum prout reperta fuerunt 1675 » kwam tot stand onder het priesterschap van pastoor Cornelis Beckers. Door wie de status is opgemaakt is niet bekend. Hij is evenmin volledig, nochtans kennen we het aantal inwoners. Dit eindresultaat kon onmogelijk gecontroleerd worden daar we slechts over ongeveer een vierde van de oorspronkelijke gegevens beschikken. Voor 13 straten of wijken wordt straat per straat, gezin per gezin opgegeven; naast de naam van de « pater familias » wordt ook deze van de echtgenote medegedeeld, het aantal kinderen, gespecificeerd in mannelijke en vrouwelijke door aanduiding van hun naam. Benevens de voor-naam wordt ook de ouderdom opgegeven, al of niet vergezeld van de vermelding « com(municant) » of « confit(entes) ». Daarbij komen nog de inwonenden al of niet familieleden, dienstpersoneel of vreemden. Ook kon nagegaan worden wie in een eigen of een gehuurd huis woonde, in dit laatste geval wordt soms de naam van de eigenaar gegeven.

Hoewel we slechts voor een vierde gedetailleerd ingelicht zijn, toch vonden we het interessant deze gegevens verder uit te werken. De bespreking ervan volgt in een afzonderlijke paragraaf. (Zie VI : De Samenstelling van de Gezinnen).

Aan de andere kant brengt het eindresultaat, zoals de steller van de status ons meedeelt het volgende naar voor:

« t' samen communicanten van Assenede	1045
« 't samen communicanten van de heerlijkheid St. Albert ⁴	253
Totaal:	1289

Verder wordt nog het aantal « lichtkinderen » en « onbequaeme minderjarige kinderen » opgegeven. Lichtkinderen zijn kinderen die de leeftijd hebben tussen 6 à 7 jaar totdat zij kommunikant worden. Zij worden als dusdanig aangeduid met de vermelding: « conf(irmantes) » of « confit(entes) ». « Onbequaeme minderjarige kinderen » zijn deze onder de 7 jaar.

(2) H. Coppejans-Desmedt, *Inventaris van het Archief van de Heerlijkheid en van de Polder van St. Albert*, Rijksarchief Gent, p. 16.

(3) Rijksarchief Gent, (voortaan R.A.G.) Fonds Ambacht Assenede Nr 111.

(4) Vrijheerlijkheid St. Albert ingericht onder Albrecht en Isabella. Bijna de helft van deze polder kwam in 1664 onder Hollands bewind. F. De Potter en J. Broekaert, *Geschiedenis der Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*, 2e reeks, Arr. Eeklo, dl. 1, Assenede, p. 104.

Deze twee laatste groepen zijn ten getale van:

lichtkinderen Assenede:	321
lichtkinderen St. Albert:	53
Totaal:	374
« Onbequaeme minderjarige kinderen » Assenede:	335
« Onbequaeme minderjarige kinderen » St. Albert:	61
Totaal:	396

Dit geeft uiteindelijk voor Assenede en St. Albert samen:

kommunikanten ⁵ :	1298	of 62,7 %
lichtkinderen:	374	of 18 %
onbekwame kinderen:	396	of 19,1 %
Totaal:	2068	

2. De telling van 1709 ⁶.

Deze telling kwam tot stand als gevolg van een « placcaet » van 29 mei 1709 ⁷ en werd gehouden om economische redenen. Zij bevat een « staet ende declaratie van een generaelycke alle de graenen van wat nature die moghen wesen soo taerwe, cooren, gaever, geirte, bouquyt, boonen, erten ende vitsen etc... midtsgaeders den nomber van dhoofden ofte persoonen... » ⁸. 1709 is immers een zwaar crisisjaar: hoge landbouwprijzen door gebrek aan landbouwproducten. De winter van 1708 op 1709 was uiterst streng ⁹.

Niet voor alle dorpen van het behandeld gebied bleven de gegevens volledig bewaard. Zo ontbreken voor Assenede en Bassevelde het aantal inwoners.

3. De telling van 1729 voor Bassevelde.

Deze telling werd gevonden bij F. De Potter en J. Broeckart ¹⁰ zonder vermelding van de bron, hetgeen een controle uitsluit. Wij vergenoegen er ons mee de resultaten ervan mede te delen.

(5) Kommunikanten worden hier enkel vermeld als ze de leeftijd van ca. 14 jaar hebben bereikt.

(6) R.A.G. Fonds Raad van Vlaanderen, Fiscalen, nr 3339.

(7) M. Gachard, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, 3e série 1700-1794, t. 2, pp. 237-238.

(8) Ook elders in Vlaanderen werd deze telling gehouden. Cfr. J. De Brouwere, *Les dénombrements de la Châtellenie d'Audenarde (1469-1801)*, Bulletin de la Commission Royale d'Histoire (B.C.R.H.), dl. 103, Brussel 1938, pp. 517-518.

P. Deprez, *Het bevolkingscijfer in de Heerlijkheid Nevele gedurende de 16e, 17e en 18e Eeuwen*, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, dl. IX, 1955, p. 52.

A. De Vos, *De Bevolkingsevolutie van Evergem, Lovendegem, Sleidinge, Waarschoot en Zomergem gedurende de XVIIe en XVIIIe Eeuwen*, Appeltjes van het Meetjesland, nr 8, 1957, Eeklo, p. 9.

(9) E. Verlinden, *Chronique des Evénements météorologiques en Belgique, jusqu'en 1834*, uitgegeven in de Académie Royale de Belgique, Classe des Sciences, Mémoires, 2e série, tome VI, Brussel 1924, pp. 175-176.

(10) F. De Potter en J. Broeckart, *op. cit.*, dl. I, Bassevelde, p. 2.

1809 inwoners, samengesteld uit 1084 kommunikanten en 725 kinderen, verdeeld over 387 huisgezinnen. De kommunikanten maken hier 59,9 % van de totale bevolking uit. Het gemiddeld aantal leden per gezin bedraagt 4,6.

4. De tellingen van 1786¹¹.

Deze telling werd uitgevoerd krachtens « d'ordonnantie van sijne majesteit de Keyzer en de Koning in daeten 29 meye 1786 geëmaneert om te bereyden ene generaele nieuwe verdelinge der prochien ten platten lande »¹².

Zij werd voor Ertvelde wijk per wijk opgemaakt en geeft het aantal kommunikanten benevens het aantal kinderen boven en onder de 7 jaar. Voor Boekhoute, Bassevelde en Oosteeklo beschikken wij enkel over de totalen van kommunikanten, kinderen boven en onder de 7 jaar

	Komm.	Kinderen		Tot.
		+ 7 jaar	— 7 jaar	
<u>Ertvelde</u>	1371 (69,7 %)	225	371	1967
Boekhoute	656 (66,0 %)	133	204	993
Bassevelde	1483 (68,6 %)	285	281	1208
Oosteeklo	855 (70,8 %)	172	281	1208

5. De telling van 1792¹³.

Tot dit « denombrement van zielen » werd overgegaan ten gevolge van een kerkelijke ordonnantie. Zij vermeldt enkel het aantal inwoners voor Oosteeklo, maar is uitvoeriger voor Bassevelde, vermits zij per wijk de huisgezinnen met het aantal leden opgeeft.

Oosteeklo : 1589 inwoners.

Bassevelde : 2627 inwoners, verdeeld over 506 huisgezinnen, wat een gemiddelde geeft van 5,19 leden per huishouden.

6. De telling van 1794¹⁴.

Deze « tableau comprenant la population des communes » is niet alleen een volkstelling, maar ook een economische telling die ons inlicht over de veestapel en de graanvoorraad. Deze telling is daarbij voor Watervliet tamelijk gedetailleerd voor wat de bevolking betreft. Per gezin wordt het aantal leden gegeven verdeeld in twee groepen, nl. boven en onder de tien jaar.

(11) R.A.G., voor Ertvelde : Fonds Ambacht Assenede, nr 112, Boekhoute, Bassevelde en Oosteeklo : Fonds Ambacht Boekhoute, liasse 84.

(12) M.P. Verhaegen, *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas Autrichiens*, 3e série 1700-1794, T. 12, pp. 504-505.

(13) R.A.G., Fonds Ambacht Boekhoute, liasse 84 ; enkel voor Bassevelde en Oosteeklo.

(14) Voor Assenede en Ertvelde : R.A.G., Fonds Ambacht Assenede nr 118. Watervliet : R.A.G., Fonds Heerlijkheid Watervliet, nr 229.

	Inwoners + 10 jaar	Inwoners — 10 jaar	Tot.	Gezinnen	Gem. leden per gezin
<u>Assenede:</u>	—	—	<u>2485</u>	—	—
<u>Ertvelde:</u>	—	—	<u>2350</u>	—	—
<u>Watervliet:</u>	1279	429	1708	324	5,2

7. De telling van 1796 ¹⁵.

Het is een « denombrement de la population et des bestiaux de toutes espèces ». Spijtig genoeg de enige telling die ons op een zelfde tijdstip voor al onze dorpen tegelijk inlicht.

Zij bevat voor de bevolking volgende rubrieken:

« Hommes mariés ou vœufs, femmes mariées ou vœuves; garçons de tout âge, filles de tout âge ».

	Geh. mann. of weduwn.	Geh. vrouwen of weduwen	Jongens	Meisjes	Tot.
<u>Assenede</u>	<u>229</u>	<u>303</u>	<u>509</u>	<u>501</u>	<u>1542</u>
<u>Boekhoute</u>	<u>196</u>	<u>221</u>	<u>372</u>	<u>354</u>	<u>1123</u>
<u>Ertvelde</u>	<u>100</u>	<u>80</u>	<u>60</u>	<u>70</u>	<u>310</u>
<u>Bassevelde</u>	459	492	855	787	2593
<u>Oosteeklo</u>	198	220	381	390	1189
<u>Watervliet</u>	259	274	320	230	1083

Opmerkelijk is de sterke achteruitgang t.o.v. 1794: 37% voor Assenede, 86% voor Ertvelde en 36% voor Watervliet. Het is weinig waarschijnlijk dat de buikloopepidemie van 1794 zulke nefaste gevolgen zou gehad hebben. Wellicht ligt de verklaring in een nota die we vonden op de telling van 1794 ¹⁶ onder de rubriek: « observations » en die luidt als volgt: « L'écoulement des eaux dans le métier d'Assenede étant interrompu par la mise de inondations salées, il est d'une évidente vérité que si les choses doivent rester dans l'état actuel les plus grandes parties des terres et même les habitations submergeront des eaux en ciel pendant l'hiver prochain comme nous avons expérimenté l'année 1785 lors de la guerre apparenti entre l'empereur et les Hollandais. Que de cette inondation doit suivre nécessairement une disette dans les fourages et que nous manqueront absolument de tout ce qui est notre seule ressource pendant l'hiver sera le peu de foin et paille dont quelques paroissiens seront pauvres ». Er is dus waarschijnlijk een tijdelijke emigratie geweest in afwachting dat de toestand opnieuw houdbaar werd.

(15) R.A.G., Fonds Département de l'Escaut, nr 1673.

(16) R.A.G., Fonds Ambacht Assenede, nr 118.

TABEL I: De gegevens der Tellingen

	1675	1709	1729	1786	1792	1794	1796	1801 ¹⁷
<u>Assenede</u>	<u>2068</u>	—	—	—	—	<u>2485</u>	<u>1542</u>	<u>3120</u>
Bassevelde	—	1502	1809	2159	2627	—	2593	2810
Boekhoute	—	594	—	993	—	—	1133	1175
<u>Ertvelde</u>	—	—	—	<u>1967</u>	—	<u>2350</u>	<u>310</u>	<u>2362</u>
Oosteeklo	—	536	—	1208	1589	—	1189	1528
Watervliet	—	992	—	—	—	1708	1083	1731

B. DE PAROCHIEREGISTERS.

Een bron van grote waarde zijn de gegevens van de burgerlijke stand. De geestelijken hebben vrij nauwkeurig geboorten en huwelijken opgetekend. Dit is echter niet het geval geweest met de overlijdens. Meestal worden de kindersterften niet opgetekend, soms bestaat er een afzonderlijk register voor de kindersterften, per uitzondering komen ze eens samen voor. Ze zijn dan ook veelal van weinig nut en waar we toch nauwkeurig ingelicht zijn, dan geldt het meestal een korte periode.

Het overlijdensregister van Bassevelde, dat de periode 1729-1765 bestrijkt ¹⁸ vraagt nochtans enige toelichting, omdat het meer gegevens bevat dan gewoonlijk het geval is. Ieder jaar wordt er een staat van de parochie opgemaakt. Aldus krijgen we het aantal overleden kinderen en kommunikanten, terwijl terzelfdertijd ook het aantal geboorten wordt opgegeven. Dit licht ons in over het jaarlijks natuurlijk overschot of tekort, en ook over de verhouding kindersterften -kommunikantensterften. Welnu tussen 1729 en 1739 vallen 48,2% der sterften op rekening der kinderen en 51,7% op die der kommunikanten ¹⁹.

In de volgende 26 jaar overlijden er meer kinderen (54,8%) dan kommunikanten (45,2%) nl. 9,6% meer ²⁰. Voor de ganse periode 1729-1765 zijn de overlijdens als volgt verdeeld ²¹:

Kinderen:	35,7%
Kommunikanten:	46,3%

Slechts voor Assenede, Bassevelde en Ertvelde kan men zich wenden tot het Rijksarchief Gent, ook gedeeltelijk voor Watervliet. Boekhoute en Oosteeklo zijn te plaatse op de gemeentehuizen gaan inzien, evenals voor zekere perioden van Watervliet.

Onze gegevens voor Assenede konden wij ook nog aanvullen dank zij enkele registers die bij E.H. deken van Assenede berusten.

(17) Deze gegevens werden gehaald uit: *Mémoire statistique du département de l'Escaut*, par M. Faipoult, préfet de ce département. Uitgegeven en ingeleid door P. Deprez, in Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, X, Gent 1960, p. 45.

(18) R.A.G., Fonds Burgerstand, Bassevelde nr 11.

(19) De totalen van 1729 tot 1739 zijn: 410 kommunikanten, 382 kinderen.

(20) De totalen van 1740 tot 1765 zijn: 964 kommunikanten, 382 kinderen.

(21) De totalen van 1729 tot 1765 zijn: 1374 kommunikanten, 1534 kinderen.

Volgende reeksen bleven bewaard, en werden nageteld en opgetekend.

	Dopen	Huwelijken
Assenede	1611-1796	1619-1796
Bassevelde	1629-1796	1613-1796
Boekhoute	1661-1796	1672-1796
Ertvelde	1634-1751	1634-1796
	1779-1792	-
Oosteeklo	1682-1796	1682-1796
Watervliet	1618-1796	1623-1796

De jaartotalen en de tienjaarlijkse gemiddelden werden als bijlagen ingelast.

C. DE KOMMUNIKANTENCIJFERS.

De cijfers der kommunikanten, opgegeven bij de dekanale bezoeken, vormen een derde belangrijke reeks gegevens.

Voor Assenede, Basevelde, Boekhoute, Ertvelde en Oosteeklo konden wij ze terugvinden in de « Visitations decanatus » van de dekenij Evergem ²².

Waar we voor wat de 17e eeuw betreft nog over een tamelijk doorlopende reeks beschikken, worden de leemten in de 18e eeuw groter. Na 1784 houden deze inlichtingen op.

Hoewel zeer belangrijk, toch dient dit soort van bronnen met omzichtigheid behandeld te worden. De nauwkeurigheid ervan hangt af van de nauwkeurigheid der locale geestelijkheid. Het is de dorpspastoor die jaarlijks het aantal paasplichtigen moet mede delen aan de deken bij diens inspectie. Niet alleen het aantal kommunikanten wordt opgegeven, ook zij die hun paasplicht verzuimen en de kettters (heretici) worden vermeld. De medegedeelde cijfers zijn vaak afrondingen en worden dan voorafgegaan door woordjes als circa, circiter... Zij blijven evenwel van waarde daar zij ons inlichten over een effectief deel van de bevolking terwijl de parochieregisters ons slechts toelaten een mogelijke evolutie te zien.

Als kommunikanten worden beschouwd alle personen die aan de paasplicht onderworpen zijn. De leeftijd waarop men paasplichtig wordt beantwoordt echter niet aan een uniforme regeling en verschilt dan ook van gebied tot gebied. Nochtans wordt aangenomen dat dit gebeurt tussen het 10e en het 14e levensjaar ²³. Uit de status animarum van Assenede ²⁴ kunnen we opmaken dat men pas op zijn 14e jaar kommunikant werd; daàr-

(22) R.A.G., Fonds Bisschoppelijk Archief, nrs K. 7966-8081, B. 2925-1954 en B. 117.

Deze gegevens werden ons bereidwillig meegedeeld door Dr. M. Gysseling.

De kommunikantencijfers van Watervliet, eertijds ressorterende onder het bisdom Brugge, konden wij niet raadplegen. Nazicht op het Rijksarchief te Brugge leverde slechts een paar cijfers op: Fonds « Nieuw Kerkarchief » nr 384 voor het jaar 1698: 800 en 900.

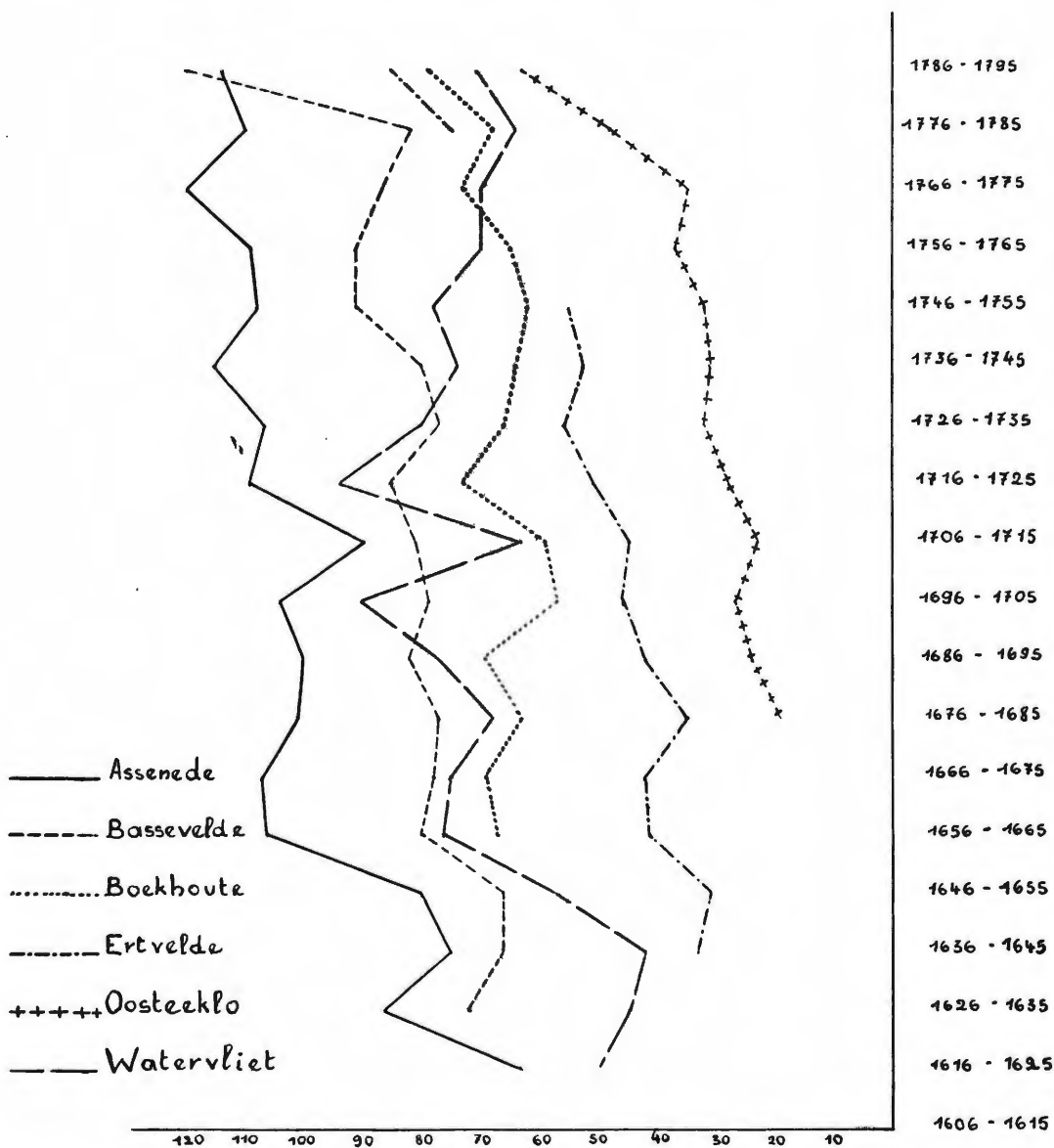
Nr 391 voor het jaar 1715: ± 1000.

(23) R. Mols, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, dl. I, 1954, p. 236.

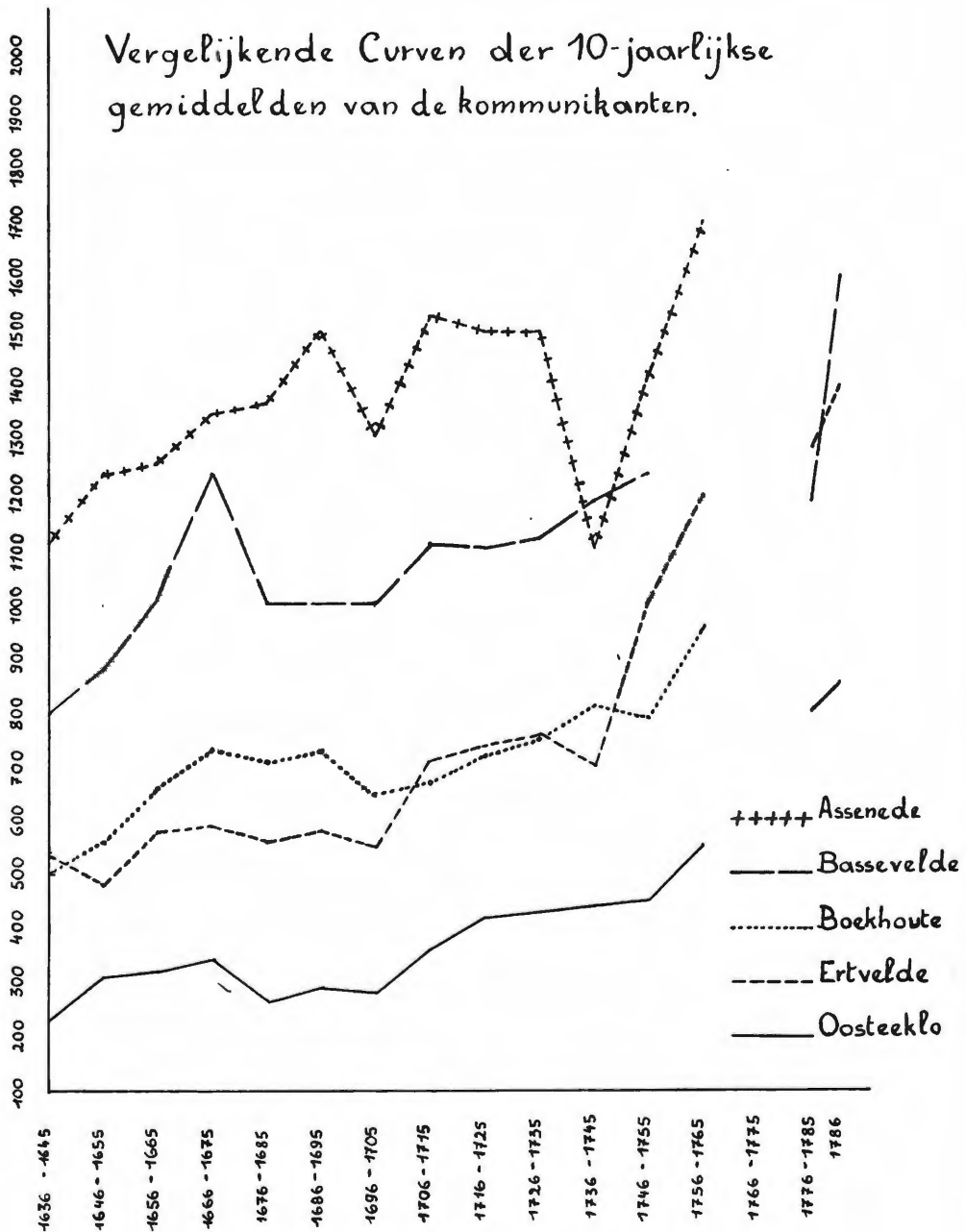
(24) Zie I. De gegevens, Volkstellingen.

GRAFIEK I

Vergelijkende Curven van de Geboorten

GRAFIEK II

voor zijn ze nog « sonder communie ». Uit de parochieregisters van Bassevelde blijkt dat de leeftijd waarop men tot kommuniseren toegelaten wordt ca. de 12 jaar ligt. Behoudens uitzonderingen worden de overlijdens van meer dan 12 jaar in het « Registrum defunctorum communicantium » opgenomen »²⁵.

Van groter belang is het probleem van de getalsterkte der kommunikanten t.o.v. de totale bevolking. In 1675 vertegenwoordigen zij te Assenede 62,7% der bevolking. In 1729 te Bassevelde slechts 59,9%.

In 1786 komen wij tot de volgende resultaten:

Bassevelde	68,6 %
Boekhoute	66,0 %
Ertvelde	69,7 %
Oosteeklo	70,8 %

De uitersten zijn begrepen tussen 59,9% en 70,8%, wat een verschil betekent van 10,9%. Hun getalsterkte is toegenomen t.o.v. de 17e eeuw²⁶. In de steden zou dit toe te schrijven zijn aan een vermeerdering van het aantal niet-kommunikanten daar men een daling van het percentage der laagste leeftijdsklassen vaststelt²⁷.

De getalsterkte moet op het platteland tussen de 60% en de 70% gelegen hebben. Verhouding die in de 17e eeuw dichter bij de 60 lag en in de 18e eeuw dichter bij de 70%²⁸. Deprez neemt aan dat zij gemiddeld tussen de 65% en de 70% der bevolking uitmaken²⁹.

Voor andere gebieden kon een vaste verhouding vastgesteld worden op ca. 66%³⁰. De schommelingen zijn hier te groot om een vaste verhouding voorop te stellen, zij gaan van ca. 60% tot ca. 70%.

De kommunkantencijfers volgen in bijlage. Vermeldingen die belang hebben voor het protestantisme hebben wij weggelaten, vermits zij in deze studie niet gebruikt worden. Zij kunnen eventueel later nog uitgegeven worden³¹.

(25) R.A.G., Fonds Burgerstand Bassevelde, Onr 10 (1729-1765).

(26) Ook C. De Rammelaere stelt dit verschijnsel vast: *De Bevolkingsevolutie in het Land van Schorisse (1569-1776)* in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, dl. XIII, 1959, p. 8.

(27) H. Van Werveke, *De Gentse St. Niklaasparochie in 1681*, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, dl. XI, 1955, pp. 34-35. Er is ook een verschil tussen de perifere parochies, veel lager, en de centrale veel hoger. P. Deprez, *Het Gents bevolkingscijfer in de 2e helft van de 18e eeuw*, *Hand. der Maatsch. voor Gesch. en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, dl. XI, 1957, p. 192.

(28) Wij vragen ons echter af of leeftijdsgrens tussen kommunikanten en niet-kommunikanten niet verschoven werd. Gedurende de 17e eeuw zou men ten volle 14 jaar moeten zijn om te kommuniseren, terwijl dat in de 18e ca. de 12 jaar zou zijn.

(29) P. Deprez, ... Nevele ... *op. cit.*, p. 36. Dit percent is evenwel aan schommelingen onderhevig.

(30) C. De Rammelaere, ... Schorisse ... *op. cit.*, p. 9.

A. De Vos, *De Bevolkingsevolutie van Evergem* *op. cit.*, p. 26.

(31) Het artikel van C. De Rammelaere, *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Protestantisme in het Oudenaardse gedurende de moderne Periode*, *Hand. der Maatsch. voor Gesch. en Oudh. te Gent*, nieuwe reeks, dl. XIV, 1960, is hoofdzakelijk op dit soort van bronnen gebaseerd.

II. HET BEREKENEN VAN GEBOORTE- EN HUWELIJKSCOEFFICIENT

Het berekenen van een geboortecoëfficiënt is voor iedere demografische studie het essentiële probleem. De geboortecoëfficiënt beslist immers over het benaderend bevolkingscijfer: wanneer het niet aanvaardbaar wordt geacht, wordt ook het globale bevolkingscijfer onaanvaardbaar. Zoals in andere demografische studies moeten ook wij beroep doen op de beproefde methode van Prof. Van Werveke ³².

Voor 1675 namen we als basis voor het berekenen het gemiddeld geboortecijfer van de jaren 1671-1679. Voor 1709 het gemiddelde van 1705-1713, voor 1729 van 1725 tot 1733, voor 1786 de jaren 1782-1790, voor 1792 de periode 1788-1795, tenslotte voor 1794 van 1790 tot 1795.

Tabel van het aantal geboorten per duizend:

	1675	1709	1729	1786	1792	1794
Assenede	49,24 ³³	—	—	—	—	48,15
Bassevelde	—	50,74	42,68	48,37	46,25	—
Boekhoute	—	55,66	—	73,51	—	—
Ertvelde	—	—	—	41,96	—	—
Oosteeklo	—	45,55 ³⁴	—	46,35	40,35	—
Watervliet	—	55,77	—	—	—	—
Tot. bev.	—	3624	—	6327	—	—
Tot. gem. geb.	—	211,5	—	313,7	—	—
Tot. Coëff.	—	58,3‰	—	49,5‰	—	—

Het valt onmiddellijk op dat wij hier voor hoge coëfficiënten staan, zij liggen alle boven de 40‰ (en bereiken zelfs 73‰) en dit voor al onze dorpen. Van onze 6 dorpen heeft Oosteeklo de laagste coëfficiënten. Wat Ertvelde betreft kunnen we ons moeilijk uitspreken vermits we slechts over één cijfer beschikken.

Een vergelijking tussen 17e en 18e eeuwen kan niet gemaakt worden, daar er slechts een vergelijkingspunt is, namelijk Assenede in 1675. We moeten on beperken tot de vaststelling dat we voor Assenede een daling hebben van 1,9‰ in de 18e eeuw.

De 18e eeuw is aan heel wat schommelingen onderhevig geweest, op uitzondering van Boekhoute is er in de loop van deze eeuw een daling vast te stellen. Daling die het kleinst is voor Bassevelde met 4,49‰ en het grootst voor Watervliet met 12,42‰. In Boekhoute stijgt de coëfficiënt van 1709 tot 1786 met 17,85‰. Voor Oosteeklo liggen de uitersten tussen 45,55‰ (1709) en 40,35‰ (1792) wat een verschil maakt van 5,20‰.

(32) H. Van Werveke, *De Curve van het Gentse Bevolkingscijfer in de 17e en de 18e Eeuwen*, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren, jg. X, nr 8, Brussel 1948, p. 52.

(33) Slechts berekend op een gemiddelde van 7 jaar, 1678 en 1769 ontbreken.

(34) Slechts berekend op een gemiddelde van 7 jaar, 1712 en 1713 ontbreken.

De Vos bekwam als grootste schommeling 7.07%³⁵. De Rammelaere stelt als uiterste schommeling voor drie dorpen slechts 4,44%³⁶, terwijl Deprez tot 11%³⁷.

Een uitzonderlijk hoog coëfficiënt bekomen we voor Boekhoute in 1786 met 73,31%. Dalle stelde evenwel een nog hoger cijfer vast 90% in Stuivekenskerke voor het jaar 1655, in 1697 nochtans gedaald tot 62,8% dus met 27,5%³⁸. Ook Deprez krijgt coëfficiënten van 66,04% in 1786 en 64,83% in 1792 voor Zeveneken³⁹.

De andere cijfers schijnen ons normaal, want ook Van Gassen stelt hoge coëfficiënten vast dan nog voor een kleine stad: 52,39% (periode 1670-1694) en 61,54% (1695-1709) voor Geeraardsbergen⁴⁰. Te Pamele daarentegen zijn de coëfficiënten nogal laag⁴¹.

Al de coëfficiënten die hierboven werden aangehaald zijn berekend volgens de klassieke methode van Prof. Van Werveke waarbij steeds met een gemiddelde van 9 jaar wordt gewerkt, nl. 4 jaar vóór en 4 jaar na de telling, omdat aldus mogelijke toevallige schommelingen in de jaartotalen van geboorten en huwelijken worden uitgeschakeld. Het loont wellicht de moeite na te gaan of de jaartotalen van de geboorten constant blijven in grote zowel als in kleine dorpen. Vóór ons heeft De Rammelaere reeds een dergelijk onderzoek gedaan door berekening op gemiddelden van 3, 5, 7, 9, 11, 13 en 15 jaar onderscheidenlijk voor een groot dorp (Mater) en een klein (St. Kornelis-Horebeke). Dit leidde tot de vaststelling dat in een dorp met relatief grote bevolking, met natuurlijke spreiding, als Mater, de coëfficiënten vrij constant blijven; terwijl voor een kleiner dorp, waar de spreiding geringer is, als St. Kornelis-Horebeke, de schommelingen tussen de verschillende gemiddelden daarentegen vrij groot zijn⁴². Een zelfde opmerking werd reeds gemaakt door De Vos⁴³.

Voor dit onderzoek, verricht voor twee tellingen 1709 en 1786 hebben we onze keuze laten vallen op Bassevelde, als groot dorp, op Oosteeklo als klein dorp. Het is evenwel spijtig dat voor Oosteeklo voor de telling van 1709 twee jaren ontbreken (1712 en 1713) en voor 1786 een jaar (1779). Toch namen we dit zanddorp omdat het relatief het kleinste is, en van de relatief kleine nog het volledigste.

Het resultaat van die berekeningen laten we hier in tabelvorm volgen.

(35) A. De Vos, *De Bevolkingsevolutie ... op. cit.*, p. 35, grootste verschil te Waarschoot 7,07%.

(36) C. De Rammelaere, ... *Schorisse... op. cit.*, p. 12.

(37) P. Deprez, ... *Nevele... op. cit.*, p. 60.

(38) D. Dalle, *De Volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse Bevolkingscijfer in de XVIIe Eeuw*, Handelingen van de Société d'Emulation, Brugge, dl. XC, aflevering 3-4, 1953, p. 124.

(39) P. Deprez, *Nevele, op. cit.*, p. 60.

(40) M.W. Van Gassen, *De bevolking van Geraardsbergen in 1693*, Land van Aalst, jg. VI, 1954, p. 260.

(41) C. De Rammelaere, *De Bevolking van de O.L.Vrouwparochie te Pamele (Oudenaarde) gedurende de 18e Eeuw*, Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen, jg. 1954, p. 260.

(42) C. De Rammelaere, *Schorisse, op. cit.*, p. 10-11, voetnota 44.

(43) A. De Vos, *Evergem, op. cit.*, p. 32.

Telling van 1709.

	Bassevelde	Oosteeklo
1708-1710 (3 j.)	51,66‰	44,7‰
1707-1711 (5 j.)	53,39	45,52
1706-1712 (7 j.)	52,53	42,91 (1712 ontbreekt)
1705-1713 (9 j.)	50,74	45,55 (1712-1713 ontbreken)
1704-1714 (11 j.)	45,86	43,9 » » »
1703-1715 (13 j.)	47,57	43,07 » » »
1702-1716 (15 j.)	48,26	44,19 » » »

Telling van 1786.

1785-1787 (3 j.)	47,24‰	49,11‰
1784-1788 (5 j.)	49,51	46,18
1783-1789 (7 j.)	47,24	47,53
1782-1790 (9 j.)	48,37	46,35
1781-1791 (11 j.)	47,24	48,38
1780-1792 (13 j.)	46,77	47,56
1779-1793 (15 j.)	47,28	48,44 (1779 ontbreekt.)

We kunnen bezwaarlijk zeggen dat we hier een bevestiging hebben van de opmerking van De Rammelaere. Voor de telling van 1709 stellen we nu eens juist het tegenovergestelde vast. De schommelingen zijn het aanzienlijkst in het grootste dorp, Bassevelde, met als uitersten 53,39‰ (5 j.) en 45,86‰ (11 j.), terwijl dit voor Oosteeklo 42,91‰ (6 j.) en 45,55‰ (7 j.) is wat dus slechts een verschil van 3,36‰ betekent tegen 7,53‰ voor Bassevelde.

In 1786 zijn de schommelingen niet meer zo aanzienlijk: 2,75‰ voor Bassevelde en 2,93‰ voor Oosteeklo. Het verschil tussen beide dorpen is onbeduidend, nauwelijks 0,19‰.

We moeten nu de verhouding geboorten - huwelijken nagaan. Want zo deze verhouding constant blijft, dan betekent dit meteen dat tijdens die periode de huwelijksvruchtbaarheid weinig of niet veranderd is⁴⁴. De methode hierbij gebruikt is deze, welke Deprez toepaste voor Gent⁴⁵. Daarvoor nemen we het gemiddeld geboortecijfer van 10 jaar dat we delen door het gemiddeld aantal huwelijken van hetzelfde decennium en van de tien daaraan voorafgaande jaren.

Dergelijke bewerking geeft als resultaat:

	<u>Assenede</u>	Bassevelde	Boukhoute	<u>Ertvelde</u>	Oosteeklo	Watervliet
1626-1636	<u>3,2</u>	—	—	—	—	— (3,2)
1636-1645	<u>2,5</u>	—	—	—	—	2,6 (2,5)
1646-1655	<u>2,9</u>	4	—	<u>3,2</u>	—	2,6 (3,1)

(44) H. Van Werveke, *De Curve*, op. cit., p. 51.

(45) P. Deprez, *Het Gentse Bevolkingscijfer*, op. cit., p. 150.

1656-1665	<u>3,9</u>	3,9	—	<u>3,5</u>	—	3,7 (3,7)
1666-1675	<u>3,8</u>	3,5	—	<u>3,3</u>	—	3,9 (3,6)
1676-1685	<u>3,0</u>	3,1	3,8	<u>2,3</u>	—	4,0 (3,3)
1686-1695	<u>3,0</u>	3,4	3,8	<u>2,1</u>	—	4,0 (3,3)
1696-1705	<u>3,7</u>	3,8	3,5	<u>3,5</u>	4,9	4,7 (4,0)
1706-1715	<u>3,2</u>	3,2	3,6	<u>3,6</u>	3,6	3,0 (3,3)
1716-1725	<u>3,5</u>	3,0	3,9	<u>3,6</u>	3,4	4,2 (3,6)
1726-1735	<u>3,5</u>	2,8	3,4	<u>3,6</u>	3,7	3,5 (3,3)
1736-1745	<u>3,7</u>	3,6	3,6	<u>3,8</u>	3,7	3,6 (3,6)
1746-1755	<u>3,6</u>	3,9	3,6	<u>4,1</u>	3,7	3,9 (3,8)
1756-1765	<u>3,8</u>	3,9	3,6	—	4,4	3,2 (3,7)
1766-1775	<u>3,9</u>	4,1	4,2	—	4,3	3,5 (4,0)
1776-1785	<u>3,9</u>	3,6	3,8	<u>4,7</u>	7,4	3,6 (4,5)
1786-1795	<u>3,8</u>	5,1	4,7	<u>4,5</u>	5,6	4,0 (4,6)

Globaal gezien hebben we voor ons gebied schommelingen met als uiterste 2,3 (Ertvelde) en 7,4 (Oosteeklo). Dit is een vrij groot verschil te noemen en bevestigt nogmaals, hetgeen Deprez reeds vooropgesteld heeft en daarna door De Rammelaere herhaald werd: dat in kleine agglomeraties de verhouding tussen beide cijfers voortdurend schommelde ⁴⁶.

Per dorp hebben we respectievelijk als uitersten: 2,5 tot 3,9 voor Assenede; 2,8 tot 5,1 voor Bassevelde; 3,4 tot 4,7 voor Boekhoute; 2,3 tot 4,7 voor Oosteeklo en 2,6 tot 4,7 voor Watervliet.

Wanneer voor ieder dorp een gemiddelde verhouding berekend wordt, dan krijgen we het volgende:

<u>Assenede</u>	<u>3,6</u>
Bassevelde	<u>3,6</u>
Boekhoute	3,7
<u>Ertvelde</u>	<u>3,5</u>
<u>Oosteeklo</u>	<u>4,4</u>
Watervliet	3,5

Zo zien we dat deze verhoudingen weinig verschillen, als uitersten hebben we 3,5 en 4,4 wat nog niet eens een verschuiving betekent van 1.

Hierna hebben we de curven van de huwelijken en de geboorten in grafiek gebracht, waarin de huwelijken naar het voorbeeld van Prof. Van Werveke met 4 vermenigvuldigd zijn ⁴⁷. Daaruit blijkt dat gedurende het grootste deel van de 18e eeuw de huwelijken hoog lagen in verhouding tot de geboorten. Pas omstreeks het derde kwart van de eeuw verdwijnt de curve der huwelijken onder die der geboorten, uitzondering gemaakt voor Oosteeklo waar het reeds een tiental jaren vroeger gebeurt.

Voor 1709 en 1786 werd een globaal coëfficiënt berekend van vier dorpen samen. In 1709 voor Bassevelde, Boekhoute, Oosteeklo en Watervliet samen; in 1786 werd Watervliet vervangen door Ertvelde. Dit geeft

(46) P. Deprez, *Nevele, op. cit.*, p. 63.

C. De Rammelaere, *Schorisse, op. cit.*, p. 14.

(47) H. Van Werveke, *De Curve, op. cit.*, p.

respectievelijk in 1709: 58,3‰; in 1786 49,5‰; dit betekent een achteruitgang van 8,8‰.

Benevens het bijna klassiek geworden procédé voor de berekening van de verhouding geboorten-huwelijken werd nog een ander toegepast dat wellicht beter de werkelijkheid benadert. Dr. P. Deprez gaat namelijk van de stelling uit dat de geboorten van een bepaald decennium het resultaat zijn voor 50% van de huwelijken gesloten gedurende hetzelfde decennium, voor 35% van de huwelijken der tien daaraan voorafgaande jaren en voor 15% nog eens van de tien daaraan voorafgaande jaren⁴⁸. Het is op basis daarvan dat dan uiteindelijk de verhouding berekend wordt. Gemakkelijkshalve hebben we onze dorpen, voor zover mogelijk, twee per twee gegroepeerd. Boekhouten en Assenede samen, Bassevelde en Oosteeklo. Ertvelde werd buiten beschouwing gelaten wegens de grote hiaten in de gegevens (dopen ontbreken van 1751 tot 1779) zodat Watervliet alleen moest genomen worden. Bij het begin van de eeuw zien we praktisch overal een stijging. Bassevelde en Oosteeklo blijven evenwel op gelijke hoogte tot 1725. 1735 blijkt zonder uitzondering een dieptepunt te zijn. Voor Assenede en Boekhouten volgt daarop een status quo tot 1765 om dan snel omhoog te gaan tot 1775. Voor de andere dorpen krijgen we na 1725 een stijging die aanhoudt voor Watervliet tot 1755, voor Bassevelde en Oosteeklo nog een tiental jaren langer om dan te stagneren. In 1786 krijgen we opnieuw voor de vijf dorpen een inzinking en daarop volgend een stijging.

Op te merken valt dat bijvoorbeeld voor Watervliet, Assenede en Boekhouten de cijfers van het einde van de 18e eeuw weinig verschillen van die van het begin van de eeuw, deze drie dorpen zijn ook de vruchtbaarste.

Dergelijke methode heeft, geloven wij, het voordeel toevallige schommelingen in de verhouding geboorten-huwelijken uit te schakelen en aldus een beter beeld van de werkelijkheid te geven.

Het resultaat van deze berekeningen laten we hier in tabelvorm volgen (I, II, III).

(48) Deze stelling wordt uiteengezet en verantwoord door P. Deprez in zijn onuitgegeven doktoraatsverhandeling: *De Kasselrij van Oudburg in de 18e Eeuw. Bijdrage tot de studie van de sociale en economische Structuur van het Platteland*, april 1960, pp. 20 en v.

TABEL I.

Verhouding geboorten-huwelijken van Assenede en Boekhoute samen.

	Huw.	1686	1696	1706	1716	1726	1736	1746	1756	1766	1776	1786
1786	42,9											21,4
1776	50,4										25,2	17,6
1766	39,9									19,9	14,0	6,0
1756	45,3								22,6	15,9	6,8	
1746	47,8							23,9	17,7	7,2		
1736	46,3						23,1	16,2	6,9			
1726	51,7					25,8	18,1	7,8				
1716	50,7				25,3	17,8	7,6					
1706	47,9			23,9	16,8	7,2						
1696	38,3		19,1	13,4	5,8							
1686	49,0	24,5	17,2	7,3								
Tot.				46,6	47,9	50,8	48,8	47,9	46,2	43,0	46,0	45,0
Geb.				146,9	181,3	174,5	181,0	172,1	175,5	194,0	176,8	194,2
Verh.				3,3	3,9	3,4	3,7	3,5	3,7	4,5	3,8	4,3

Verklaring :

- 1) In de kolom *Huw.* staan de tienjaarlijkse gemiddelden van de huwelijken op beide dorpen samen.
- 2) 24,5 ; 17,2 en 7,3 zijn respectievelijk 50% der huwelijken voor 1686-1695, 35% 1696-1705, 15% 1706-1715.
- 3) Op de verticale lijn 1706 staan als cijfers 23,9 ; 13,4 en 7,3 ; dit zijn respectievelijk 50% der huwelijken van 1706-1715, 35% van 1696-1705 en 15% van 1686-1695 ; de som daarvan is 44,6. Welnu het tot. gemiddeld aantal geboorten van 1706-1715 is het resultaat van die 44,6 huwelijken verdeeld over 30 jaren volgens het principe 50%, 35% en 15%. De verhouding 146,9 geboorten (2 dorpen samen) en 44,6 huwelijken is 3,3.

TABEL II.

Verhouding geboorten en huwelijken van Bassevelde en Oosteeklo samen.

	Huw.	1686	1696	1706	1716	1726	1736	1746	1756	1766	1776	1786
1786	41,1											20,5
1776	37,9										18,9	13,2
1766	29,7									14,8	10,4	4,5
1756	28,2								14,1	9,9	4,2	
1746	33,5							16,7	11,7	5,1		
1736	26,0						13,0	9,1	3,9			
1726	31,1					15,5	10,9	4,6				
1716	34,5				17,2	12,0	5,2					
1706	37,0			18,5	12,9	5,6						
1696	24,9		12,4	8,7	3,7							
1686	27,1	13,5	9,5	4,0								
Tot.				31,2	33,8	33,1	29,1	30,4	27,7	29,8	33,5	28,2
Geb.				103,7	111,9	109,1	109,9	122,1	126,7	122,1	131,0	183,4
Verh.				3,3	3,3	3,2	3,7	4,0	4,2	4,0	3,9	4,8

TABEL III.

Verhouding geboorten-huwelijken van Watervliet.

	Huw.	1686	1696	1706	1716	1726	1736	1746	1756	1766	1776	1786
1786	19,5											9,7
1776	16,0										8,0	5,6
1766	18,9									9,4	6,6	2,9
1756	21,2								10,6	7,4	3,2	
1746	21,4							10,7	7,5	3,2		
1736	17,9						8,9	6,3	2,7			
1726	22,5					11,2	7,9	3,4				
1716	22,0				11,0	7,7	3,3					
1706	22,1			11,0	7,8	3,3						
1696	19,2		9,6	6,7	2,9							
1686	18,2	9,1	5,4	2,7								
Tot.				20,4	21,7	22,2	20,1	20,4	20,8	20,0	17,8	18,2
Geb.				62,4	93,3	79,5	73,6	77,9	70,1	70,1	63,9	71,0
Verh.				3,0	4,2	3,5	3,6	3,8	3,3	3,5	3,5	3,9

Is er geen vaste lijn te trekken in de evolutie der geboortecoëfficiënten, dan is dit wel het geval met de huwelijkscoëfficiënten.

	1675	1709	1729	1786	1792	1794
<u>Assenede</u>	<u>17,89</u>	—	—	—	—	<u>10,98</u>
Bassevelde	—	18,64	12,52	10,89	8,80	—
Boekhoute	—	31,32	—	16,77	—	—
Ertvelde	—	—	—	<u>9,93</u>	—	<u>7,58</u>
Oosteeklo	—	12,74 ⁴⁹	—	11,81	7,62	—
Watervliet	—	21,50	—	—	—	11,70
Tot. bev.	—	3624	—	6327	—	—
Tot. gem. huw.	—	74,8	—	72,4	—	—
Tot. coëff.	—	20,6‰	—	11,4‰	—	—

Over gans de lijn is er een continuele daling te merken voor gans de 18e eeuw, wat overeenstemt met de geboortecoëfficiënten op uitzondering van Boekhoute. Deze dalingen voor de huwelijken zijn soms vrij aanzienlijk. De verschuivingen zijn de volgende:

Assenede:	daling van 7,9 ‰
Bassevelde:	daling van 9,84 ‰
Boekhoute:	daling van 15,55 ‰
Ertvelde:	daling van 2,35 ‰
Oosteeklo:	daling van 5,12 ‰
Watervliet:	daling van 10,80 ‰

De coëfficiënten vallen voor Bassevelde, Boekhoute en Watervliet tot ongeveer op de helft terug. Een globaal coëfficiënt voor vier dorpen samen in 1709 (Bassevelde, Ertvelde, Oosteeklo en Watervliet) en 1786 (Bassevelde, Boekhoute, Ertvelde en Oosteeklo) toont eenzelfde achteruitgang:

1709	20,6‰
1786	11,4‰

De verschillen zijn dus relatief veel groter dan voor de geboorten. Daarom en omdat de huwelijken uiteraard meer afhankelijk zijn van tijdsomstandigheden, zal bij verdere berekening geen gebruik gemaakt worden van deze cijfers.

Ook wanneer we de curven bekijken, merken we een grotere disconcordantie tussen geboorten en huwelijken op het einde van de 18e eeuw.

De teruggang van de huwelijken in de 18e eeuw komt niet alleen voor in ons gebied. Ook De Vos constateert een daling na 1750 ⁵⁰. In het Land van Nevele ligt de tweede helft der 18e eeuw eveneens lager dan de eerste helft, nochtans krijgen we daar voor de dorpen Nevele, Vinkt, St. Maria-Lerne en St. Martens-Lerne in 1792 opnieuw een lichte stijging t.o.v. 1786 ⁵¹. Voor het Land van Schorisse is er geen vaste lijn te trekken, in St. Maria-Horebeke krijgen we zelfs een continuele stijging ⁵².

(49) Slechts berekend op een gemiddelde van 6 jaar: 1711, 1712 en 1713 ontbreken.

(50) A. De Vos, *De Bevolkingsevolutie*, op. cit., pp. 35 en 36.

(51) P. Deprez, *Nevele*, op. cit., pp. 65-66.

(52) C. De Rammelaere, *Schorisse*, op. cit. p. 15.

III. DE BEREKENING VAN EEN BENADEREND BEVOLKINGSCIJFER

Bij deze berekening zal geen gebruik gemaakt worden van kommunikan-tencijfers. Weliswaar beschikken we over cijfers, doch zij verschaffen maar 4, 5, 6 tot 7 gegevens per decennium; voor de 18e eeuw moest vaak genoeg genomen worden met een cijfer op tien jaar. Verder kon er zoals hoger vermeld geen vaste verhouding worden vastgesteld t.o.v. de totale bevolking, daar de verschillen zowel in de tijd als van dorp tot dorp te groot zijn.

Dit heeft er toe geleid enkel een benaderend bevolkingscijfer te berekenen op basis van tienjaarlijkse geboortegemiddelden. Zij vormen in dit geval ook een veel aaneengeslotener reeks van gegevens.

Bij deze berekening werd gebruik gemaakt van volgende coëfficiënten. Voor Assenede namen we 49,24%o tot 1705, tot 1745 48,69%o, dit is het gemiddelde van de coëfficiënten van 1675 en 1794; na 1745 gebruikten we 48,15%o. Voor de overige dorpen gebruikten we gedurende de 17e eeuw het gemiddelde van de coëfficiënten van 1709, dit is 51,94%o. Van 1705 tot 1745 namen we de respectievelijke coëfficiënten van 1709: Bassevelde 50,34%o, Boekhoute 55,66%o, Oosteeklo 45,55o, Watervliet 55,77%o. Voor Ertvelde namen wij de coëfficiënt 51,94%o. Voor de tweede helft van de 18e eeuw waren de coëfficiënten respectievelijk Assenede 48,69%o, Bassevelde 47,31%o, Boekhoute 73,51%o, Ertvelde 41,96%o, Oosteeklo 43,35%o, en Watervliet 43,32%o. Waar het mogelijk was werd het gemiddelde genomen van 1786 en 1792 of 1794 samen, zo voor Bassevelde en Oosteeklo.

Het benaderend bevolkingscijfer:

	<u>Assenede</u>	Bassevelde	Boekhoute	<u>Ertvelde</u>	Oosteeklo	Watervliet
1616-1625	1281	—	—	639	—	960
1626-1635	1746	1397	—	608	—	864
1636-1645	1525	1265	—	639	—	816
1646-1655	1598	1266	—	608	—	1095
1656-1665	2156	1547	1289	779	—	1461
1666-1675	2179	1494	1334	800	—	1434
1676-1685	2081	1492	1208	664	370	1299
1686-1695	2042	1582	1341	806	462	1482
1696-1705	2166	1513	1084	891	537	1726
1706-1715	1825	1588	1042	864	513	1118
1716-1725	2236	1669	1300	985	597	1672
1726-1735	2224	1525	1189	1072	695	1425
1736-1745	2394	1560	1157	1014	675	1319
1746-1755	2248	1915	851	1310	727	1798
1756-1765	2277	1915	876	—	832	1618
1766-1775	2481	1843	995	—	805	1618
1776-1785	2253	1722	912	1777	1118	1475
1786-1795	2378	2540	1066	2021	1457	1638

IV. DE ALGEMENE DEMOGRAFISCHE EVOLUTIE

De elementen waarop we ons gebaseerd hebben ter verklaring van de bevolkingsevolutie zijn hoofdzakelijk van drieërlei aard. Naast factoren van militaire en economische aard hadden ook de besmettelijke ziekten hun invloed op de ontwikkeling.

De politieke gebeurtenissen hebben zeker sterk hun invloed laten gelden op de bevolkingsevolutie, maar ook de economische crisissen die zich in de loop der tijden hebben voorgedaan lieten hun stempel na, zoals verder zal blijken.

De buikloopepidemie die hier te lande woedde in 1794 deed de sterften in 1794 en 1795 zeer hoog oplopen, tot het dubbel van 1793⁵³.

1. 1616 - 1645

Voor de eerste helft van de 17e eeuw zijn we slechts matig ingelicht op demografisch gebied. Wij moeten hoofdzakelijk afgaan op de geboorten. Gedurende het tweede kwart van deze eeuw krijgen we een regressie van de geboorten die sterker wordt naar het midden van de eeuw toe (zie grafiek I).

Het dieptepunt situeert zich omstreeks de jaren 1645-1646. Gedurende deze periode is vooral het noorden van Vlaanderen het toneel van verwoestingen en oorlogsgeweld, te meer nog daar het grensgebied vormt tussen de Spaanse Nederlanden en de Verenigde Provinciën. Reeds in 1635 hadden de Verenigde Provinciën en Frankrijk zich verbonden om een deel van de Spaanse troepen die tegen Frankrijk oprukten in het noorden vast te houden⁵⁴. Er wordt besloten Duinkerken te veroveren. Ter inleiding van dit opzet wordt een aanslag op Hulst beraamd die afgelast wordt, daarop keren de aanvallers zich tegen het fort van Philippine in 1639. Het contributieland (bezuiden ons gebied) was van 1635 af het toneel van represaillemaatregelen vanwege de Staatse troepen⁵⁵. Het lijdt geen twijfel dat ook de hier behandelde dorpen daar de weerslag van ondervonden. Tot 1648 zal het noorden van Vlaanderen, de vier Ambachten inzonderheid, geteisterd worden door schermutselingen en heen en weer trekkende troepen⁵⁶.

In 1643 nemen de Staatse troepen Hulst, in 1645 het Sas van Gent. Afdelingen worden gelegerd te Assenede en te Zelzate, dat in 1644 door de Hollanders ingenomen wordt. Van daaruit worden raids en strooptochten uitgevoerd⁵⁷.

(53) De jaartotalen zijn :

	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Watervliet
1793	75	55	56	44
1794	129	82	104	70
1795	120	102	79	75

(54) H. Pirenne : *Histoire de Belgique*, dl. IV, p. 275 e.v.

(55) A. De Vos : *Krijgsverrichtingen in en om Zuid-Meetjesland tijdens de laatste fase van de 80 j. oorlog (1621-1648)*.

(56) J.M. Wijn : *Krijgsbedrijven onder Frederik-Hendrik*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. VI, pp. 274 e.v.

(57) De Potter en Broeckaert : *Gesch. der Gem. van O.-Vl.*, 2e reeks, Arr. Eeklo, Gent 1870-1872. Assenede, pp. 133-135.

Herhaaldelijk werd ook het onderwaterzetten aangewend om de invalen tegen te houden, natuurlijk nogmaals ten koste van de bevolking⁵⁸.

Geen van onze dorpen zal van de verschrikkingen van gevechten en rooftochten der doortrekkende troepen gespaard blijven. In 1641 wordt te Boekhoute slag geleverd tussen Staatsen en Spanjaarden⁵⁹. In 1644 komt het tot een treffen tussen generaal Spar en de Franse generaal La Motte te Ertvelde⁶⁰. Oosteeklo zucht in 1645 onder daar gelegerde Hollandse troepen⁶¹. Frederik-Hendrik valt in 1631 Watervliet binnen. In 1645 is het de Prins van Oranje zelf⁶².

De geboorten dalen van 80 in 1639 tot 57 in 1647 te Assenede, in Bassevelde vallen zij bijna tot de helft terug: 70 in 1639 tot 38 in 1646. Voor Ertvelde krijgen we in 1644 slechts 19 geboorten tegen 33 in 1639. De opeenvolgende gebeurtenissen hebben vanzelfsprekend nog sterker op de huwelijken gedrukt (Zie grafieken III - VIII). In Assenede noteren we in 1645 9 huwelijken tegen 22 in 1639, voor Bassevelde 4 in 1645 tegen 21 in 1640. De weerslag op de kommuntencijfers is minder merkbaar, gezien het gebrek aan materiaal (Zie grafiek II). Toch zien we in Boekhoute het aantal met 70 eenheden verminderen tussen 1639(540) en 1644 (470). Nochtans moeten we hier waarschijnlijk voor een dieptepunt staan. Want na 1645 tonen de vergelijkende curven ons een stijgende lijn tot 1675.

Naast de militaire gebeurtenissen moet hier ook de nadruk gelegd worden op de prijzen-evoluties. Kort opeenvolgende duurtjaren tussen 1640 en 1650 moeten zeker niet als gunstig beschouwd worden voor de bevolkingsevolutie⁶³.

2. 1646 - 1675.

De vrede van Munster in 1648 bracht voor onze gewesten een verademing. Deze relatief rustige periode manifesteert zich ook op demografisch gebied⁶⁴. Wat de kommuntanten betreft krijgen we een sterke stijging tot 1675. In de jaren 70 moet de bevolkingscurve haar toppunt van de 17e eeuw bereikt hebben. Het optreden van Turenne in de jaren 1658-1659 schijnt toch zijn invloed gehad te hebben op het kommuntantenaantal want overal stellen we een achteruitgang vast. In Assenede zijn er zelfs

(58) V. Fris : *Histoire de Gand*, Brussel 1913, p. 249.

(59) De Potter en Broeckaert, 2e deel, Boekhoute, p. 98.

(60) De Potter en Broeckaert, 2e deel, Ertvelde, p. 27.

(61) De Potter en Broeckaert, 3e deel, Oosteeklo, p. 12.

(62) De Potter en Broeckaert, 3e deel, Watervliet, p. 36.

(63) Prof. Dr. C. Verlinden en medewerkers : *Documenten voor de Geschiedenis van prijzen en lonen in Vl. en Brabant (XVe-XVIIIe eeuw)*. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, Rijksuniversiteit te Gent, 1959, grafieken blz. 25, 27 en 29.

(64) Niet alleen voor ons gebied, maar ook elders doet zich een zelfde verschijnsel voor. P. Deprez, *Nevele, op. cit.*, pp. 68-69.

A. De Vos, *De Bevolkingsevolutie, op. cit.*, zie grafieken I tot V, pp. 23-33.

De Rammelaere : *Schorisse, op. cit.*, p. 24.

80 eenheden minder in 1658 vergeleken met 1657⁶⁵. Deze crisis is echter van korte duur geweest en heeft weinig invloed gehad, en de curve gaat in stijgende lijn tot 1675.

De geboorten stijgen zeer snel tot 1665, waarop dan een stagnatie of zelfs een lichte achteruitgang volgt tot 1675, feit dat misschien ook de achteruitgang van de kommunikanten vanaf 1676 helpt verklaren.

De huwelijken vertonen een diepe knik in 1665, dit wijst erop dat de bedreiging der Fransen toch ook in het noorden van Vlaanderen niet denkbeeldig moet geweest zijn want de achteruitgang is het sterkst tussen 1658 en 1662.

Te Assenede vallen zij van 1658 tot 1659 van 32 op 13 (16 in 1661). Voor Bassevelde noteerden we in 1657 34 huwelijken, in de daarop volgende 3 jaren, respectievelijk 19, 20 en 20, in 1661 slechts 15. Ook in Watervliet verminderen ze ongeveer met 50%. In Oosteeklo was men zo bevreesd in 1658 dat besloten werd de Kerkarchieven naar Gent in veiligheid te brengen⁶⁶.

De vrede der Pyreneeën kon slechts een kortstondige rust teweeg brengen. In 1667 breekt de Devolutieoorlog uit, eens te meer moeten onze gewesten het ontgelden. Het W. en het Z. van Vlaanderen worden door de Fransen overrompeld⁶⁷. Gent wordt bedreigd en het omliggende platteland zwaar gehavend⁶⁸. Krijgsbenden van verschillende nationaliteit doortrekken het land, rovend en plunderend, en de bevolking terroriserend. Het N. van Vlaanderen en dus ook onze dorpen hebben daar echter minder van te lijden gehad, het strijdtoneel lag nu in het W. en het Z. Nochtans neemt in 1667 een deel van de bevolking van Bassevelde de vlucht⁶⁹. Ook Boekhoute ondergaat de verschrikkingen van doortrekkende en tijdelijk daar gekantonnerde troepen⁷⁰. Dit schijnt nochtans niet belet te hebben dat de bevolking verder steeg, hoewel de gebeurtenissen van 1667 plaatselijk wel gevolgen meebrachten. Wij stellen een sterke vermindering vast van geboorten in 1667 voor Assenede en Bassevelde, respectievelijk met 40 en 22 eenheden.

Terwijl er ook 10 en 9 huwelijken minder zijn⁷¹, krijgen we daarenboven een hoger sterftcijfer. Hier nu een overzichtelijke tabel der sterftcijfers voor deze periode.

(65) De totalen waren van 1657 tot 1662 :

	1657	1658	1659	1660	1661	1662
Assenede	1200	1120	1173	1243	1295	1270
Bassevelde	1000	1003	989	999	1000	1008
Boekhoute	620	660	631	626	658	691
Ertvelde	563	552	536	623	588	576
Oosteeklo	323	311	309	301	304	297

(66) De Potter en Broeckaert : 2e reeks, Arr. Eeklo, 1e dl., Oosteeklo, p. 12.

(67) Pirenne, *op. cit.*, dl. V, p. 21.

(68) Fris, *op. cit.*, pp. 256-258.

(69) De Potter en Broeckaert, 2e reeks, dl. 1, Bassevelde, p. 18-19.

Zie ook H. Van Werveke, *De Curve, op. cit.*, p. 98.

(70) De Potter en Broeckaert, 2e reeks, dl. 1, Boekhoute, p. 99.

(71) De totalen zijn :	Geb.:	1666	1667	Huw.:	1666	1667
	Assenede	135	94	27	17	
	Bassevelde	79	57	30	21	

	Bassevelde	Boekhoute ⁷²	Ertvelde	Watervliet ⁸⁷
1666	38	—	33	103
1667	69	—	43	136
1668	81	—	43	146
1669	71	116	53	116
1670	56	73	28	114

3. 1676 - 1715.

De vrede van Aken (1668) was slechts van korte duur. Reeds in 1672 herneemt Lodewijk XIV zijn veroveringsoorlogen. Onze dorpen liggen echter buiten het strijdtoneel, hoewel men ook daar niet gerust was in het verloop der gebeurtenissen. Immers op het einde van 1683 hielden de Fransen een geweldige stroomtocht in het Meetjesland en richtten enorme schade aan. In 9 dorpen werden 492 huizen platgebrand ⁷⁴. Assenede heeft steeds weer af te rekenen met doortrekkende troepen ⁷⁵. Boekhoute laat in 1667 haar archieven in veiligheid brengen ⁷⁶, twee jaar vroeger had ook Watervliet haar Kerkarchieven naar Brugge overgebracht ⁷⁷.

Dit heeft niet belet dat we in Assenede een steeds groter aantal kommunikanten krijgen en wel tot 1693. In Bassevelde daarentegen blijft het aantal paasplichtigen stabiel, toch is het aantal lager dan gedurende het decennium 1666-1675. Ook de andere dorpen blijven stationair, maar steeds iets lager dan in genoemde 10 jaren. Na 1706 gaat de curve weer overal naar omhoog. Bevreemdend is de evolutie in Assenede waar we steeds een stijgende lijn krijgen en dit tot 1695 daar waar de kommunikanten voor onze andere dorpen reeds 10 jaar vroeger afnemen.

De geboorten tonen overal een naar beneden gerichte spits in 1685, in het volgend decennium stijgen zij opnieuw, alleen voor Assenede krijgen we een lichte daling. De evolutie tot 1715 is dan verschillend naargelang de dorpen. In Assenede, Ertvelde, Oosteeklo en Watervliet neemt het geboorteaantal tot 1705 toe, om dan tot 1715 opnieuw te vallen. Boekhoute en Bassevelde kennen deze regressie reeds in 1705 om dan opnieuw te hernemen. Ook de huwelijken vermeerderen tot 1695, in Watervliet evenwel slechts tot 1675, om dan terug te vallen tot ca. 1705, waar we weer een stijging krijgen. Dit heeft echter niet tot massale ontvolking geleid, wel kan men spreken van een stilstand of een achteruitgang van de bevolking. Globaal gezien moet de bevolking er in de 17e eeuw toch op vooruit gegaan zijn, zij het dan niet zonder moeilijkheden ⁷⁸.

Leggen we er de nadruk op dat 1709-10 zeer dure jaren zijn ⁷⁹ en dat deze crisisjaren naast de oorlogsgebeurtenissen zeker mede verantwoordelijk zijn voor deze stilstand in de evolutie.

Bij dit op- en afgaan van de bevolking hebben de militaire gebeurtenis-

(72) en (73) Deze cijfers zijn volledig kommunik. en niet-kommun.

(74) A. De Vos: *Franse Invalen in Zuid-Meetjesland, 1648-1713*. Appeltjes van het Meetjesland, IX, 1958, pp. 20-21.

(75) De Potter en Broeckaert, pp. 134-135.

(76) De Potter en Broeckaert, p. 99.

(77) De Potter en Broeckaert, dl. 3, p. 36.

sen zeker weer hun rol gespeeld. Vrede en oorlog volgen elkaar op en steeds weer zijn de Zuidelijke Nederlanden het slagveld van Europa of hebben zware lasten te dragen vanwege de troepen.

In 1678 bezetten de Fransen de ambachten Boekhoute en Assenede⁸⁰. In 1683 steken de Fransen te Boekhoute de huizen in brand⁸¹. Dit is volop de periode waarin zij op bevel van Louvois systematisch het land plunderden en verwoestten⁸². In 1687 wordt Boekhoute herhaaldelijk geïsteerd door het garnizoen van Philippine, in 1690 sluiten de Hollanders de haven, in 1701 zijn het opnieuw de Fransen die het leven ondraaglijk maken. Het volgend jaar zetten de Hollanders de sluizen open terwijl de streek onveilig gemaakt wordt door diverse soldaten en krijgslieden van generaal Spar. De bevolking in de Zuidelijke Nederlanden leeft werkelijk in en onder een terreurregime waarin de geallieerde troepen allerminst vrijuit gaan⁸³. In 1707 worden Boekhoute en Bassevelde nogmaals onder water gezet, het jaar daarop worden burgers opgeëist onder bedreiging van nieuwe overstromingen; velen nemen dan ook de vlucht⁸⁴.

Ook de andere dorpen worden niet van rampen gespaard. In het begin van de 18e eeuw laat de Franse generaal La Motte Ertvelde onder water lopen⁸⁵. In 1701 worden de papieren van het ambacht Assenede naar Gent overgebracht⁸⁶. In 1704 is gans ons gebied de prooi van de willekeur van generaal Spars krijgsbenden⁸⁷. Watervliet heeft van 1702 tot 1709 veel te lijden gehad van Denen⁸⁸. Herhaaldelijk werden georganiseerde strooptochten gehouden, in 1684 vooral in het land van Waas en het noorden van Vlaanderen, dergelijke raid van de Fransen in januari 1691 in het naburige land van Waas bracht hun 1.800.000 livres op⁸⁹. Tot de vrede van Utrecht zullen vreemde troepen Vlaanderen blijven teisteren, niet alleen zijn er de plunderingen der Fransen maar ook de uitpattingen der Anglo-Bataafse soldaten⁹⁰.

(78) J.A. Van Houtte in *Onze zeventiende Eeuw, Ongelukseeuw?*, Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Kl. der Letteren, jg. XV, 1953, nr. 8 : beweert dat de miserie van de volksmassa slechts zelden tot het bittere uiterste moet zijn gegaan (p. 14). Dit is voor wat het platteland betreft misschien wel iets te optimistisch.

(79) Prof. Dr. C. Verlinden en medewerkers : *Documenten voor Prijzen en Lonen*, op. cit., grafieken pp. 25, 27 en 29.

(80) Pirenne H.: *Histoire de Belgique*, dl. V, pp. 33-34.

(81) De Potter en Broeckaert : *Gesch. van de Gem. der Prov. O.-Vl.*, 2e reeks, Arr. Eeklo, p. 99.

(82) V. Fris : *Histoire de Gand*, Brussel 1913, p. 264.

(83) H. Van Houtte : *Les occupations étrangères en Belgique sous l'Ancien Régime*, 2 dln. Gent-Parijs, 1930, dl. I, p. 69, dl. II, p. 345.

(84) De Potter en Broeckaert : *Gesch. van de Gem. der Prov. O.-Vl.*, 2e reeks, Arr. Eeklo, pp. 100-103.

(85) De Potter en Broeckaert, op. cit., p. 28

(86) De Potter en Broeckaert, op. cit., pp. 134-135.

(87) De Potter en Broeckaert, op. cit., Assenede 134-135, Bassevelde pp. 18-19.

(88) De Potter en Broeckaert, op. cit., p. 37.

(89) H. Pirenne, dl. V, p. 38 en p. 41.

(90) V. Fris, op. cit., pp. 273-275.

Cfr. De Vos : *De Franse invallen in Z.-Meetjesland*. Appeltjes van het Meetjesland, IX, 1958, pp. 23-24.

Hoewel A.J. Veenendaal in zijn werk *Het Engels-Nederlands condominium in de*

4. 1716 - 1795.

Tot 1745 hebben we geen noemenswaardige evolutie. Het aantal kommunikanten ondergaat geen meldenswaardige veranderingen zelfs niet in Assenede waar ze in het decennium 1736-1745 verminderen met 6,2% t.o.v. de tien voorafgaande jaren. Het geboortecijfer evenwel ondergaat grote schommelingen. Na een sterke stijging voor alle gemeenten tot 1725 gaan de geboorten lichtjes achteruit, behalve voor Ertvelde en Oosteeklo waar de stijging doorgaat tot 1735 om pas daarna te dalen, tot 1745. Het is speciaal in het begin van de jaren 40 dat we deze regressie bemerken. Wij menen dat de hongersnood die hier in Vlaanderen in 1740 heerste verantwoordelijk is voor deze tijdelijke achteruitgang⁹¹.

De Oostenrijkse Successieoorlog die in 1744 uitbrak en invallen en tijdelijke bezetting van het land veroorzaakte (tot 1748)⁹² schijnt niet erg op geboorten en kommunikanten gedrukt te hebben. Helemaal rustig moet het toch ook niet geweest zijn, want in 1745 liet men te Assenede de archieven weer naar Gent overbrengen⁹³. Op de geboorten zien we slechts een lichte teruggang vooral ca. 1747-1748. Wat de kommunikanten betreft kunnen we enkel 1739 met 1748 vergelijken, het cijfer van 1748 ligt soms merkkelijk hoger, te Assenede en Ertvelde 100 eenheden. De politieke en militaire gebeurtenissen hebben echter op de huwelijken gedrukt, deze zijn uiteraard meer onderhevig aan het tijdsgebeuren.

Van dan af gaat de bevolkingscurve, blijkens de kommunikantencijfers zeer snel de hoogte in. Spijtig genoeg konden we deze evolutie niet volgen tot het einde der eeuw, tussen 1766-1775 zijn geen gegevens voorhanden. Het laatste cijfer waarover we beschikken is 1786, dit is het hoogste cijfer behalve voor Bassevelde. Nochtans heeft men voor de geboorten ca. de jaren 80 een regressie die voor de huwelijken tien jaar vroeger komt. Een zwaar crisisjaar is nog 1794 wanneer de buikloopepidemie woedt⁹⁴. De bevolking gaat hierdoor met 30% en meer achteruit, in Ertvelde zelfs met meer dan 80% (zie tabel tellingen). Ook de sterftcijfers liggen uitzonderlijk hoog⁹⁵, terwijl de dopen in 1795 daarentegen gevoelig verminderd zijn.

Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog (1706-1716), I dl., Utrecht, pp. 200-202; de Hollanders niet vrijpleit, is hij toch wellicht te optimistisch. Hun afpersingen zouden weinig te betekenen hebben in vergelijking met die van de Engelsen. Veel verschil schijnt er niet geweest te zijn en de gevolgen waren voor de bevolking wel dezelfde.

(91) De Brouwere: *Les dénombremens d la Châtellerie d'Audenarde*, B.C.R. dl. 103, Brussel, 1938, pp. 516-519.

(92) H. Pirenne, *op. cit.*, pp. 223-226.

(93) De Potter en Broeckaert, *op. cit.*, p. 135.

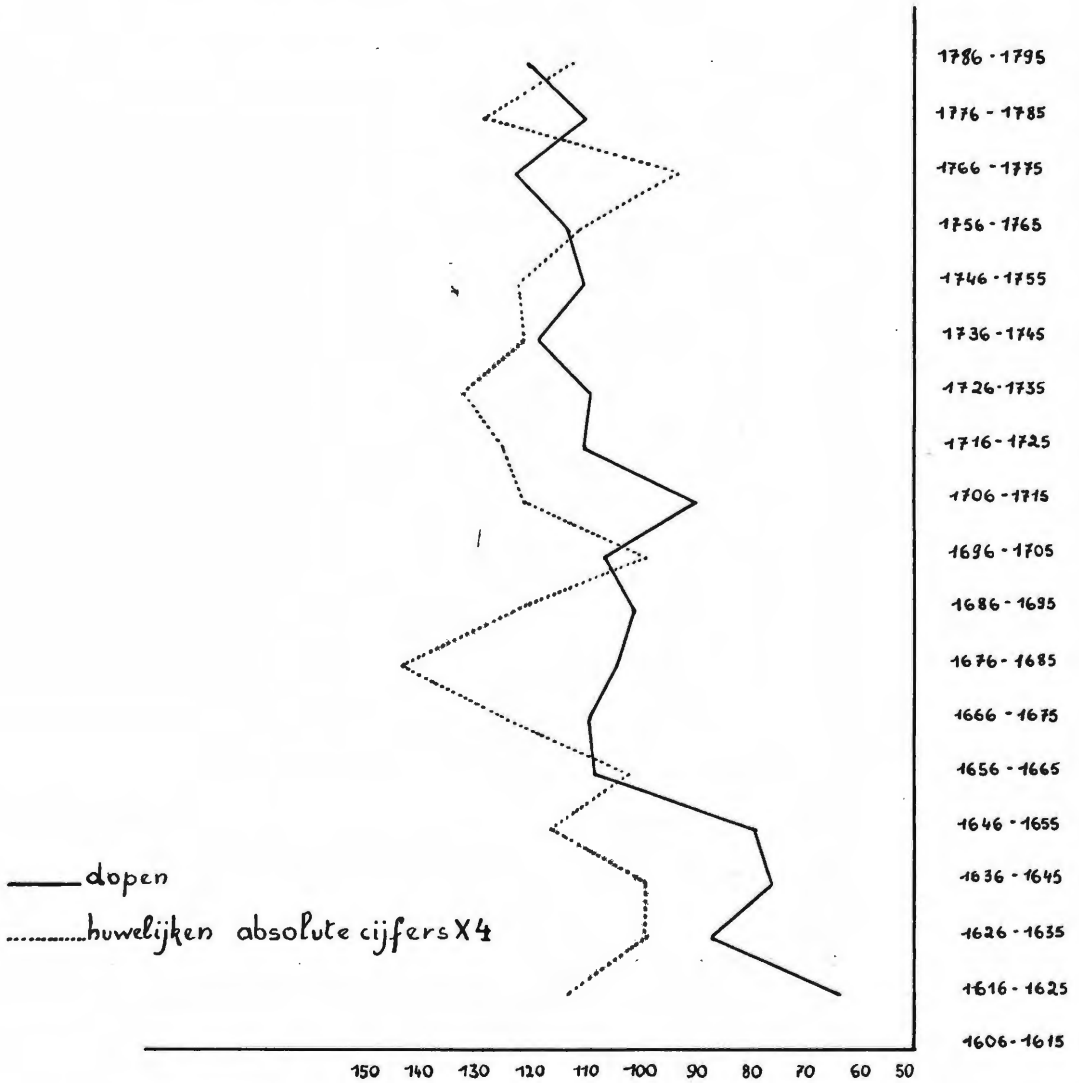
(94) Dr. Elaut: *De Brochure van J.C. Jacobs en de bestrijding van de besmettelijke buikloop te Aalst in 1794* (Land van Aalst, dl. VII, 1955, 1e aflevering, pp. 22-24).

(95) De jaartotalen zijn:

	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1793	75	55	56	63	44
1794	129	82	104	73	70
1795	120	102	79	29	75

GRAFIEK III

Vergelijkende Curven van de 10-jaarlijkse gemiddelden der dopen en huwelijken: ASSENEDE

Het ware onverantwoord deze inzinking enkel toe te schrijven aan de buikloopepidemie van 1794. Meer waarschijnlijk is dat het onderwater staan van de Vier Ambachten sedert 1794 een tijdelijke migratie heeft veroorzaakt ⁹⁶.

V. DE RELATIEVE EVOLUTIE DER BEVOLKING IN DE DORPEN

1. Assenede.

In 1683 stellen we het hoogste geboortecijfer van de 17e eeuw vast (136). Een grote crisisperiode blijken de jaren 1637-1655 geweest te zijn. Van 1655 tot 1666 constateren we hoge geboortecijfers, bijna steeds boven de honderd, met sprongen gaat deze stijging verder tot 1671. Tot 1681 blijven de geboorten op 1 uitzondering na (1637:110) steeds onder de 100, om daarna te hervatten. De laatste 50 jaren van de 17e eeuw vertonen opnieuw een regressie. Tot 1703 krijgen we weer hoge cijfers.

Daarop volgt een crisisperiode tot 1711. Nochtans liggen de geboortecijfers globaal gezien in de 18e eeuw hoger dan in de 17e eeuw, zoals blijkt uit de grafiek III. Van 1715 af schommelen zij overwegend boven de 110. In 1709 krijgen we het hoogste cijfer: 143.

De huwelijkscijfers liggen zeer hoog van 1676 tot 1684. Voor de 18e eeuw schommelen ze meestal rond de 50, veel hoger dan in de 17e eeuw lagen ze evenwel niet.

De kommunkantanten stijgen tamelijk regelmatig van 1622 tot na 1693, in 1697 zijn zij met 200 eenheden afgenomen. In 1712 bereiken ze evenwel reeds hun vroeger peil. Tot 1733 blijven zij ongeveer rond de 1500, in 1715-1716 zijn ze ten getale van 1600. Hierop volgt een crisis, 1736 en 1739 geven 1500 paasplichtigen. In het laatste kwart van de 18e eeuw krijgen wij bijna het dubbel van het begin der 18e eeuw en van de periode 1736-1745.

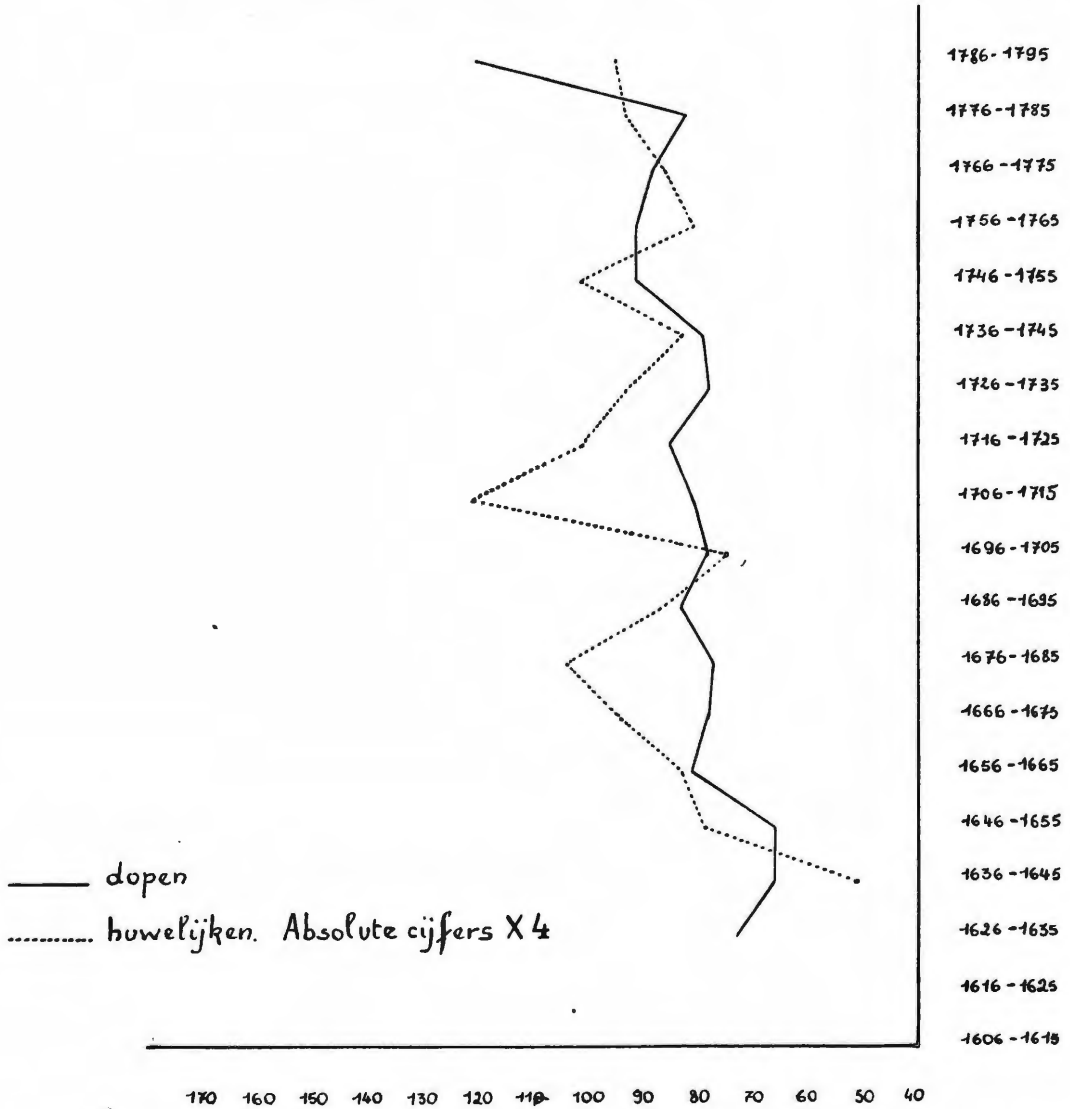
2. Bassevelde.

De hoogste kommunkantantencijfers voor dit dorp in de 17e eeuw vallen hier van 1665 tot en met 1670, in deze periode schommelen zij tussen 1060(1665) en 1040 (1670); het laagste is in 1647 met 750 paasplichtigen, in 1639 en 1642 waren zij telkens ten getale van 800. In een tijd-tigen, in 1639 en 1642 waren zij telkens ten getalle van 800. In een tijdspanne van ongeveer 25 jaar betekent dat een stijging van ca. 32,5%. ongeveer 1000. Het eerste cijfer waarover we beschikken in de 18e eeuw Tijdens het laatste kwart van de 17e eeuw blijven deze cijfers stabiel op is 1712, waar ze weer gestegen zijn en zullen blijven vermeerderen, zij het dan aanvankelijk met horten en stoten, om op het einde van de eeuw het toppunt te bereiken. Ten opzichte van 1639 is het cijfer in 1786 verdubbeld, vergeleken met het begin van de 18e eeuw is er een stijging van ongeveer 60% waar te nemen.

(96) R.A.G., Fonds Ambacht Assenede, nr 118. Zie ook de noot opgenomen onder A. De Volkstellingen, 7. De telling van 1796.

GRAFIEK IV

Vergelijkende Curven vande 10-jaarlijkse gemiddelden der dopen en huwelijken : BASSEVELDE.

Ook voor de geboorten zien we dat de tienjaarlijkse gemiddelden globaal gezien gedurende gans de 18e eeuw hoger liggen dan in de 17e eeuw, de stijging is hier weer het meest geaccentueerd in de 18e eeuw, vooral dan in het laatste kwart. De laagste cijfers noteerden wij omstreeks het midden van de 17e eeuw (38 in 1646) de hoogste op het einde van de 18e eeuw (144 in 1791). Vergelijken we 1786-1795 met 1636-1645, dan stellen we een verhoging vast van ca. 84%. Gedurende de 18e eeuw stijgen de geboorten met ongeveer 50%.

Van 1729 tot 1765 zijn we bijzonder goed ingelicht over de evolutie van de bevolking in Bassevelde; in het parochieregister der overlijdens zijn we voor deze periode jaarlijks ingelicht over de « staat » van de gemeente. Jaar per jaar krijgen we het aantal overlijdens zowel kinderen als kommunikanten en het aantal geboorten, hegeen ons in staat stelt te zien of er een natuurlijk overschot is⁹⁷. Welnu, over een periode van 36 jaar is er een geboorteoverschot van 269, daardoor alleen zou de bevolking reeds met 14,8% gestegen zijn. In 1761 zijn er 45 geboorten meer dan overlijdens. Nochtans zijn er ook een aantal jaren tijdens dewelke de balans nadelig uitvalt, 1747, 1748 en 1750 zijn daarvoor kenmerkend wanneer er respectievelijk 57, 49 en 62 meer overlijdens zijn dan geboorten. Tussen 1729 en 1739 was er een natuurlijk overschot van 50 eenheden; van 1739 tot 1765 een overschot van 269⁹⁸.

3. Boekhoutte.

Vooraleer tot de bespreking van dit dorp over te gaan moet hier de nadruk kelegd worden op een grote moeilijkheid. Het is inderdaad de vraag of het hier Boekhoutte alleen geldt of zo Philippine daar steeds is inbegrepen. Wat betreft de jaren voor dewelke met zekerheid geweten is dat zij beide samen werden opgenomen, kon berekend worden dat Philippine ongeveer 8% uitmaakte⁹⁹.

Dit verklaart wellicht de grote verschillen tussen de tellingen en het benaderend bevolkingscijfer alsmede de hoge geboortecoëfficiënt in 1786.

Het eerste kommunikantencijfer dagtekt van 1620: 500. In 1639 bedraagt het reeds 550. De tien daarop volgende jaren schijnen een lichte

(97) R.A.G. Fonds Burgerstand Bassevelde, nr 11,0; 1729-1765.

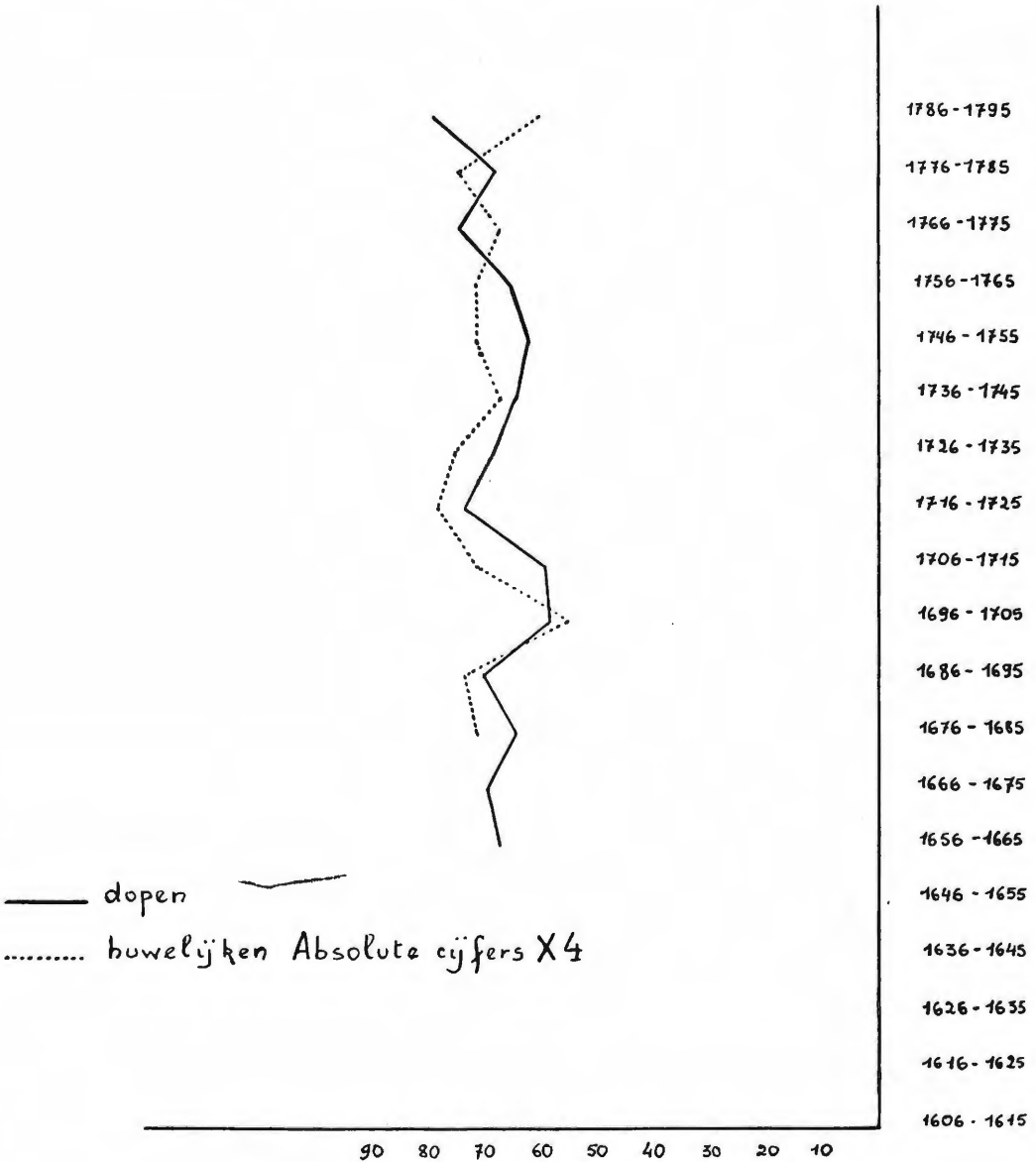
De totalen zijn :	Komm.	Kind.	Samen	Geb.	Overschot
1747	65	68	133	94	— 57
1748	53	73	126	77	— 49
1750	82	78	160	98	— 62
1761	34	35	69	116	+ 45

(98) *Ibidem* ; 1729-1739 : in totaal 792 overlijdens, 842 geb.
1740-1765 : in totaal 1600 overlijdens, 1819 geb.

(99) Totaal Kommunikanten :	Boekhoutte		Philippine	
1681	700	600	100	14,2 %
1733	800	730	70	8,7 %
1736	800	710	90	11,2 %
1739	831	751	80	9,6 %
1748	740	712	28	3,7 %
1751	851	811	40	4,7 %

GRAFIEK V

Vergelijkende Curven vande 10-jaarlijkse gemiddelden der dopen en huwelijken : BOEKHOUTE

crisisperiode geweest te zijn waarbij het aantal daalt tot 500 en minder. Daarop volgt een bijna ononderbroken aangroei tot 1666; vergeleken met 1620 is er een vermeerdering van ongeveer 65% waar te nemen. Tot het einde van de eeuw blijkt er dan weinig evolutie geweest te zijn. Rond de eeuwwisseling evenwel is er weer een regressie. Eens de crisis van het begin van de 18e eeuw voorbij gaat het aantal kommunikanten tamelijk regelmatig omhoog. Nochtans is er in 1748 (740 k.) een sterke vermindering vast te stellen t.o.v. 1739 (851 k.).

Een flinke aangroei komt in de tweede helft van de 18e eeuw. Het kommunikantencijfer van 1780 is het dubbel van 1620, terwijl vergeleken met het begin van de 18e eeuw er een vermeerdering van ongeveer 57% te noteren valt.

De geboorten beginnen pas in 1661 met als totaal 61. Op het einde van de 17e eeuw en begin 18e eeuw is er bepaald een crisis, van 1690 tot 1697 ontbreken zelfs de cijfers. Het gemiddelde van 1696 tot 1715 ligt zowat een 20 à 21% lager dan dat van 1686-1695. Tot 1725 gaat het dan in stijgende lijn om dan opnieuw af te nemen tot omstreeks het midden van de 18e eeuw. Daarop volgt een langzame stijging tot 1795, nochtans is er in het begin van de jaren tachtig een inzinking vast te stellen.

De huwelijken volgen ongeveer dezelfde lijn, behalve in de periode 1676-1705 wanneer zij tegelijk met de geboorten stijgen en dalen. Een sterke achteruitgang valt op het einde van de 18e eeuw.

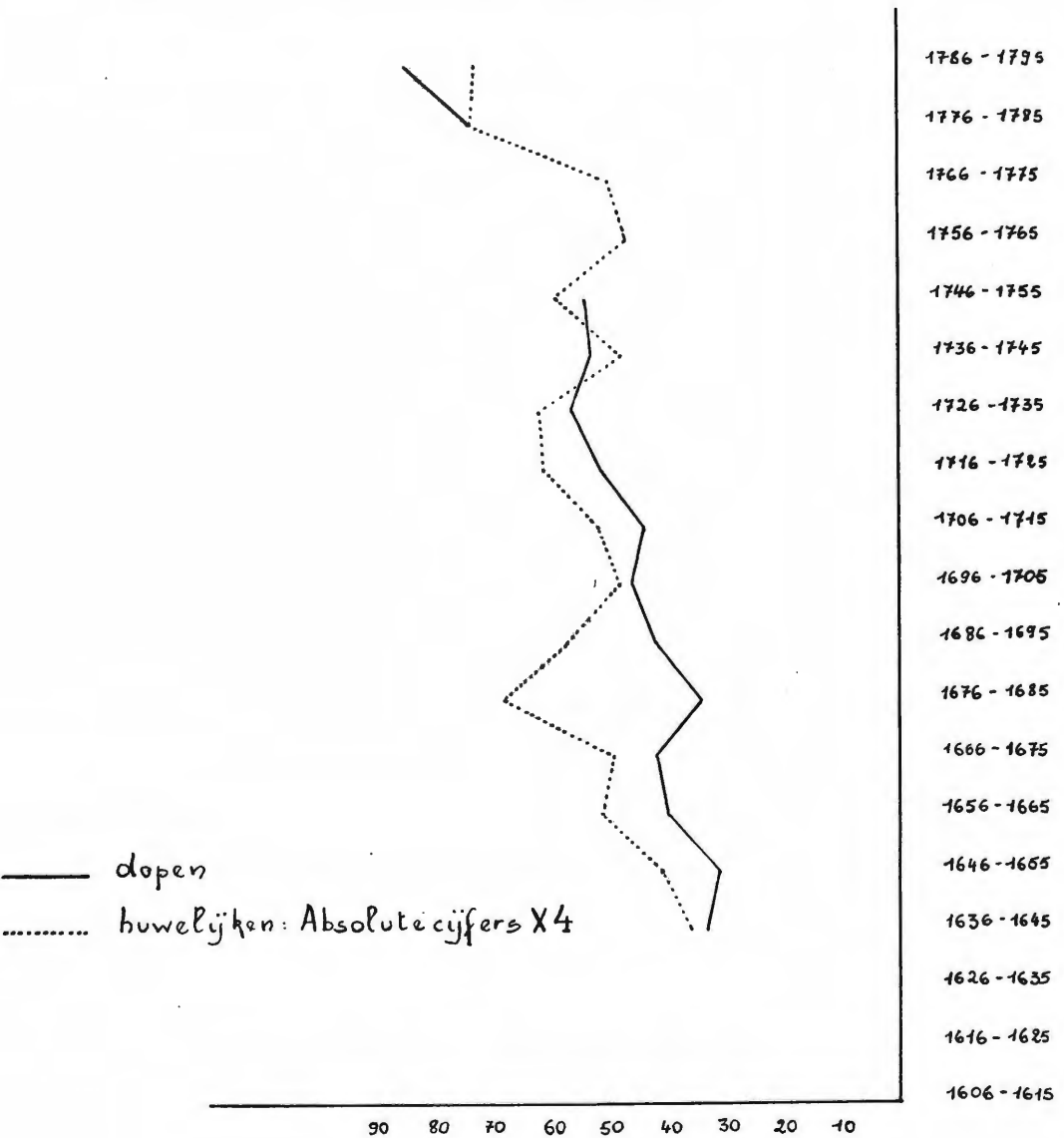
4. Ertvelde.

Het laagste kommunikantencijfer voor dit dorp situeert zich in 1623 (320). Twintig jaar later noteren we reeds 550. Rond het midden van de 17e eeuw hebben we een crisis, zelfs een lichte achteruitgang. Het herstel komt circa 1656 wanneer een peil van ongeveer 560-570 bereikt wordt. In het begin van de 18e eeuw klimt het met ongeveer 39% als men 1724 vergelijkt met het gemiddeld cijfer van 1686-1705. Van 1724 af blijft het aantal ongeveer constant, ondanks een lichte inzinking omstreeks het midden van de dertigerjaren. In de tweede helft van de 18e eeuw krijgen we een zeer snelle groei der bevolking. Vergeleken met de 17e eeuw is het cijfer verdubbeld, t.o.v. 1706-1715 is het aantal in 1786 met 92% gestegen.

De geboorten getuigen van een zelfde evolutie: langzame stijging in de 17e eeuw met tamelijk sterke crisissen tussen 1676 en 1685, minder geaccentueerd rond de eeuwwisseling. Van 1706 tot 1735 een stijging van ca. 25%, dan een zekere stagnatie tot 1750 met lichte achteruitgang van 1738 tot 1742. Van 1751 af tot 1779 ontbreken de gegevens. Het gemiddelde van 1786-1795 ligt echter nog eens zo hoog als dat van de ganse 17e eeuw en ongeveer 90% hoger dan bij het begin der 18e eeuw. Ook de huwelijken zijn sterk gestegen maar niet in dezelfde mate.

GRAFIEK VI

Vergelijkende Curven vande 10-jaarlijkse gemiddelden der dopen en huwelijken : ERTVELDE

5. *Oosteeklo.*

Na een relatief flinke aangroei tussen 1634 en 1642 (+ 30%) volgt een lichte inzinking in de jaren 1644 en 1647, daarna komt een herstel in de kommunkanten, zodat uiteindelijk het gemiddelde van 1666-1675 ongeveer 48% hoger ligt dan het eerste (1636-1645). Gedurende het laatste vierde van de 17e eeuw krijgen we een achteruitgang \pm 16% vergeleken bij het hoogste gemiddelde van deze eeuw. Tot in de jaren 1720-1725 zien we dan weer een sterke aangroei, ongeveer 48% vergeleken bij het begin van de 18e eeuw. Gedurende een twintigtal jaren zal hetzelfde peil min of meer behouden blijven. Tijdens de tweede helft stijgt het cijfer tot meer dan het dubbele van 1696-1705 en met meer dan 88% in 1786 t.o.v. het midden van de 18e eeuw.

Het geboortecijfer stijgt tijdens de 17e eeuw tamelijk gelijkmatig om pas rond in het begin der 18e eeuw terug te vallen. Rond 1715 herneemt de vermeerdering die aanhoudt tot de jaren 1735-1736, gedurende een vijftal jaren kennen de geboorten dan een zekere crisis om dan weer hun vroeger peil te bereiken, dit zal grosso modo zo blijven tot de jaren 80 waarna het aantal stelselmatig vermeerdert om gedurende de laatste 10 jaar meer dan het dubbel te bereiken van de ganse eerste helft der 18e eeuw en ipso facto ook van de 17e eeuw die reeds lager lagen.

De huwelijken getuigen haast van een identieke evolutie.

6. *Watervlief.*

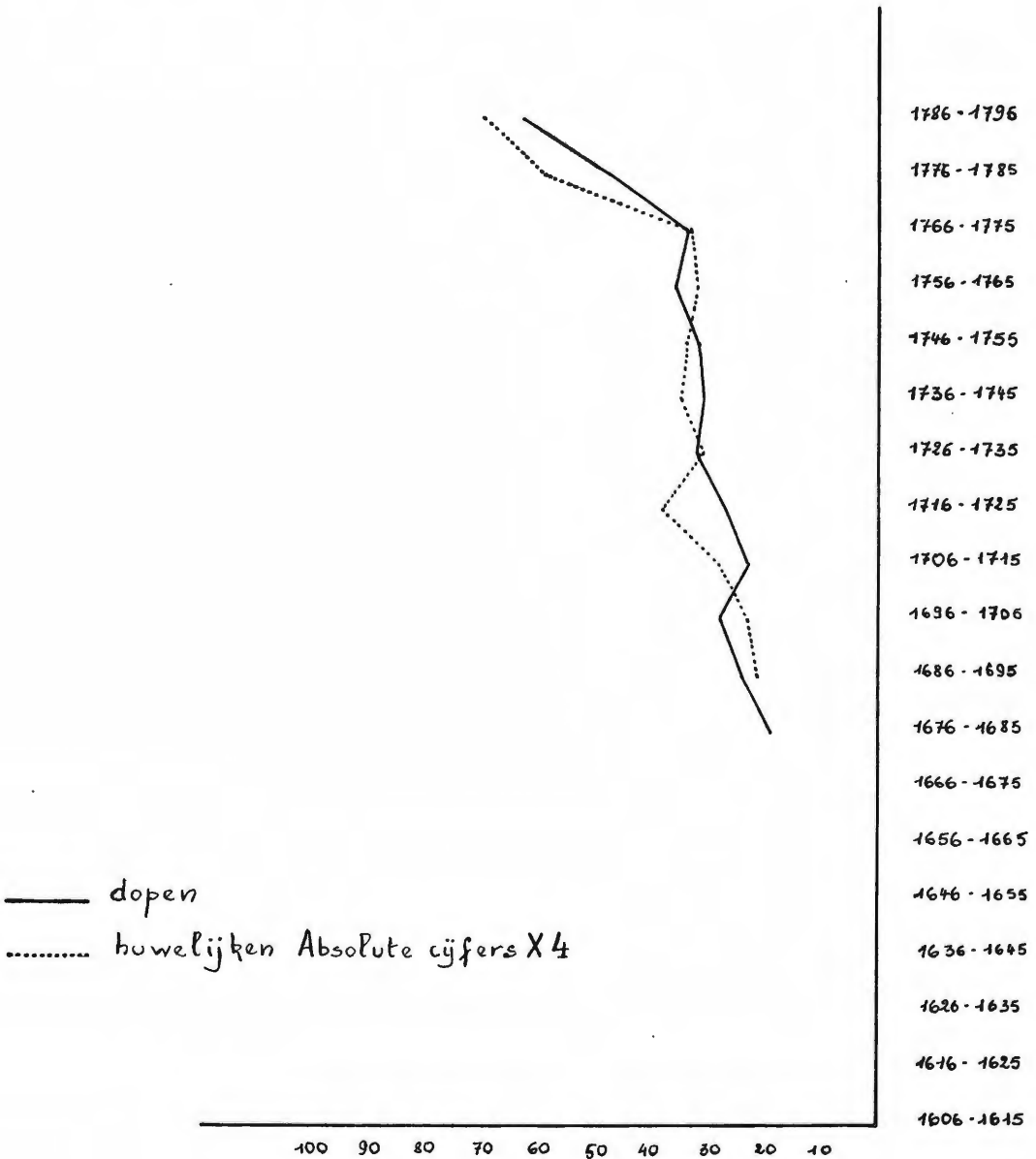
De evolutie kan hier enkel besproken worden op grond van geboorten en huwelijken door het ontbreken van kommunkantencijfers, feit waarmee zeker moet rekening gehouden worden.

Blijkens de geboorten heeft het bevolkingscijfer hier in dit polderdorp een evolutie gekend die verschillend is van andere dorpen. Er schijnen zich in elk geval veel grotere schommelingen te hebben voorgedaan. De 17e eeuw ligt in de lijn van hetgeen we voor de andere dorpen hebben vastgesteld, doch de verschillen zijn groter. Eerst een achteruitgang tot 1646, met het laagste aantal in 1642 namelijk 32 geboorten, vervolgens een snelle opgang. In een tijdspanne van twintig jaar nam het aantal dopen met ongeveer 79% toe, dit is van 1646 tot 1665, Hierop volgt dan de klasieke achteruitgang tot ca. 1685, waarna we een sterk opwaarts gerichte spits krijgen tot rond 1705. In de volgende 10 jaar merken we een scherpe crisis die de geboorten met ongeveer 30% doen afnemen, inzinking die echter rap hersteld werd door een nieuwe stijging van \pm 50% van 1716 tot 1725. Van dan af gaat het cijfer progressief achteruit, slechts rond het midden der 18e eeuw stellen we nog een lichte heropleving vast — tot omstreeks 1785. Zeer langzaam komt dan een zeker herstel der geboorten naar het einde toe.

De oorzaak van deze ontvolking gedurende het grootste deel der 18e eeuw ligt hoogstwaarschijnlijk in het hoge sterftecijfer dat haast bestendig even hoog en zelfs hoger lag dan het geboortecijfer, zodat er bijna steeds een natuurlijk tekort was, dat niet kon gecompenseerd worden.

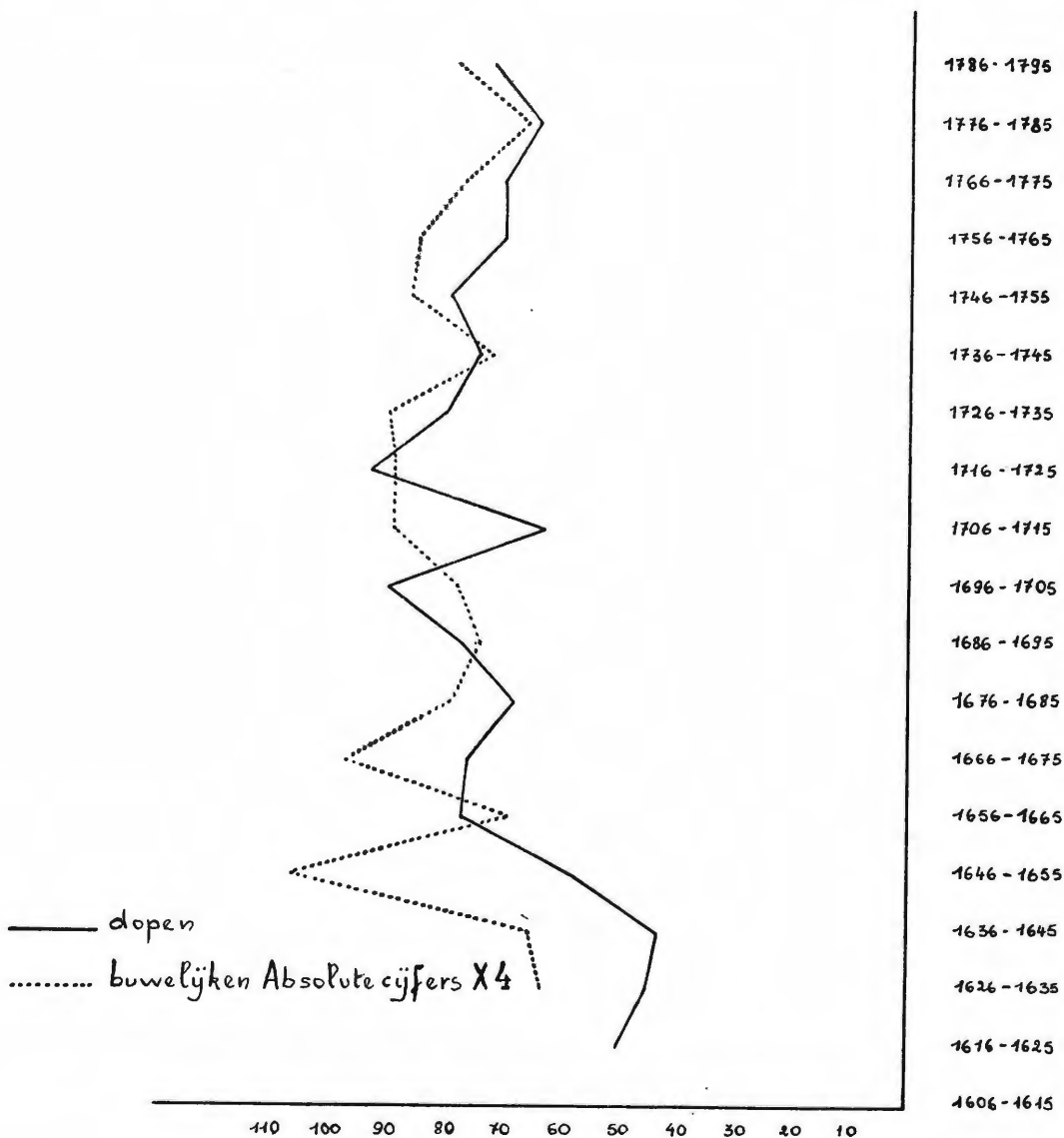
GRAFIEK VII

Vergelykende Curven van de 10-jaarlijkse gemiddelden der dopen en huwelijken: OOSTEEKLO

GRAFIEK VIII

Vergelykende Curven der 10-jaarlijkse gemiddelden
der dopen en buwelyken : WATERVLIET

Ook het laagste huwelijksgemiddelde noteerden we in de 18e eeuw, nl. 16 voor de periode 1776-1785, terwijl het hoogst in 1666-1675 ligt met 24 hetgeen een verschil van 50% maakt.

VI. DE SAMENSTELLING DER GEZINNEN

Voor het opstellen van deze paragraaf zijn we uitgegaan van de status animarum voor Assenede¹⁰⁰ van 1675. Hoewel deze niet volledig is — wij bezitten slechts gedetailleerde gegevens van ca. $\frac{1}{4}$ van de totale bevolking — hebben we het nuttig gevonden deze gegevens verder uit te werken. We leggen er echter de nadruk op dat deze gegevens vooral slaan op de dorpskom en de onmiddellijke omgeving. Hierbij hebben we ons laten inspireren door de publicatie van C. De Rammelaere¹⁰¹. Benevens de drie tabellen hebben wij ook nog uitgerekend hoeveel bewoners er een eigen woning betrokken.

Gemiddeld zijn er 4,6 leden per huisgezin, d.i. 0,89% hoger dan voor St. Martens-Latem in 1586 waar er gemiddeld 3,71 leden per gezin zijn, doch lager dan in 1786 voor zeven gemeenten van het land van Nevele (van 0,8 tot 2,7) waar de gemiddelden schommelen tussen 5,49 en 7,34. Dit is dan weer normaal t.o.v. Poesele in 1791 (4,94) maar opnieuw lager dan voor Deurle, Zeveren en Drongen in 1792 waar de gemiddelden respectievelijk 5,31; 5,56; en 5,42 zijn¹⁰². In het land van Aalst bedroeg dit gemiddelde 4,5 personen per gezin¹⁰³. A. De Vos stelde gezinsgemiddelden vast die zich bewogen tussen minimum 4,58 te Waarschoot in 1709¹⁰⁴ en maximum 5,56 voor Evergem in 1635¹⁰⁵.

Wat ons gebied betreft krijgen we in 1709 voor Boekhoute 5,07; voor Bassevelde 4,9; Oosteklo 5,4. In 1729 noteren we voor Bassevelde 4,6. In 1786 werd 4,6 berekend voor Ertvelde, in 1792 5,19 voor Bassevelde en in 1794 5,2 voor Watervliet.

Te Pamele zijn de gemiddelden respectievelijk 4,01 in 1722; 4,07 in 1728 en 4,2 in 1732¹⁰⁶.

Het gemiddeld aantal kinderen per gezin bedraagt voor Assenede 2,2; in Pamele is dit weer lager, nl. 1,6; 1,6 en 1,8 onderscheidenlijk voor 1722, 1728 én 1732¹⁰⁷.

Het gemiddelde per huisgezin met kinderen is voor Assenede 2,5, voor Pamele is dat 2,4 in 1722, in 1728 2,2 en 2,5 in 1732¹⁰⁸.

Daaruit menen we toch te mogen besluiten dat voor ons gebied er betrekkelijk minder kinderloze huwelijken zijn. De tabellen die opgemaakt

(100) R.A.G., Fonds Ambacht Assenede, nr. 111. Zie ook bij de bespreking der bronnen.

(101) C. De Rammelaere, *Pamele*, op. cit., p. 273 e.v.

(102) P. Deprez, *Nevelee*, op. cit., pp. 51-53.

(103) J. De Brouwer, *De demografische evolutie in enkele dorpen in de omgeving van Aalst gedurende de 17e en 18e eeuwen*, Land van Aalst. 1961, jg. XIII, nr. 1, p. 17: 4,5 personen per gezin.

(104) A. De Vos, *De bevolkingsevolutie*, op. cit., p. 10

(105) *Ibidem*, p. 9.

(106) Berekend naar C. De Rammelaere, *Pamele*, op. cit., tabel VI.

(107) *Ibidem*, berekend op basis van tabel VII.

(108) *Ibidem*, berekend op basis van tabel VII.

werden leveren nog verder vergelijkingsmateriaal, vooral dan tabel II, betreffende de samenstelling der huishoudens in aantal leden. Daarenboven zijn we nog ingelicht over het aantal leden per gezin voor Boekhoute, Bassevelde en Oosteeklo in 1709, voor Bassevelde nog eens in 1792 en Watervliet in 1794.

De gegevens hiervan zijn als volgt:

Huishoudens met	Bassevelde 1709	Boekhoute 1709	Oosteeklo 1709	Bassevelde 1792
1 lid	8	1	4	16
2 leden	29	6	8	65
3 leden	47	25	12	78
4 leden	65	26	12	63
5 leden	49	18	15	73
6 leden	40	14	15	64
7 leden	29	8	12	50
8 leden	15	9	9	47
9 leden	12	5	4	17
10 leden	7	1	4	12
11 leden	2	3	2	9
12 leden	1	1	1	9
13 leden	1	—	—	2
14 leden	—	—	—	1
Totaal	305	117	98	506

Ter vergelijking werden al deze gegevens betreffende het aantal leden per huishouden samengebracht en in percenten uitgerekend:

	huishoudens met minder dan 3 leden	3 leden	meer dan 3 leden
Pamele 1722	26,2%	19,3%	54,2%
1728	27,3%	18,7%	53,5%
1732	20,7%	22,8%	55,9%
Assenede 1675	13,3%	13,3%	72,8%
Bassevelde 1709	12,1%	15,4%	72,1%
Boekhoute 1709	5,9%	21,3%	72,1%
Oosteeklo 1709	12,1%	12,2%	75,1%
Bassevelde 1792	15,9%	15,4%	67,8%

Uit dit overzicht blijkt dat het aantal grote gezinnen voor de in deze studie behandelde dorpen aanzienlijker is dan te Pamele. Het is opmerkelijk dat het aantal gezinnen met minder dan 3 leden voor een kleine stadskern als Pamele zelfs tot tweemaal en meer hoger liggen dan op het platteland, in dit geval de dorpen Assenede, Bassevelde, Boekhoute en Oosteeklo. Vanaf het ogenblik dat er 3 leden zijn, worden de verschillen reeds heel wat minder of verdwijnen zelfs. Waar de gezinnen met meer dan drie leden te Pamele slechts ongeveer 54% uitmaken, dus nauwelijks

iets meer dan de helft van het totaal, dan domineren zij daarentegen op het platteland met gemiddeld 70% van het totale aantal, althans toch blijken de cijfers die hier vergeleken werden werden.

Het inwonend dienstpersoneel (zie tabel I, kolom 8 en 9).

Het aantal bedienden op 530 inwoners te Assenede bedraagt 26, d.i. 4,9% en bestaat uit 5 mannelijke en 21 vrouwelijke verdeeld over 21 gezinnen. Vergeleken met Pamele in 1728 (3,5%) is dit 1% hoger, evenwel lager dan te Geeraardsbergen in 1693 maar nog veel lager dan te Turnhout (11,51%), land van Lier (16,31%) en land van Geel (9,88%) eveneens in 1693¹⁰⁹.

16 gezinnen hebben 1 meid

1 gezin heeft 1 dienstbode

1 gezin heeft 1 dienstbode en 1 meid

1 gezin heeft 2 meiden

1 gezin heeft 3 dienstboden

1 gezin heeft 3 meiden.

Slechts 3 gezinnen ~~gezinaen~~ met bedienden hebben mannelijk dienstpersoneel. Er zijn 4,2 maal minder mannen in dienst dan vrouwen.

Verder kon nog nagegaan worden hoeveel gezinnen een eigen huis bewonen. Op een totaal van 112 zijn er 57 die een eigen huis hebben d.i. ongeveer 50,8%. De andere helft woont hetzij in een gehuurd huis, hetzij met 2 of meer gezinnen in een zelfde huis.

Drukken wij er echter nogmaals op dat de gegevens uit deze status animarum gehaald vrij relatief zijn, vermits deze gedetailleerde inlichtingen slechts op ongeveer $\frac{1}{4}$ van de totale bevolking slaan in hoofdzaak dan nog de dorpskom, waar over het algemeen een groter % welvarende personen woont.

VII. BESLUIT

Uit de analyse van de bevolkingsevolutie van de verschillende dorpen behorend tot het gekozen gebied menen we te mogen besluiten dat er voldoende gelijkenissen bestaan om een algemene evolutie vast te stellen. Nemen we 1636-1645 als vertrekpunt, dan is dit decennium beslist een inzinking te noemen, zoals blijkt uit 3 reeksen van gegevens: geboorten, huwelijken en kommunikanten. Tot de late zestigerjaren noteert men daarna een stijging met 30% en meer. Daarop volgt een periode van stilstand gedurende een twintigtal jaren, of zelfs van zeer lichte achteruitgang tot omstreeks 1685. De werkelijke achteruitgang in het begin van de 18e eeuw is algemeen. Na deze onderbreking bereikt het bevolkingscijfer omstreeks 1720 weer zijn vroeger peil dat over het algemeen hoger ligt dan het 17e eeuwse gemiddelde, om zich daarna tot omstreeks het midden van de eeuw op hetzelfde peil te handhaven. De oogstcrisis van 1740 schijnt zelfs voor enkele gemeenten nadelige gevolgen gehad te hebben (te Assenede en Ertvelde), maar dit verschijnsel is niet algemeen. In de tweede helft krijgen we een zeer snelle groei, die in bepaalde gevallen wel tot de verdub-

(109) C. De Rammelaere, *Pamele*, op. cit., pp. 286-287.

TABEL I

Indeling van de bevolking in gezinshoofden, inwonende kinderen en andere inwoners ¹¹⁰.

	Gezinshoofden						Andere inwonenden									
	1	2	3	4	5	Tot.	Inw. k.	6	7	8	9	10	11	Tot.	Alg. tot.	
1. In den bijvaek van de kerk	9	—	—	2	—	20	13	—	—	—	3	1	2	6	39	
2. In de Messingstraat achter de Crone	1	—	1	—	—	3	2	—	—	—	—	—	1	1	6	
3. Op de Markt van Assenede	14	—	1	1	2	32	47	—	—	3	4	—	4	11	90	
4. Straete van de Markt naar den dyck	7	—	2	—	—	16	20	2	1	—	1	1	3	8	44	
5. St Jorisstraat van de Merckt naert Plaetske ofte Beestemerckt	10	2	1	—	2	25	33	5	1	1	2	1	2	12	70	
6. Op het Plaetske	6	1	—	—	—	13	16	1	—	—	3	1	—	5	34	
7. Aen den Groenen Put	4	—	1	—	—	9	12	—	—	—	—	1	2	3	24	
8. In de Lughtraet	5	—	1	2	—	13	15	4	—	1	1	—	2	8	36	
9. Heerlijckheid van St Albert aan 's heren huys	4	1	2	—	—	11	11	1	—	—	1	1	—	3	25	
10. Heerlijckheid van St Albert over dyck	6	—	—	—	—	12	15	1	1	—	—	—	—	2	29	
11. In t' Souyrtie	1	1	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	6	
12. Weverstraat	8	—	—	—	—	16	16	3	—	—	4	3	—	10	42	
13. Nieuwburghinde strate	13	1	2	—	—	29	48	4	—	—	2	1	1	8	85	
	86	6	11	5	4	202	251	21	3	5	21	10	17	77	530	

(110) Verklaring der rubrieken : 1 : echtparen ; 2 : weduwnaars ; 3 : weduwen ; 4 : ongehuwde mannen ; 5 : ongehuwde vrouwen ; 6 : mannelijke inwonende familieleden ; 7 : vrouwelijke inwonende familieleden ; 8 : mannelijk dienstpersioneel ; 9 : vrouwelijk dienstpersioneel ; 10 : vreemde inwonende mannen ; 11 : vreemde inwonende vrouwen.

TABEL II

Jaartelling der huishoudens : Aantal leden.
Aantal huishoudens bestaande uit 1, 2, 3 enz. leden.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Tot.
1. In den bijvanck van de kerk	—	3	2	2	4	—	—	—	—	—	—	—	11
2. In de Messingstraat achter de Crone	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
3. Op de Merckt van Assenede	—	1	1	5	4	3	2	—	—	—	—	1	17
4. Straete van de Merckt naar den dyck	—	1	—	4	2	—	—	2	—	—	—	—	9
5. St Jorisstraat van de Mercht naart plaetske op de Beestemercht	—	2	2	4	2	3	1	—	1	—	—	—	15
6. Op het Plaetske	—	1	1	1	2	1	—	—	1	—	—	—	7
7. Aen den Groenen Put	—	1	2	—	—	1	—	—	—	1	—	—	5
8. In de Lughstraat	—	1	1	1	—	1	3	—	—	—	—	—	7
9. Heerlijkheid van St Albert aan 1 's heren huys	—	2	1	3	—	1	—	—	—	—	—	—	7
10. Heerlijkheid van St Albert over dyck	—	—	1	1	2	2	—	—	—	—	—	—	6
11. In 't Scuyttie	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
12. Weverstraat	—	—	2	—	2	2	2	—	—	—	—	—	8
13. Nieuwburghindestrate	1	1	—	3	4	3	1	2	1	—	—	—	16
Totaal huishoudens	2	13	15	24	23	17	9	4	3	1	—	1	112
in %	1,7	11,6	13,3	21,4	20,5	15,2	8	3,5	2,6	0,8	—	0,8	100
Totaal leden	2	26	45	96	115	102	63	32	27	10	—	12	530
in %	0,3	4,9	8,4	18,1	21,6	19,2	11,9	6	5	1,9	—	2,2	100

TABEL III

Samenstelling der gezinnen : Aantal kinderen.
Aantal gezinnen met 1, 2, 3 enz. kinderen.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Tot.
1. Inden bijvanck van de kerk	—	5	1	—	—	—	—	—	—	—	6
2. In de Messingstraat achter de Crone	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
3. Op de Markt van Assenede	4	4	5	3	—	1	—	—	—	—	17
4. Straete van de Markt naar den dyck	2	3	1	1	1	—	—	—	—	—	8
5. St Jorisstraat van de Merckt naert plaetske op de Beestemerckt	2	6	3	1	1	—	—	—	—	—	13
6. Op het Plaetske	1	1	3	1	—	—	—	—	—	—	6
7. Aen den Groenen Put	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	4
8. In de Lughstraet	1	2	2	1	—	—	—	—	—	—	6
9. Heerlijkheid van St. Albert aan 's heren huys	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	7
10. Heerlijkheid van St Albert over dyck	1	3	—	2	—	—	—	—	—	—	6
11. In t' Scuyttie	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
12. Weverstraet	1	3	—	1	1	—	—	—	—	—	6
13. Nieuwburghinde strate	1	3	4	3	1	2	—	—	—	—	14
Totaal gezinnen	20	33	21	15	4	3	—	—	—	—	96
in %	20,8	34,3	21,8	15,6	4,1	3,1	—	—	—	—	100
Totaal kinderen	20	66	63	60	20	18	—	—	—	—	247
in %	8	26,7	25,9	24,7	8	7,2	—	—	—	—	100

beling van het aantal inwoners heeft geleid t.o.v. de 17e eeuw. Nochtans is de regressie van de geboorten in het decennium 1776-1785 algemeen.

We merken echter op dat de ontwikkeling te Watervliet voor de 18e eeuw verschillend is van de andere dorpen. Waar voor de andere dorpen van 1720-1725 af tot het midden van de eeuw de toestand ongeveer gelijk blijft gaat te Watervliet de bevolking achteruit. De stijging die voor de andere dorpen in de tweede helft van de 18e eeuw groot was is gering voor Watervliet. Bij de bespreking van de evolutie van dit dorp werd daar de nadruk op gelegd. Als reden hiervoor werd een bestendig hoog sterftecijfer aangehaald.

Stippen we ook nog aan dat op basis van de geboorten, de polderdorpen Boekhoute en Watervliet (zie vergelijkende grafiek der geboorten), een tragere ontwikkeling kennen.

Assenede dat ongeveer voor de helft uit poldergrond bestaat is ook enigszins verschillend van de zanddorpen Ertvelde en Oosteeklo, waar de evolutie veel gelijkmatiger en de opgang vooral naar het einde van de 18e eeuw veel intensiever is. Bassevelde dat ook gedeeltelijk uit poldergrond bestaat stemt daar reeds mee overeen.

Cijfers illustreren dit merkwaardig verschijnsel duidelijk. Het gemiddelde geboortecijfer in 1716-1725 werd voor elk dorp respectievelijk gelijk gesteld aan de index 100:

	Watervliet	Boekhoute	Assenede	Bassevelde	Ertvelde	Oosteeklo
1716-1725	100	100	100	100	100	100
1736-1745	79	88	107	93	102	112
1766-1775	75	101	110	102	—	128
1776-1785	68	92	107	96	145	178
1786-1795	76	108	106	142	165	232

De verschillen tussen de tellingen van 1796 en 1794, waar een vermindering geconstateerd wordt respectievelijk van 37% voor Assenede, 86% voor Ertvelde en 36% voor Watervliet moet ongetwijfeld toegeschreven worden aan een tijdelijke uitwijking want in 1801 ziet men niets meer van deze inzinking¹¹¹.

Bij het overlopen van deze evolutie stelt zich onmiddellijk de vraag: hoe is het mogelijk dat de bevolking in de loop van de 18e eeuw een dergelijke groei kan kennen, ja zelfs verdubbelen. Dat veronderstelt in de eerste plaats dat er levensruimte was en dat de economische bedrijvigheid ter plaatse de mogelijkheden bood om de steeds wassende bevolking op te nemen. Ondanks de geweldige ontwikkeling die de landbouw kende hier te lande, geloven we niet dat de landbouw die mogelijkheden kon bieden. Verreweg het grootste gedeelte der uitbatingen is kleiner dan 5 ha, soms zijn er tot 50% uitbatingen minder dan 1 ha, daar waar een minimum van 7 à 8 ha moet vooropgesteld worden.

De huisnijverheid moet voor vele van die mensen de hoofdbedrijvigheid zijn geweest naast een kleine landbouwuibating.

(111) Zie tabel I, de gegevens der volkstellingen.

Voor het jaar 1738-39 vonden wij een nijverheidstelling ¹¹². Die telling licht ons in over 3 typen van dorpen: Oosteeklo, zanddorp; Boekhoute, ongeveer polderdorp; Bassevelde, overgang. Merkwaardig is nu wel dat naarmate de grond vruchtbaarder is er minder ambachtslui zijn, in achtgenomen de grootte van de dorpen. Zo zijn er respectievelijk 9, 69, 48 « lijne laecken ghetouwen » in Boekhoute (polder), Bassevelde (overgang en relatief grootste dorp) en Oosteeklo (zanddorp). In totaal zijn er onderscheidenlijk voor deze 3 dorpen 42 meesters te Boekhoute, 109 te Bassevelde en 57 te Oosteeklo. Het ontbreken van een telling op dat tijdstip maakt het onmogelijk de percentages t.o.v. de bevolking uit te rekenen. Toch kan uitgerekend worden dat te Bassevelde het aantal meesters volledig het aantal bedrijven van minder dan 1 ha dekken ¹¹³.

Te Schorisse ¹¹⁴ vond 70% der bevolking haar bestaan in de textielnijverheid, percentage dat in 1796 nog toeneemt. Een dergelijke verhouding konden wij niet uitrekenen, toch moet ook hier 70% der bevolking aan huisnijverheid gedaan hebben, vermits minimum 70% der bedrijven minder dan 5 ha zijn.

Dit verschil in spreiding van de huisnijverheid is wellicht verantwoordelijk voor de verschillend in de demografische evolutie, verschillen die gelijklopend zijn en waarop reeds de nadruk werd gelegd.

(112) R.A.G. Fonds Ambacht Boekhoute, Liasse nr 84.

(113) R.A.G. Fonds Ambacht Boekhoute: Bassevelde nr 298 (ommestellingen 1750: 77 uitb. 1 ha.

Boekhoute nr 355 (ommestellingen 1750: 54 uitb. 1 ha.

Oosteeklo nr 384 (ommestellingen 1742: 34 uitb. 1 ha.

Deze gegevens werden gehaald uit het tweede deel van ons onuitgegeven proefschrift, dat wij eerlang hopen te publiceren.

(114) De Rammelaere: *De Beroepsstructuur van de Plattelandse bevolking in Z.O. Vlaanderen gedurende de 18e eeuw*. Tijdschrift voor sociale wetenschappen - Studie- en onderzoekcentrum voor sociale wetenschappen, Rijksuniversiteit Gent, 4e jg., 1959, nr 3, p. 233.

BIJLAGE I

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo
1620 ¹	±1000	± 600	± 500	300a350	—
1623 ²	± 800	—	—	320	—
1624 ³	—	—	—	—	200
1639 ⁴	—	800	550	500	—
1640 ⁵	—	—	466	—	—
1642 ⁶	±1100	800	470	500	260
1643 ⁷	—	—	513	—	—
1644 ⁸	—	—	470	—	520
1647 ⁹	—	± 750	474	431	238
1648 ¹⁰	—	± 850	500	450	267
1649 ¹¹	—	920	± 500	475	287
1650 ¹²	±1200	± 900	610	500	—
1651 ¹³	1200	± 900	630	507	296
1652 ¹⁴	1350	875	615	492	310
1653 ¹⁵	1290	960	580	507	296
1654 ¹⁶	1200	930	600	472	283
1656 ¹⁷	1282	973	624	536	315
1657 ¹⁸	1200	1000	620	563	323
1658 ¹⁹	1120	1003	660	552	311
1659 ²⁰	1173	989	631	536	309
1660 ²¹	1242	999	626	623	301
1661 ²²	1294	±1000	658	588	304
1662 ²³	±1270	1008	691	576	297
1663 ²⁴	1280	1014	710	584	312

(1) R.A.G. Fonds Bisdom, B. 117, Decanatus Everghemiensis 1620.

(2) R.A.G. Fonds Bisdom, K. 7968, Acta Visitationis Decanatus Everghemiensis.

(3) Ibidem, K. 7976

(4) Ibidem, K. 7981

(5) Ibidem, K. 7982

(6) Ibidem, K. 7986

(7) Ibidem, K. 7987

(8) Ibidem, K. 7989

(9) Ibidem, K. 7991

(10) Ibidem, K. 7992

(11) Ibidem, K. 7993

(12) Ibidem, K. 7994

(13) Ibidem, K. 7995

(14) Ibidem, K. 7996

(15) Ibidem, K. 7997

(16) Ibidem, K. 7998

(17) Ibidem, K. 7999

(18) Ibidem, K. 8001

(20) Ibidem, K. 8002

(21) Ibidem, K. 8003

(22) Ibidem, K. 8004

(23) Ibidem, K. 8005

(24) Ibidem, K. 8006

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo
1664 ²⁵	1325	1021	707	576	329
1665 ²⁶	1348	1060	728	568	344
1666 ²⁷	1409	1050	825	589	339
1667 ²⁸	1373	1050	772	603	351
1668 ²⁹	—	1050	—	—	343
1669 ³⁰	±1300	1040	706	—	337
1670 ³¹	1340	±1040	680	585	337
1673 ³²	1317	905	705	575	335
1677 ³³	1325	±1000	752	585	344
1681 ³⁴	1400	1000	700	600	250
1685 ³⁵	±1400	±1000	± 700	± 600	250
1687 ³⁶	—	±1000	750	—	—
1691 ³⁷	—	—	750	—	280
1693 ³⁸	±1500	—	700	571	300
1697 ³⁹	±1300	1000	650	550	280
1698 ³⁹	±1300	1000	650	500	280
1712 ⁴⁰	1500	1050	700	750	350
1714 ⁴¹	1500	1160	660	670	357
1715 ⁴²	1600	1100	± 660	725	370
1716 ⁴³	1600	1083	± 700	730	400
1719 ⁴⁴	1500	1113	700	705	420
1720 ⁴⁵	1454	1125	700	705	410
1724 ⁴⁶	1450	1060	800	780	440
1726 ⁴⁷	1500	1092	760	730	414
1727 ⁴⁸	1500	1077	± 700	750	414

(25) Ibidem, K. 8007

(26) Ibidem, K. 8008

(27) Ibidem, K. 8009

(28) Ibidem, K. 8010

(29) Ibidem, K. 8011

(30) Ibidem, K. 8013

(31) Ibidem, K. 8015

(32) Ibidem, K. 8017

(33) Ibidem, K. 8018

(34) R.A.G., Fonds Bisdom, B. 2925, Visitatio Decanalis districto Everghemensis.

(35) Ibidem, B. 2926

(36) Ibidem, B. 2927

(37) Ibidem, B. 2929

(38) Ibidem, B. 2930

(39) Ibidem, B. 2931, geldt voor 1697 en 1698.

(40) R.A.G., Nr. 29 bis, opgemaakt door proost De Castillon.

(41) R.A.G. B. 2932, Visitatio Decanalis districto Everghemensis.

(42) Ibidem, B. 2933

(43) Ibidem, B. 2934

(44) Ibidem, B. 2935

(45) Ibidem, B. 2936

(46) Ibidem, B. 2937

(47) Ibidem, B. 2938

(48) Ibidem, B. 2939

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo
1729 ⁴⁹	1500	1100	750	750	—
1731 ⁵⁰	1500	1120	800	740	424
1733 ⁵¹	1500	1140	± 800	750	395
1736 ⁵²	1500	1190	800	± 600	406
1739 ⁵³	1500	1200	831	± 900	430
1748 ⁵⁴	1400	1225	740	± 1000	450
1751 ⁵⁵	1500	1254	851	1000	450
1762 ⁵⁶	1700	—	950	1200	560
1780 ⁵⁷	2000	1480	± 1000	1280	780
1784 ⁵⁸	—	—	—	—	± 800
1786 ⁵⁹	—	± 1600	—	1395	850

(49) Ibidem, B. 2940

(50) Ibidem, B. 2941

(51) Ibidem, B. 2942

(52) Ibidem, B. 2944 ; B. 2945 voor Assenede en Ertvelde.

(53) Ibidem, B. 1946

(54) Ibidem, B. 2948

(55) Ibidem, B. 2949

(56) Ibidem, B. 2950

(57) Ibidem, B. 1951

(58) Ibidem, B. 2952

(59) Ibidem, B. 2953

TIENJAARLIJKSE GEMIDDELDEN DER KOMMUNIKANTENCIJFERS

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo
1736-1645	1100	800	493,8	525	236,6
1646-1655	1246	885,6	563,6	479,2	313,5
1656-1665	1253,6	1006,7	665,6	570,2	314,5
1666-1675	1347,8	1246	737,6	583	340,3
1676-1685	1375	1000	717,3	561,6	281,3
1686-1695	1500	1000	733,3	571	290
1696-1705	1300	1000	650	550	280
1706-1715	1533,3	1103,3	673,3	715	359
1716-1725	1501	1095,2	725	740	415
1726-1735	1500	1105,8	750	744	411,7
1736-1745	1500	1195	815,5	700	418
1746-1755	1420	1239,5	795,5	1000	450
1756-1765	1700	—	950	1200	560
1766-1775	—	—	—	—	—
1776-1785	2000	1180	—	1280	790

BIJLAGE II

DE GEGEVENS DER PAROCHIEREGISTERS.

JAARTOTALEN DER GEBOORTEN.

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1611	46					
1612	60					
1613	onv.					
1614	64					
1615	88					
1616	57					
1617	56					
1618	58					31
1619	67					50
1620	75					63
1621	66					56
1622	48					51
1623	77					48
1624	71					56
1625	56					44
1626	56					46
1627	—					48
1628	99					46
1629	92	69				58
1630	83	63				40
1631	88	79				45
1632	91	69				42
1633	103	83				48
1634	62	onv.		24		onv.
1635	102	onv.		23		31
1636	onv.	onv.		47		43
1637	75	onv.		23		onv.
1638	onv.	onv.		35		—
1639	80	70		33		36
1640	78	62		onv.		onv.
1641	65	69		29		37
1642	87	68		36		39
1643	85	72		37		52
1644	75	66		19		48
1645	58	53		26		42
1646	58	38		27		38
1647	57	63		24		50
1648	70	68		40		49
1649	101	64		27		56
1650	80	79		31		43

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1651	94	71		27		56
1652	84	65		35		63
1653	75	62		35		54
1654	99	83		28		76
1655	onv.	onv.		42		84
1656	onv.	onv.		48		107
1657	95	67		35		105
1658	97	89		38		84
1659	103	80		43		68
1660	119	69		38		85
1661	104	97	50	46		54
1662	83	47	81	28		47
1663	111	82	57	31		77
1664	122	95	76	44		76
1665	112	78	71	54		56
1666	134	79	57	42		64
1667	94	57	76	50		64
1668	105	65	56	45		80
1669	120	72	73	39		67
1670	93	73	53	34		75
1671	134	93	75	47		70
1672	97	71	70	40		72
1673	110	100	82	40		94
1674	90	95	71	32		73
1675	96	91	81	47		86
1676	94	86	80	30		74
1677	92	88	59	34		60
1678	onv.	70	51	30		75
1679	onv.	onv.	70	31		52
1680	onv.	75	57	32		56
1681	93	80	42	36		61
1682	113	83	76	37	27	82
1683	136	80	67	44	19	83
1684	100	77	onv.	35	25	73
1685	90	59	—	36	16	59
1686	135	96	62	46	26	85
1687	107	96	74	50	25	48
1688	96	87	73	36	26	94
1689	107	88	onv.	42	21	73
1690	91	66	—	46	26	80
1691	95	90	—	46	26	82
1692	90	86	—	52	17	—
1693	113	75	—	44	22	—
1694	79	65	—	39	32	—
1695	93	78	—	35	19	onv.
1696	120	91	—	64	36	95

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1697	111	82	—	53	34	123
1698	108	91	onv.	36	21	108
1699	115	95	66	45	34	95
1700	96	84	57	46	23	93
1701	120	84	62	57	27	onv.
1702	112	79	onv.	42	23	93
1703	77	76	54	53	28	83
1704	92	72	49	31	20	78
1705	91	52	50	56	33	39
1706	98	70	69	43	16	62
1707	77	74	51	31	25	48
1708	98	79	63	64	23	68
1709	96	72	42	43	24	47
1710	92	82	71	49	25	29
1711	120	94	52	34	25	58
1712	109	80	51	45	onv.	62
1713	100	83	52	47	—	45
1714	99	83	72	43	20	90
1715	100	89	57	42	24	75
1716	105	87	66	51	31	88
1717	123	100	91	42	19	84
1718	104	81	65	60	30	67
1719	98	91	58	39	30	72
1720	85	62	60	43	17	70
1721	102	84	67	49	31	85
1722	113	76	84	49	34	92
1723	114	82	92	61	27	93
1724	131	93	77	62	24	93
1725	114	91	64	56	29	89
1726	117	94	84	46	33	111
1727	113	74	62	57	35	63
1728	83	60	62	45	24	60
1729	107	76	61	69	28	90
1730	84	74	54	62	28	64
1731	117	72	66	54	45	79
1732	113	86	80	63	31	99
1733	122	68	56	46	30	72
1734	109	86	69	67	36	94
1735	118	84	68	48	27	93
1736	116	71	61	60	37	78
1737	111	70	57	61	27	71
1738	123	79	70	34	29	83
1739	111	77	63	66	24	75
1740	93	92	53	47	22	67
1741	120	61	56	46	28	72
1742	106	82	70	49	34	78

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	W atervliet
1743	135	80	77	64	30	69
1744	128	95	74	48	33	74
1745	123	85	63	52	41	69
1746	120	86	76	60	27	74
1747	103	94	66	47	35	80
1748	97	77	55	52	30	82
1749	107	97	51	63	30	62
1750	110	91	70	53	27	67
1751	96	85	58	onv.	30	63
1752	118	93	56	—	30	72
1753	106	95	59	—	onv.	59
1754	113	99	67	—	37	76
1755	115	89	69	—	38	74
1756	124	95	65	—	32	79
1757	109	97	64	—	38	66
1758	94	102	53	—	45	65
1759	122	82	63	—	33	71
1760	90	90	54	—	38	68
1761	138	111	76	—	38	74
1762	89	76	54	—	35	64
1763	111	76	70	—	29	81
1764	117	84	72	—	39	64
1765	115	93	73	—	34	69
1766	131	80	76	—	31	74
1767	105	84	59	—	34	60
1768	101	82	65	—	29	64
1769	143	95	76	—	33	69
1770	109	90	83	—	36	84
1771	152	89	81	—	34	64
1772	111	93	80	—	39	62
1773	121	76	83	—	41	64
1774	112	86	60	—	32	79
1775	123	87	69	—	40	81
1776	108	71	61	—	32	79
1777	130	76	64	—	43	73
1778	108	84	72	—	50	75
1779	114	78	71	75	—	61
1780	90	79	70	75	43	66
1781	100	74	67	72	51	60
1782	110	77	58	58	51	66
1783	122	78	70	80	64	57
1784	105	92	65	76	41	55
1785	110	106	73	86	59	66
1786	123	102	77	90	62	62
1787	103	98	82	80	57	77
1788	109	132	80	88	63	70

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1789	105	108	83	85	56	63
1790	119	111	69	91	77	69
1791	115	144	87	75	62	71
1792	128	113	90	—	61	74
1793	108	140	76	—	73	78
1794	132	139	75	—	67	81
1795	116	115	65	—	54	65

(BRON: PAROCHIEREGISTERS)

TIENJAARLIJKE GEMIDDELDEN DER GEBORTEN

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1616-1625	63,1	—	—	—	—	49,8 ¹
1626-1635	86 ²	72,6 ³	—	—	—	44,8 ⁴
1636-1645	75,1 ⁵	65,7 ⁶	—	33,2 ⁷	—	42,4 ⁸
1646-1655	78,7 ⁹	65,8 ¹⁰	—	31,6	—	56,9
1656-1665	106,2 ¹¹	80,4 ¹²	67 ¹³	40,5	—	75,9
1666-1675	107,3	77,6	69,3	41,6	—	74,5
1676-1685	102,5 ¹⁴	77,5 ¹⁵	62,7 ¹⁶	34,5	19,2 ¹⁷	67,5
1686-1695	100,6	82,2	69,6 ¹⁸	41,9	24	77 ¹⁹
1696-1705	104,2	78,6	56,3 ²⁰	46,3	27,9	89,6 ²¹
1706-1715	88,9	80,6	58	44,9	23,1 ²²	62,4
1716-1725	108,9	84,7	72,4	51,2	27,2	93,3
1726-1735	108,3	77,4	66,2	55,7	31,7	79,5
1736-1745	116,6	79,2	64,4	52,7	30,7	73,6

(1) 8 gegevens : 1616 en 1617 ontbreken.

(2) 9 gegevens : 1629 ontbreekt.

(3) 5 gegevens : 1626, 1627, 1628, 1634 en 1635 ontbreken.

(4) 9 gegevens : 1634 ontbreekt.

(5) 8 gegevens : 1636 en 1638 ontbreken.

(6) 7 gegevens : 1636, 1637, en 1638 ontbreken.

(7) 9 gegevens : 1640 ontbreekt.

(8) 7 gegevens : 1637, 1638 en 1630 ontbreken.

(9) 9 gegevens : 1665 ontbreekt.

(10) 9 gegevens : 1665 ontbreekt.

(11) 9 gegevens : 1656 ontbreekt.

(12) 9 gegevens : 1656 ontbreekt.

(13) 5 gegevens : 1656, 1657, 1658, 1659 en 1660 ontbreken.

(14) 7 gegevens : 1678, 1679 en 1680 ontbreken.

(15) 9 gegevens : 1679 ontbreekt.

(16) 8 gegevens : 1684 en 1685 ontbreken.

(17) 4 gegevens : 1676, 1677, 1678, 1679, 1680 en 1681 ontbreken.

(18) 3 gegevens : 1689, 1690, 1691, 1692, 1693, 1694 en 1695 ontbreken.

(19) 6 gegevens : 1692, 1693, 1694 en 1695 ontbreken.

(20) 6 gegevens : 1699, 1700, 1701 en 1702 ontbreken.

(21) 9 gegevens : 1701 ontbreekt.

(22) 8 gegevens : 1712 en 1713 ontbreken.

1746-1755	109,5	90,6	62,6	55 ²³	31,5 ²⁴	77,9
1756-1765	110,9	90,6	64,4	—	36,1	70,1
1766-1775	120,8	87,2	73,2	—	34,9	70,1
1776-1785	109,7	81,5	67,1	74,5 ²⁵	48,5 ²⁶	63,9
1786-1795	115,8	120,2	78,4	84,8 ²⁷	63,2	71

(23) 5 gegevens : 1751, 1752, 1753, 1754 en 1755 ontbreken.

(24) 9 gegevens : 1753 ontbreekt.

(25) 7 gegevens : 1776, 1777 en 1778 ontbreken.

(26) 9 gegevens : 1779 ontbreekt.

(27) 6 gegevens : 1792, 1793, 1794 en 1795 ontbreken.

JAARTOTALEN DER HUWELIJKEN

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1613		7				
1614		15				
1615		17				
1616		9				
1617		15				
1618		17				
1619	36	18				
1620	34	20				
1621	25	—				
1622	27	—				
1623	23	—				8
1624	30	—				17
1625	24	—				19
1626	19	—				19
1627	19	—				14
1628	32	—				14
1629	24	—				16
1630	19	—				onv.
1631	24	25				onv.
1632	35	24				onv.
1633	29	22		6		onv.
1634	19	—		6		onv.
1635	20	—		12		onv.
1636	—	17		6		onv.
1637	—	10		7		onv.
1638	—	14		9		onv.
1639	22	8		4		onv.
1640	35	21		6		onv.
1641	33	17		14		18
1642	30	24		18		22
1643	27	9		7		18
1644	18	4		8		12

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1645	9	4		11		11
1646	23	19		8		16
1647	44	21		9		21
1648	35	18		14		12
1649	30	18		5		4
1650	onv.	17		12		14
1651	28	14		13		18
1652	25	15		6		14
1653	20	29		13		18
1654	25	23		12		20
1655	31	23		14		28
1656	34	14		22		26
1657	27	34		15		25
1658	32	19		12		16
1659	13	20		7		29
1660	23	20		8		14
1661	16	15		10		14
1662	31	29		9		16
1663	28	29		17		14
1664	26	16		21		20
1665	23	12		5		19
1666	27	30		12		18
1667	27	21		12		30
1668	41	31		11		24
1669	36	27		10		29
1670	42	30		11		29
1671	33	15		14		29
1672	40	31	15	17		27
1673	onv.	17	23	14		13
1674	34	16	26	—		19
1675	29	17	16	—		22
1676	35	25	12	—		23
1677	45	20	24	—		20
1678	43	34	21	—		25
1679	37	27	21	—		18
1680	43	23	16	—		17
1681	35	24	24	—	onv.	30
1682	41	27	17	20	10	17
1683	30	25	11	18	12	12
1684	17	21	14	14	7	14
1685	29	31	18	16	2	22
1686	35	21	18	18	4	13
1687	26	22	12	10	10	25
1688	31	27	20	18	18	23
1689	26	onv.	11	8	8	14
1690	30	20	22	14	14	16
1691	31	19	14	16	9	onv.

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1692	43	24	21	13	6	—
1693	22	14	13	10	11	—
1694	36	23	30	17	7	—
1695	29	27	22	18	4	onv.
1696	22	25	16	17	4	27
1697	17	17	6	19	5	22
1698	19	17	7	6	6	15
1699	20	12	12	8	4	17
1700	27	17	13	19	9	11
1701	20	17	18	8	4	30
1702	24	24	17	10	9	13
1703	29	21	17	10	9	27
1704	41	19	10	9	4	15
1705	28	21	20	10	5	17
1706	26	25	15	15	4	25
1707	27	32	28	16	8	22
1708	35	29	22	10	13	15
1709	36	31	23	10	5	17
1710	35	36	14	9	6	19
1711	33	26	14	12	—	22
1712	23	32	17	11	—	24
1713	26	20	16	15	—	21
1714	31	17	15	17	onv.	20
1715	29	32	14	15	5	26
1716	41	27	17	10	6	26
1717	21	18	18	12	9	15
1718	26	20	8	15	8	12
1719	23	21	12	11	9	22
1720	37	25	20	17	9	29
1721	36	21	31	14	10	23
1722	26	22	27	20	10	25
1723	43	45	21	27	9	26
1724	35	35	19	14	13	22
1725	26	19	20	12	9	23
1726	33	20	12	6	4	17
1727	32	19	20	16	9	23
1728	49	29	20	17	11	37
1729	27	25	19	20	12	9
1730	44	25	16	11	8	39
1731	39	24	20	16	7	27
1732	32	23	21	10	4	21
1733	30	20	18	14	9	21
1734	35	28	18	20	onv.	14
1735	28	22	24	25	8	17
1736	27	19	14	10	4	24
1737	36	21	11	11	5	13

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1738	24	23	21	14	6	17
1739	27	14	17	19	11	18
1740	31	22	20	8	onv.	15
1741	41	41	13	9	26	20
1742	33	27	29	10	14	21
1743	24	23	8	13	9	20
1744	27	19	14	17	7	18
1745	30	20	16	17	6	13
1746	24	24	23	8	11	27
1747	24	24	30	22	12	22
1748	32	32	16	15	9	18
1749	30	30	20	13	5	15
1750	26	26	17	11	10	27
1751	29	22	16	14	9	27
1752	23	22	12	23	8	26
1753	31	20	12	13	6	15
1754	26	25	16	12	6	19
1755	27	27	15	14	7	18
1756	26	26	16	12	13	14
1757	31	19	16	18	7	27
1758	26	18	14	13	7	26
1759	38	15	15	9	10	21
1760	27	17	21	10	8	28
1761	20	33	19	8	10	18
1762	30	16	25	9	8	26
1763	21	23	19	6	5	21
1764	32	15	10	16	9	14
1765	25	20	22	16	3	17
1766	19	16	14	17	15	22
1767	13	21	16	8	4	13
1768	31	23	16	8	8	14
1769	26	23	20	11	8	17
1770	21	22	15	11	4	23
1771	24	17	18	13	11	16
1772	24	29	14	15	7	23
1773	24	23	8	7	9	17
1774	34	19	22	18	11	25
1775	26	20	24	18	6	19
1776	32	18	15	13	13	20
1777	25	29	18	18	—	14
1778	33	29	26	13	—	17
1779	—	21	18	24	—	12
1780	—	23	13	17	21	20
1781	32	18	14	22	9	8
1782	39	23	21	19	20	18
1783	28	29	17	21	16	15

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1784	36	20	21	23	9	20
1785	31	22	20	18	15	onv.
1786	31	22	12	19	12	17
1787	25	29	13	14	14	18
1788	28	23	13	27	13	20
1789	33	18	16	17	9	11
1790	31	20	17	18	14	21
1791	36	27	19	30	16	20
1792	21	22	10	16	7	28
1793	29	18	12	13	9	21
1794	21	14	21	12	12	17
1795	26	43	15	18	17	22

TIENJAARLIJKSE GEMIDDELDEN DER HUWELIJKEN

	Assenede	Bassevelde	Boekhoute	Ertvelde	Oosteeklo	Watervliet
1616-1625	28,4 ¹	—	—	—	—	—
1626-1635	24,8	—	—	—	—	15,7 ²
1636-1645	24,8 ³	12,7	—	9	—	16,2 ⁴
1646-1655	29 ⁵	19,7	—	10,4	—	26,5
1656-1665	25,3	20,7	—	12,6	—	14,2
1666-1675	31	23,5	—	12,4 ⁶	—	24
1676-1685	35,7	25,7	17,8	17 ⁷	—	19,8
1686-1695	30,7	21,8 ⁸	18,3	14,2	5,3	18,2 ⁹
1696-1705	24,7	19	13,6	11,6	5,9	19,2
1706-1715	30,1	30,6	17,8	13	6,8 ¹⁰	22,1
1716-1725	31,4	25,3	19,3	15,2	9,2	22
1726-1735	32,9	23,5	18,8	15,5	7,6 ¹¹	22,5
1736-1745	30	20,9	16,3	12,1	8,8 ¹²	17,9
1746-1755	30,1	25,2	17,7	14,5	8,3	21,4
1756-1765	27,6	20,2	17,7	11,7	8	21,2
1766-1775	23,2	21,4	16,7	12,6	8,3	18,9
1776-1785	32	23,2	18,4	18,8	4,7 ¹³	16 ¹⁴
1786-1795	28,1	23,6	14,8	18,4	17,5	19,5

- (1) 7 gegevens : 1616, 1617 en 1618 ontbreken.
- (2) 4 gegevens : 1630, 1631, 1632, 1633, 1634 en 1635 ontbreken.
- (3) 7 gegevens : 1636, 1637 en 1638 ontbreken.
- (4) 5 gegevens : 1636, 1637, 1638, 1639 en 1640 ontbreken.
- (5) 9 gegevens : 1650 ontbreken.
- (6) 7 gegevens : 1673, 1674, 1675 ontbreken.
- (7) 4 gegevens : 1676, 1677, 1678, 1679, 1680 en 1681 ontbreken.
- (8) 9 gegevens : 1689 ontbreekt.
- (9) 5 gegevens : 1691, 1692, 1693, 1694 en 1695 ontbreken.
- (10) 6 gegevens : 1711, 1712, 1713 en 1714 ontbreken.
- (11) 9 gegevens : 1734 ontbreekt.
- (12) 9 gegevens : 1740 ontbreekt.
- (13) 7 gegevens : 1776, 1777 en 1778 ontbreken.
- (14) 9 gegevens : 1785 ontbreekt.

De eerste jaren van de Katholieke Burgersgilde te Brugge (1878-1889)

door

JOS. DE SMET

In de laatste jaren verschenen twee belangrijke werken over de geschiedenis van de werkliedenbeweging in West-Vlaanderen, namelijk de « Geschiedenis van de Arbeidersbeweging in West-Vlaanderen, 1875-1914 » van de hand van Z.E.P. Dr. H. Scholl O.Pr. ¹, en « Een Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging te Brugge, 1864-1914 » van de hand van Drs. R. Van Eenoo ².

Beide auteurs doen hun beklag dat zo weinig brochures, vlugschriften en partijblaadjes zijn bewaard gebleven, die zeker de meest belangrijke bronnen zijn om de politieke mentaliteit uit deze tijd te doen kennen.

Nu kon de Brugse stadsbibliotheek de hand leggen op de eerste tien jaarverslagen van de Katholieke Burgersgilde te Brugge, die gaan over de jaren 1878 tot en met 1889 ³.

Deze Burgersgilde werd te Brugge gesticht op 8 juli 1878, na de katholieke nederlaag bij de wetgevende verkiezingen van 11 juni 1878, en dit om ook de kleine burgerij en de ambachtlieden actief te betrekken in de politieke strijd.

A. DE JAREN 1878 - 1889 IN ONS LAND

De jaren 1878-1889 waren beroerde jaren in onze nationale geschiedenis.

Door zijn bulle « Quanta cura » en de erbij gevoegde syllabus, had Paus Pius IX in 1864 al de moderne vrijheden veroordeeld waarop ook de Belgische grondwet was opgebouwd.

Dit zette de katholieken aan tot ultramontanisme, terwijl het bij de liberalen een hevige tegenstand verwekte, waardoor deze openlijk optraden als verdedigers van de moderne vrijheden, die door de katholieken in gevaar schenen gebracht.

In de verkiezingen van 11 juni 1878 verloren de katholieken de meerderheid. Een liberaal ministerie, onder Frère-Orban, nam het bewind in handen. Zijn eerste werk was het schoolvraagstuk ter hand nemen om het

(1) Brussel, Arbeiderspers, 1953.

(2) Interuniversitair centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Verhandelingen IV. Leuven-Parijs, 1959.

(3) Algemeen Verslag over de Werkingen der Katholieke Burgersgilde. Brugge, Verbeke-Loys. 1880-1889. Tien delen. Deze delen gaan over de jaren 1878 tot en met 1889. Stadsbibliotheek te Brugge, n° 19/25. Ingebonden exemplaar voortkomende uit de bibliotheek van Grootvicaris Ernest Rembry († 1907). Zie ook R. Van Eenoo. A.W., blzn. 72 en volgende.

onderwijs te onttrekken aan de invloed van de geestelijkheid. Een ministerie van Openbaar Onderwijs werd ingericht. Door de wet van juli 1879 werd het officieel lager onderwijs heringericht. Ieder gemeente moest ten minste één officiële lagere school hebben, en het was aan de gemeenten verboden toelagen te verlenen aan de vrije konfessionele scholen.

Na de stemming van de wet verboden de Belgische bisschoppen aan de katholieke ouders hun kinderen naar de officiële scholen te zenden, en aan het katholiek onderwijzend personeel aldaar les te geven.

Het tragische van de nieuwe wet was, dat zij in de Senaat werd aangenomen met één stem meerderheid, omdat de liberale voorzitter van de Senaat, Prins de Ligne, tegen de wet had gestemd. Die éne stem meerderheid kwam van de Brugse liberale senator Boyaval, die dodelijk ziek naar Brussel werd gevoerd, en die enkele weken later overleed. Dit werd door de katholieken aanzien als een straf van God. Boyaval zelf was te Brugge verkozen met één stem meerderheid ⁴.

Reeds van 18 juni 1878 af, werd op bevel van de bisschoppen in ieder parochie een vrije katholieke school ingericht en werd het werk van de schoolpenning gesticht om de kosten van dit vrij onderwijs af te dragen.

Paus Leo XIII had de Belgische bisschoppen tot voorzichtigheid aangezet en verklaard dat de Belgische grondwet niet mocht aangevallen worden, omdat deze zeer voordelig was voor Kerk en Godsdienst. Daarop verklaarde de liberale minister Frère-Orban dat de Paus gekant was tegen de overdrijvingen van de Belgische bisschoppen. Daar Leo XIII onze bisschoppen niet wilde in het ongelijk stellen, werden de diplomatieke betrekkingen tussen België en de H. Stoel verbroken op 5 juni 1880.

Overal werden prachtige officiële lagere scholen gebouwd, die de naam kregen van schoolpaleizen, zodat het deficit van de Belgische schatkist, in twee jaar tijd, steeg van zes tot 25 miljoen. Daarom werden voor 23 miljoen nieuwe verbruiksbelastingen ingevoerd.

De katholieke kieskampagne van 1884 was vooral gericht tegen deze hoge belastingen. In de verkiezing van 11 juni 1884 bekwamen de katholieken een meerderheid van 36 zetels. Een katholiek ministerie werd gevormd onder Malou, die terstond het ministerie van Openbaar Onderwijs afschafte en de onderwijszaken voegde bij Binnenlandse Zaken. Een nieuwe schoolwet werd op 10 september 1884 uitgevaardigd. Nu mochten de vrije lagere scholen door de openbare besturen aangenomen worden. In ieder gemeente moest de officiële school behouden blijven, indien twintig familievaarders dit vroegen.

Gedurende de bespreking van de wet in de Kamers, werden betogingen ervoor en ertegen gehouden te Brussel, waar, op 7 september 1884, een grote katholieke betoging van 80.000 manifestanten door tegenbetogers werd uiteen gedreven.

De gemeenteverkiezingen van 19 oktober 1884 vielen uit ten voordele van de liberalen. Koning Leopold II eiste het ontslag van de twee extremistische katholieke ministers Woeste (Justitie) en Jacobs (Binnenlandse

(4) In de verkiezing voor de Senaat te Brugge op 11 juni 1878 behaalde de liberale kandidaat Boyaval 1472 stemmen, de katholieke kandidaat Van Ockerhout 1471 stemmen. Er waren 36 blanco stemmen.

Zaken). De gematigde katholieke Beernaert werd belast met het vormen van een nieuw katholiek ministerie.

Van 1884 af heerste in geheel Europa een economische depressie, die in 1886 haar hoogtepunt bereikte. Door de massale invoer van Amerikaans graan ontstond er een crisis in de landbouw. Wegens overproductie moesten sommige fabrieken sluiten en in andere moesten de daglonen verlaagd worden. Er ontstond een uitgebreide werkloosheid. Daardoor werd de opkomst van het socialisme mogelijk gemaakt en werd in 1885 de Belgische Werkliedenpartij gesticht.

Op 18 maart 1886 brak te Luik een opstand uit, die zich weldra over geheel Wallonië uitbreidde. Fabrieken werden vernield en op 29 maart was de opstand door het leger beteugeld. Het was een wilde opstand geweest zonder beraamd plan.

De regering nam maatregelen ten voordele van de werklieden. Zij liet voor honderd miljoen openbare werken uitvoeren en stelde een officieel onderzoek in naar de heersende arbeidsvoorwaarden. Dit onderzoek bracht verschrikkelijke toestanden aan het licht.

Vanaf 1886 werden de levensvoorwaarden van de werklieden verbeterd. Maar dit bracht ze niet tot bedaren. Nu werd de strijd ingezet voor het algemeen stemrecht, waarbij talrijke politieke stakingen voorkwamen, en die leidde tot de kieswet van 18 april 1893, die het algemeen meervoudig stemrecht bij ons invoerde.

B. DE STICHTING VAN DE KATHOLIEKE BURGERSGILDE.

Het was tengevolge van de verkiezing met één stem meerderheid van de liberale senator Boyaval, dat te Brugge de Katholieke Burgersgilde gesticht werd op 8 juli 1878.

Te Brugge bestond een katholieke kiesvereniging « L'Association Constitutionnelle Conservatrice », die over een eigen dagblad beschikte « La Patrie ». Deze Association telde slechts leden uit de adel en uit de hogere burgerij, die een zeer hoog lidgeld moesten betalen. Zij leidden de politiek en duiden de kandidaten aan voor Kamers, Provincie- en Gemeenteraad. Deze franssprekenden hadden weinig betrekking met de kleine burgerij en met de ambachtslieden.

Om ook deze laatste mensen actief in de politieke strijd in te schakelen, werd de Katholieke Burgersgilde gesticht, met als kenspreuk « Voor Godsdienst, Land en Taal ». Er werd vooral gesteund op de deftigheid en de treffelijkheid van de leden. Om de veertien dagen werd een vergadering gehouden, meestal met voordracht. Daar « worden onze leden volkomen onderwezen over hunne rechten, over al de gebeurtenissen die voor een burger belang opleveren, over de werkingen, gedachten en strevingen onzer vijanden, over de handelwijze onzer vrienden in kamers, gouv- en gemeenteraden, over den strijd die gestadig door geheel Belgenand gestreden wordt; zij worden bijzonderlijk onderwezen over al wat de maatschappelijke zaken aangaat, zij weten wat socialisten zijn, wat zij willen, wat zij doen; wat christene werkersbonden zijn en hoe deze aleene den werkman

en neringdoener genegen zijn en hun dienst bewijzen »⁵.

De eerste vergaderingen werden gehouden in de herberg de Olifant, Nieuwe Gentweg. De eerste bijeenkomst aldaar ging door op 8 juli 1878 en telde reeds 30 leden. Als patroon werd de zalige Karel de Goede, graaf van Vlaanderen gekozen, en Dokter Eugeen Van Steenkiste (1824-1914) tot hoofdman aangesteld. Deze dynamische dokter stond hoog in aanzien te Brugge, waar hij later voorzitter werd van de Provinciale Geneeskundige Kommissie, en hoofdgeneesheer van het Sint-Janshospitaal. Hij ijverde vooral voor het behoud van het katholiek geloof bij de mindere standen, en voor het gebruik van de volkstaal in de openbare besturen. Hij was bijna altijd aanwezig op de vergaderingen waar hij zeer dikwijls zelf een voordracht gaf.

Het liberaal ministerie had, door Koninklijk Besluit van 7 augustus 1878, de populaire goeverneur van West-Vlaanderen, ridder Leon Ruzette afgesteld, en hem vervangen door de liberaal Theodoor Heyvaert, geboren te Gistel en prokureur des Konings te Brussel.

Dit was voor de Burgersgilde de gepaste gelegenheid om op zondag 11 augustus, in de Brugse straten hulde te brengen aan ridder Ruzette.

De gemeenteverkiezingen van 29 oktober 1878 naderden. De Burgersgilde begon hare propaganda. Daartoe was zij ingedeeld in parochiale afdelingen die regelmatig de herbergen bezochten om er voor de katholieken te werven en het bedrog van de liberalen aan de kaak te stellen. Deze parochiale afdelingen hebben zeer veel bijgedragen om de latere katholieke zegepralen te Brugge te verzekeren.

Rond die tijd telde de burgersgilde reeds 150 leden, die ieder 0,25 F per maand moesten betalen, alsook 250 ereleden, die de werking van de Burgersgilde geldelijk steunden en die ten minste vijf frank per jaar betaalden.

De gemeenteverkiezingen van 29 oktober 1878 gaven te Brugge de volstreekte meerderheid aan de katholieken. Onder de gekozenen bevonden zich de afgezette gouverneur Ruzette en de hoofdman van de Burgersgilde dokter Van Steenkiste.

Daar de Burgersgilde te talrijk werd, was het lokaal De Olifant te klein geworden, en een nieuw lokaal werd betrokken in de Geldmuntstraat, dat zoëven aangekocht was door brouwer Oscar Van Houtryve. Dit lokaal, nu de IJzerhandel De Smedt, kreeg de naam Karel den Goede. Het werd op 24 september 1879 ingehuldigd. Dezelfde dag werd het vaandel van de Burgersgilde gewijd in de kapel van Eeckhoutte, en werd de rijke grondbezitter Van Ockerhout uit de Van Ooststraat, tot erevoorzitter van de Burgersgilde verkozen.

Senator Boyaval, « de schuld van de rampewet », wiens stem in de Senaat de invoering van de beruchte schoolwet van 1879 mogelijk had gemaakt, was op 13 september 1879 gestorven te Godesberg op de Rijn. Er moest een nieuwe verkiezing plaats hebben om hem te vervangen, en op 14 oktober 1879 werd de erevoorzitter van de Katholieke Burgersgilde, Leo Van Ockerhout tot senator verkozen tegen de liberale kandidaat Pecsteen.

In december 1879 werden in de Burgersgilde een toneelafdeling en koor-

(5) Inleiding tot het verslag over het jaar 1888.

groep gesticht, die reeds op 1 februari 1880 een opvoering gaven ten voordele van de armen. Het stuk kende een reuzensukses en tussen 600 en 700 mensen hadden moeten terugkeren naar huis, bij gebrek aan plaats. Daarom werd besloten dat van nu voortaan ieder lid slechts recht zou hebben op twee kaarten.

In gevolge de schoolwet van 1879 mocht geen enkele vrije school enige toelage ontvangen van een officiëel bestuur. Veel vrije scholen werden gehouden in lokalen die behoorden aan de armbesturen. Overal werden zij aan de deur gezet, wat ook gebeurde op 27 september 1879 met de Broeders van Liefde, die sedert een halve eeuw te Brugge onderwijs gaven aan de kinderen van werklieden en kleine burgers. De buitenzetting mislukte door de tegenstand van het volk. 's Avonds werd te Brugge een grote protestbetoging gehouden waarvan de Burgersgilde de leiding nam.

Op 31 december 1880, na twee en half jaar bestaan, telde de Katholieke Burgersgilde 338 werkende leden en 283 ereleden. Onder de werkende leden vond men een meesterknecht, een brouwersknecht, een werkman, twaalf herbergiers, elf winkeliers, twee kruideniers, een dokter, een bibliothecaris, een boekhandelaar, een fabrikant en enkele bedienden. Onder de ereleden telde men 77 geestelijken, 5 begijnen, de oversten van het St.-Janshospitaal en van de Potterie, en 36 leden uit de adel.

C. DE BURGERSGILDE VAN 1881 TOT 1889.

In de volgende jaren zette de Burgersgilde met evenveel bijval haar werking voort. Zeer dikwijls wordt herinnerd dat « De Burgersgilde is eene vereeniging uit burgers en werklieden samengesteld, 't is dus een uitgekokene maatschappij, waar de hogere standen met den werkman kunnen verbroederen en hem toonen dat zij waarlijk belang stellen in zijn lot » (27 september 1887). Nochtans, twee jaar later, op 25 november 1889, klaagde de hoofdman dat de hogere standen nooit in de Burgersgilde kwamen.

Het ledenaantal bleef tamelijk hoog. Van de werkende leden tussen 1882 en 1889, werd het hoogste aantal bereikt in 1887 met 344, en het laagste in 1884 met 311. Van de ereleden waren er het meest in 1884, namelijk 389, en het minst in 1888 en 1889 namelijk 379.

I. DE VOORDRACHTEN

Door talrijke voordrachten werden de leden van de Burgersgilde onderwezen in de politiek. Het is dan ook niet te verwonderen dat de leden van de parochiale afdelingen regelmatig en met veel bijval, de mensen konden bewerken in de herbergen, en met sukses als tegensprekers optraden in de meetings van liberalen en socialisten.

Sommige van de algemene voordrachten werden gegeven door gewone kleine burgers, zonder speciale vorming, maar die zich tot politieke redenaars wisten op te werken.

Reeds op 15 oktober 1881 zegde de hoofdman: « Waar een geus ook

het woord voerde, daar werd er onmiddellijk en met klem geantwoord. Hunne daden, hunne schurkerijen, hunnen schandelijke geldafpersingen werden in den klaren gesteld, bij zoo verre dat zij tot zwijgen gedwongen wierden ».

Zo kwam op 7 februari 1887 de timmerman Isidoor Somers, uit de Schaarstraat, een voordracht geven over de socialisten en hun verderfelijke invloed op het werkvolk. Hij eindigde zijn spreekbeurt met een oproep om te gaan tegenspreken op socialistische vergaderingen.

Ziehier enkele onderwerpen die behandeld werden op de veertiendaagse vergaderingen om de leden op de hoogte te houden van de politiek en hun toe te laten de opwerpingen van hun tegensprekers te weerleggen.

a) *Tegen de Liberalen.*

In maart 1881 sprak de hoofdman over de vraatzucht, die ook een politieke ziekte was, waaraan het liberaal ministerie leed, dat de miljoenen van het land verkwistte voor verderfelijke scholen, rechtspaleizen (te Brussel) en soldaterij, « waar al niets van komt dat deugt ».

In september 1881 vroeg kandidaat-notaris E. Muylle zich af « Mag een katholiek voor de liberalen stemmen? » Het antwoord luidde natuurlijk ontkennend.

Begin 1883 doet de hoofdman zijn beklag over de plagerijen van de regering tegenover de kerkfabrieken, wier rekeningen streng worden nagezien, over het afschaffen van de staatstoelage van 200 F aan de onderpas-toors. Dit gebeurde zo gezegd om te sparen, « nadat men in vijf jaren 130 miljoen frank van ons geld aan kemels van scholen en vette schoolrenteniers gehangen had ».

Wanneer het liberaal ministerie gevallen was ten gevolge van de verkiezing van 14 juni 1884, was het eerste werk van de nieuwe katholieke regering een nieuwe schoolwet voor te leggen aan het Parlement, die dan ook op 10 september 1884 werd uitgevaardigd.

Gedurende de bespreking van de wet, werd te Brussel herhaalde malen ertegen en ervoor gemanifesteerd. Op 7 september 1884 zouden 80.000 katholieken te Brussel defileren en een adres ten voordele van de uitvaardiging van deze wet aan de Koning voorleggen. De manifestatie werd door de Brusselse bevolking uiteengedreven, zonder dat er slachtoffers te betreuren vielen. In de eerstvolgende vergadering van de Burgersgilde was de hoofdman niet mals voor wat hij noemde de « Brusselse moordenaarsbende ». Hij zette uiteen « Hoe de Logie in hare holen gegrinsd heeft, welke helsche plannen gesmeed en uitgevoerd, hoe wij, door 't volk blijde onthaald, door opgeraapte schelmen, door neuswijze handelsboddjes (commis-voyageurs) en laffe burgerwachten in onze rechten gekrenkt wierden hoef ik niet te zeggen. Het is een sobere avonture, die ons ten minste deze lesse, als een zalige — een weinig kostelijke — ondervindinge nagelaten heeft, dat niemand, nooit meer en nievers op geuzeneer en -woord betrouwen mag ». Deze laatste woorden wijzen op de verzekering gegeven door

de Brusselse burgemeester Charles Buls, dat de katholieke manifestatie te Brussel ongestoord zou verlopen ⁶.

De fanfare van de Burgersgilde had voor 1472 goudfrank schade aan de muziekinstrumenten. De ereleden werden verzocht de nieuw bestelde instrumenten te helpen betalen.

De bediende Leopold Maenhout had het in mei 1885 over de vrijmet-selarij: « Zij zitten, die vuile moortelbroeders, met hunne kromme vingers overal tusschen waar er vervolging of plagerij tegen den godsdienst is, waar er bederf van 't volk beraamd of aangemoedigd wordt, waar oproer uitberst... Ze schuwen 't licht als nachtuils en 't licht der waarheid zal hen vinden ».

Sedert de katholieke overwinning in de verkiezing van 1884 hadden zekere katholieken hun strijd lust verloren. In de vergadering van 4 januari 1886 ging de hoofdman daartegen te keer in harde bewoordingen: « Den vrede betrachten is loflijk, maar het wordt verfoeilijk wanneer het ten nadeele is van het goed. Het leven is een gedurige strijd en het is onze plicht de goede zake te verdedigen. Lafaards zijn er bij hoopen, maar nooit en zouden ze onder de katholieken mogen gevonden worden »...

Op 6 december 1886 komt Leopold Maenhout aan het woord over Volk en Godsdienst. Volgens de spreker kan alleen de katholieke godsdienst het eeuwig en tijdelijk geluk van de mens verzekeren. Bij voorbeeld, in een huisgezin waar God en Godsdienst gebannen zijn, zal de man niet werken voor vrouw en kinderen, maar alleen om zich te kunnen verzetten. Hij wordt aan de drank verslaafd, om te eindigen in de gevangenis of in het krankzinnigengesticht. Een ongodsdienstige vrouw zal haar huisgezin verwaarlosen om te drinken.

« Integendeel, in een huisgezin waar de Godsdienst te vinden is, blijft er geluk tot in de armoede toe ».

Later handelt de spreker over de opstand van maart 1886 in het Walenland, over de slechte behandeling van de werklieden in de fabrieken en over het verleiden van de vrouwen in de nijverheidsgestichten. Het is dan ook niet te verwonderen dat zij in opstand komen en de eigendom aanranden: « die menschen en weten niet dat ieder staat zijne zegeninge van God bekamt en dat de rijken hunne goederen van God ontvangen hebben; zij achten het rechtveerdig het goed van anderen te ontroofen en het hun toe te eigenen ».

In de eerste vergadering van het jaar 1887 wees de hoofdman er op dat in de vergaderingen regelmatig al de leugens en valsheden van de liberale pers aan de schandpaal gespijkerd worden en dat er aldaar ook « tegen de verderfelijke vrijheid van drukpers » wordt gewerkt.

Op 16 oktober 1887 behaalden de katholieken de volledige zegepraal in de gemeenteverkiezingen, die op 14 november in de Burgersgilde gevierd werd met een prachtige « prijslotinge ». Maar de hoofdman spoorde de leden aan niet te rusten op hun lauweren, maar gedurig voort te werken voor de verkiezingen, die binnen drie jaar zouden gehouden worden.

(6) Over deze betoging, zie F. Van Kalken, *Commotions populaires en Belgique (1834-1902)*, Brussel, 1936, blzn. 63-74.

Volksvertegenwoordiger Declercq-Jullien was gestorven, en er moest een nieuwe verkiezing gehouden worden om hem te vervangen. De nieuwe katholieke kandidaat advocaat Adolf Declercq, werd op 23 februari 1888 door de hoofdman aan de Burgersgilde voorgesteld. Er werd geen liberale tegenkandidaat verwacht. « 'k En peize niet, vervolgde de hoofdman, dat er zal strijd zijn, maar toch, we moeten de geuzen onze klauwen toonen, en hun zeggen: En roert niet, lafaards, of wij verpletteren u! ».

Op 20 september 1888 gaf advocaat Van Neste een voordracht over de Franse omwenteling der voorgaande eeuw. En zijn slotwoord was: « Beste vrienden! wordt nooit geen liberaal! ».

Tot slot van de vergadering moest de hoofdman nog een gewichtige mededeling doen. « Het is mij eene plicht u tegen eene gevaarlijke zaak te waarschuwen, zei nog de hoofdman. In Brugge wordt er tegenwoordig een venijnig vuilbladje verspreid dat de walgelijkste gal tegen Kerk en Godsdienst uitbraakt. Ik smEEK u ten vierigste dit bladje niet te koopen daar het voor u en uwe kinderen vooral een gevaarlijk gift is dat ongetwijfeld, wie gij ook wezen moogt, vroeg of laat u ongelukkig maken zou. Ik bedoel: HET LAATSTE NIEUWS ».

b) *De Kerkhoven.*

Onder het liberaal ministerie werd niet alleen de strijd aangebonden tegen de katholieke scholen, ook de katholieke kerkhoven moesten het ontgelden. De meeste van deze kerkhoven waren volledig gewijd, terwijl andere een klein hoekje hadden om de ongelovigen en andersdenkenden te begraven. De liberalen eisten nu dat zij op dezelfde plaatsen mochten begraven worden als de katholieken. Daar hun dit wettelijk niet kon geweigerd worden, werden veel kerkhoven « geschonden » tot grote verontwaardiging van de katholieken. Deze kerkhofschennis kwam ook ter sprake in de Burgersgilde.

Op 30 januari 1882, in zijn voordracht over de vrijdenkerij, zegde A. Watteeuw: « De zoogenoemde burgerlijke begraving is eene kerkhofschennis. Aangezien zij tegen onzen Godsdienst zijn, hoe willen zij na hunne dood tegen recht en reden op den gewijden grond der katholieken en bij hen begraven zijn? ».

c) *Het Heilig Bloed.*

Ook de relikwie van het Heilig Bloed, of liever de processie en de kapel, kwamen in het gedrang onder het liberaal ministerie.

Begin mei 1881 verbood het ministerie aan de troepen de H. Bloedprocessie te begeleiden, omdat het geen officiële plechtigheid was. De burgersgilde werd in spoedvergadering bijeen geroepen om deze nieuwe plagerij van het ministerie te beoordelen: « Zij lasteren onzen Godsdienst, om hem bij de menigte verachtelijk te maken; zij schaffen de « Te Deum's » af en verbieden aan de officieren nieuwjaar te gaan wenschen aan de bisschoppen! ».

De Burgersgilde besloot het leger in de H. Bloedprocessie te vervangen.

Het verslag daarover luidt als volgt: « Velen der bijzonderste heren van den brugschen edeldom reden den stoet voorop; en van weërszijden, deftig en ingekeerd, als op eene godsdienstige feeste, stapten de gildemannen, zooals weleer waarschijnlijk, in de jaren dertienhonderd, na den slag der gulden sporen, onze voorouders, de dappere en godvruchtige neeringen en ambachtslieden. Met reden mocht het volk getuigen dat de processie niet minder prachtig was dan op de voorgaande jaren ».

Het ministerie wilde de edele Confrerie van het H. Bloed verplichten haar rekeningen ter goedkeuring voor te leggen aan de kerkfabriek van Sinte-Walburge, op wier gebied de H. Bloedkapel ligt. De Confrerie weigerde, daar de kapel een « oratoire privé » was, en niets te zien had, noch met de openbare besturen, noch met de kerkfabriek van Ste. Walburga. Er werd gedreigd de kapel te sluiten en het H. Bloed over te brengen naar Ste Walburga of naar de kathedraal. « Dit is bedrog om de onnozelaars in slaap te wiegen ».

Na de val van het liberaal ministerie werd de Confrerie van het H. Bloed met rust gelaten.

d) *Tegen het Socialisme.*

Vanaf 1884 heerste in geheel Europa een economische depressie die in 1886 haar hoogtepunt bereikte, en aanleiding gaf tot het opbloeien van het socialisme.

Ook de Burgersgilde hield haar leden op de hoogte van de economische vraagstukken, of, zoals zij dat noemde, van « de maatschappelijke huis-houd ».

Op 13 april 1885 sprak koopman Jan Moulart over « den handelnoed ten onzen dage », 't is te zeggen over de economische krisis.

Op 14 september daarna sprak kandidaat-notaris Edgard Muylle over de acheruitgang van de boerenstand door de invoer van vreemde granen. Veel inboedels van hofsteden worden verkocht omdat de landbouwers hun pacht niet meer kunnen opbrengen. Ook staan veel hofsteden ledig.

De eerste voordracht over het socialisme zelf werd gegeven door de hoofdman op 8 maart 1886: « Hij schetst ons op levendige wijze de socialist en zijne geheime werken af. Hij toont ons hoe hij zijne helse plannen weet te verduiken, hoe hij den werkman in zijne onwetende onnoozelheid tot hem trekt en hem door zijne schijnheilige liefalligheid aan Kerke en Godsdienst weet te ontrooven. Hij bewijst dat het socialisme tot in de minste bijzonderheden met valsche stelsels ommegaat en teenemaal in strijd is met de gezonde rede.

« Hunne drie grondgedachten zijn: 1° de gelijkheid voor allen, ten 2° de eigendom is eene diefte, en ten 3° alle goed moet gemeen zijn.

« Beurtelings wordt ieder grondgedacht ten hevigste bestreden en ten klaarste weerleid, bij zoo verre dat die zoo gezeide werkmansvereniginge de algemene verachting van al de aanwezige leden verworven had ».

Veertien dagen later, de 29e maart, was geheel het Walenland in opstand. « Wie hadde er gepeisd, zeide de hoofdman, toen ik u over weinige dagen het socialisme en zijn vermaledijde werkinge ontleide, dat wij op

heden reeds de bitterste heuvels van het helsch gebroed zouden te betreuren hebben?».

Volgens hem was één van de oorzaken van de ophitsing der werklieden « de vrijheid van Drukpers, door onzen Heiligen Vader Leo XIII met den naam van 'verderfelijke vrijheid' bestempeld, ... ».

Op 12 april kwam de hoofdman terug op de daglonen van de werklieden. Ieder moest betaald worden volgens zijn vakkennis. In goede tijden moet een appeltje tegen de dorst weggelegd worden, en de meesters en de bazen moesten de belangen van de werklieden op kristelijke wijze behartigen.

In de daarop volgende vergadering kwam baron Ernest van Caloen aan het woord over de kristene gilden, die in de middeleeuwen het geluk en de welstand van de werklieden behartigden, en vrede deden heersen tussen meesters en werklieden.

De hoofdman onderlijnde opnieuw de oorzaken van de opstand in Wallonië. Volgens hem waren het niet de ontoereikende lonen, maar het ongodsdienstig onderwijs, de bespottung van de godsdienst, alsook het lezen van slechte bladen en het zondagwerk, dat de mensen belet hun plichten te vervullen.

« Het gebruik van vrouwspersonen in fabrieken en nijverheidsinstellingen is ook een misbruik zonder weerga en geeft aanleiding tot wraakroepend zedenbederf ».

Twaalf duizend socialistes hadden op 15 augustus een betoging gehouden te Brussel, die het volgende kommentaar van de hoofdman uitlokte: « Wat hunne eischen aangaat, deze kunnen eenigszins verrechtvaardigd worden. De socialistes worden aan God onttrokken, zij en weten niet dat zij eene ziele hebben, zij en weten ook niet dat er een hemel bestaat om die ziele te beloonen en een helle om ze te straffen; en gelooven zij aan het bestaan der eeuwigheid, deze gedachten worden in hun door Satan's zendelingen uitgedoofd. Daarom is het dat die menschen eenen hemel op aarde willen zoeken, en dat volk heeft gelijk ».

Ook van katholieke zijde begon men zich eindelijk te bekommeren over het lot van de werklieden. Over het eerste katholiek sociaal kongres, gehouden te Luik begin oktober 1886, zegde de hoofdman dat er volgende besluiten getroffen waren: « 1° De rijken vooral moeten het kristelijk voorbeeld geven, alle overdreven pracht en verderfelijke vermaken vaarwel zeggen. Ten 2° De katholieke bazen moeten vooral den katholieken geest onder hunne onderdanen betrachten en niet alleen hun lichamelijk maar ook hun geestelijk welzijn onverpoosd bewerken. Ten 3° Er moeten wetten gemaakt worden die de vrouwen en kinders tegen de misbruiken der nijverheidsinstellingen beschermen. Ten 4° Er moeten gemeenzaamheden van onderlingen bijstand ingericht worden waar de meesters en knechten *verplicht zijn* deel van te maken ». En hier vinden wij opnieuw een poging om de middeleeuwse korporaties terug in te brengen.

e) *Verzet tegen het Verplicht Onderwijs, het Algemeen Stemrecht en de Verplichte Soldatendienst.*

Na de opstand van 1886 in Wallonië begon de werkende klasse een politieke aktie voor het veroveren van het Algemeen Stemrecht, met daarbij nog een werking voor het verplicht onderwijs en voor het: iedereen soldaat.

Deze drie punten, die later door de democratie ingebracht werden en ons de natuurlijkste zaak ter wereld schijnen, vielen niet in de smaak van de katholieke burgers 75 jaar geleden.

Tot aan de militaire wet van december 1909 werden in België ieder jaar, in de hoofdplaats van ieder militiekanton, onder de jongelingen die de militaire ouderdom bereikt hadden, een zeker aantal militieplichtigen uitgeloot. Deze die in het lot gevallen waren, moesten daarom nog niet soldaat worden. Wie over geldmiddelen beschikte kon een plaatsvervanger betalen die in zijn plaats soldaat werd.

Op 2 september 1882 sprak drukker Modest Delplace over « Niemand gedwongen soldaat ». Hij vond de loting onrechtvaardig, die de arme jongen verplichtte « soldaat te spelen tegen zijnen dank », en de rijken bevoordeligde door hen toe te laten een plaatsvervanger te betalen. Wij hebben geen sterk leger nodig dat toch machteloos staat tegenover onze geburen. Voor ons zou een vrijwilligersleger beter passen, zoals dit bestaat in Engeland en Zwitserland.

In de vergadering van 15 november 1886 lezen wij: « Volgens wetters zal het mensdrom de voorsmaak van den hemel genieten van zoohaast iedereen geleerd zal zijn. Oh, dwaze beweevinge! onnoozele uitvindinge! zoo min als de andere (het algemeen stemrecht en de algemene soldatenplicht) bekwaam dit doel te bereiken.

« Daaruit moet natuurlijk een volk voortspruiten dat vijandig aan Kerk en God, tot de schrikkelijkste en schandelijkste daden bekwaam is, een volk dat niet, zooals onze hedendaagsche oproerlingen, een blind werktuig zal zijn, maar met kennis van zaken zal handelen en van alle zijn wandaden eene rechtveerdige handelwijze zal weten te maken ».

Op 22 december 1886 kwam de hoofdman nog eens terug op de afschaffing van de plaatsvervangers bij het leger, die door de liberalen is voorgesteld. « Zij slachten van Lucifer, hunnen geliefden meester: zij zijn voor dwang en voor slavernij. Met hun: elk voor zijn lot, of hun: alle man soldaat, zoeken zij maar één ding, te weten: de kerke tergen en haar het aanwerven harer dienaars, zoo niet onmogelijk, toch ten minste lastig en moeilijk te maken ».

Op 9 december 1889 sprak advokaat Van Neste over het algemeen stemrecht. Moest dit in België ingevoerd worden, het zou ons land « in den grond booren ».

f) *De strijd voor het Vlaams.*

De Katholieke Burgersgilde had als kenspreuk « Voor Godsdienst, Land en Taal ». De meeste werkende leden behoorden tot de kleinere burgerij

en tot de ambachtslieden, waarvan het grootste deel het frans niet machtig was. Daarom ook geschiedde alles in het Vlaams in de gilde. Haar hoofdman dokter Van Steenkiste was een van de eerste en van de meest overtuigde vlaamsgezinden.

Met Nieuwjaar 1881 trok hij te keer tegen de franse naamkaartjes, die zo talrijk waren te Brugge, zelfs bij mensen die het frans niet kenden. Franse naamkaartjes waren goed voor de liberalen, maar niet voor de katholieken.

De eerste vlaamsgezinde daad in de gilde was het ondertekenen, reeds op 30 januari 1882, van « de petitie voor de rechten van het Vlaamsch ».

Gedurende de voorbereiding van de verkiezing van 15 juni 1884 werd, op voorstel van Gustaaf Stock, schriftelijk aan de katholieke kandidaten gevraagd dat zij hun steun zouden verlenen aan de wetsvoorstellen over de Vlaamse taalrechten.

Op 14 november 1885 toonde de hoofdman hoe nodig het was dat de vooraanstaande mannen zouden Vlaams spreken tot het volk. De taal is een machtig middel om de Godsdienst te bewaren en te versterken, tot welzijn van het land.

De hoofdman klaagde nog over de toenemende verfransing in zekere standen te Brugge. Ook in de kerken worden nu franse sermoenen gepredikt. Het ganse onderwijs tot en met de Universiteit is verfranst, zodat de Vlamingen opnieuw moeten vlaams aanleren na het eindigen van hun studies.

Dokter Van Steenkiste, die sedert 1879 zetelde in de Brugse gemeenteraad, bekam op 7 november 1885 een eerste herstel van het Vlaams aldaar. De akten van de burgerlijke stand zouden in het vlaams opgesteld worden.

g) *Voordrachten van Algemene Vorming.*

Buiten de voordrachten die rechtstreeks of onrechtstreeks met de politiek in betrekking stonden, werden er nog andere gegeven van algemeen belang.

1° Over vreemde landen en volkeren.

In 1882 werd gehandeld over een reis in Frankrijk en Spanje. Later kwam de witte pater Amaat Vyncke spreken over Centraal Afrika. In 1885 ging het over de oorlog van de Engelsens in Egypte en Soedan, en over de inname van Kartoem. Ter gelegenheid van het internationaal Kongres over Midden-Afrika, dat te Berlijn gehouden werd onder voorzitterschap van Bismarck, werd een voordracht gehouden over Kongo.

In 1886 sprak Samuel Coucke over zijn reis naar het H. Land. Het volgende jaar komen de Joden aan de beurt, en worden spottend en kleinerend behandeld door de meester-timmerman Lodewijk Van Mullem. In 1888 komt de stad Aken en haar Heiligtumfahrt aan de beurt, en in 1889 werd gehandeld over Argentinië, over de lijkenbehandeling en de begraafplaatsen van het oude Egypte, en over de reis van de hoofdman naar het H.

In juni 1883 werd overgegaan tot de stichting van een fanfare met dertig uitvoerders. Van toen voort begon de fanfare, die gedurig talrijker werd,

den kleenen koophandel en bijgevolg van den kleenen burger daar onvermijdelijk het gevolg van moet zijn ».

Eindelijk, op 10 januari 1887 werd besloten tot de stichting in de Katholieke Burgersgilde, 1° van een spaar-, leen- en borgkasse, die op 21 maart daarna van wal stak; 2° van een kamer van inlichtingen voor de leden, zowel voor de meesters als voor de knechten, waarover later niets meer vernomen wordt.

In het jaarverslag van 1888 werd geklaagd dat de spaarkas te weinig leden telde. Zij werd dan ook het volgende jaar afgeschaft, omdat er in de Gilde der Ambachten⁹, waarvan de meeste leden van de Burgersgilde ook deel uitmaakten, een bloeiende spaarkas bestond, die groter voordelen gaf dan deze van de Burgersgilde.

Nochtans, de parochiale afdeling van de Burgersgilde op de Sint-Gillisparochie had een « actiehouders-maatschappij » gesticht, die dertig leden telde en goed werk verrichtte.

Tot daar beperkte zich de sociale en economische werking van de Katholieke Burgersgilde.

BESLUIT.

De Katholieke Burgersgilde werd gesticht onder de kleine burgerij en de ambachtslieden, om ook deze sociale klasse in te schakelen in de verkiezingspropaganda van de katholieke partij.

De Burgersgilde had geen de minste medezeggenschap in het aanduiden van de kandidaten of van de te voeren politiek. Dit was het onbestreden voorrecht van de Katholieke Grondwettelijke Associatie, die zetelde in de Concorde, en waarvan de leden bijna uitsluitend behoorden tot de hogere franssprekende standen. Deze hogere standen hebben ook de strijd voor de vervlaamsing van het bestuur, die door de Burgersgilde werd gevoerd, doeltreffend tegengewerkt.

De leden van de Burgersgilde deden de vuile werkjes in de kiescampagnes. Zij voerden de propaganda in de herbergen en hingen de plakbrieven uit.

De grote aantrekkingskracht van de Burgersgilde voor de kleine burgerij was haar karakter van « treffelijkheid en deftigheid », waarop de hoofdman en de raad zorgvuldig waakten. In de algemene vergaderingen hadden deze kleine burgers dikwijls het zeer geschatte voorrecht in aanraking te komen met leden van de hogere standen, door wie deze « nederige leden » van de gilde met een zekere toegevendheid en paternalisme werden behandeld.

Daarenboven, in de veertiendaagse vergaderingen werd hun een zekere algemene ontwikkeling gegeven, natuurlijk meestal berekend op de te voeren kiespropaganda en de bestrijding van de liberalen en socialistten. Want de meeste mensen hadden toen slechts zeer weinig gelegenheid om

(9) De Gilde der Ambachten werd te Brugge gesticht begin maart 1887 om de werklieden te behoeden voor het socialisme en ze in het katholieke geloof te behouden. Zie R. Van Eenoo, A.w., blzn. 80 en volgende.

iets te lezen. De voordrachten in de Burgersgilde verruimden hun gezichtskring en de vergaderingen aldaar gaven hun een standbewustzijn van deftigheid en treffelijkheid, die hun bij de katholieke bevolking in aanzien deed stijgen.

De veertiendaagse vergaderingen van de Burgersgilde, de andere samenkomsten 's avonds in het lokaal, alsook de toneelopvoeringen en de concerten, o.m. deze in de hof van de Parijse Halle, zorgden voor een zeer levendige groepsgeest bij de leden en hun huisgenoten.

Daarenboven was de Katholieke Burgersgilde ook een soort kerkelijke confrerie. Ieder jaar, rond 2 maart, feestdag van de patroon van de gilde de gelukzalige Karel de Goede, werd een gezamenlijke mis opgedragen met algemene Communie voor al de leden, tot zielelafenis van de afgestorvene medeleden. Dezelfde dag werd dan 's avonds de grote kermis van de gilde gevierd met concert en tombola.

Vóór iedere verkiezing werd insgelijks een mis met algemene Communie opgedragen voor het welgelukken van de kiezing, en, indien deze goed uitgevallen was, een tweede mis uit dankbaarheid. 's Avonds werd dan de overwinning gevierd met een grote tombola.

In die missen waren gewoonlijk de negen tienden van de werkende leden aanwezig, die bijna zonder uitzondering ter H. Tafel naderden.

Met het oog op de kiespropaganda was de Burgersgilde ingedeeld in parochiale afdelingen, met een eigen hoofdman, die ieder maand ten minste éénmaal bijeenkwamen. Iedere maand ook moesten de parochiale hoofdmannen bij de algemene raad van de Burgersgilde verslag uitbrengen over de werking van hun afdeling.

Tot de veertiendaagse vergaderingen in Karel den Goede hadden alle leden toegang.

De leden waren zorgvuldig uitgekozen, wat veel bijdroeg tot de hoge standing van de Burgersgilde.

De gegevens bevat in de eerste tien jaarverslagen van de Burgersgilde geven ons reeds een goede kijk op de politieke mentaliteit van onze Brugse voorouders 75 jaar geleden, en vooral over de tegenstand van de katholieke hogere burgerij tegen de drie grote eisen van de moderne democratie: het algemeen stemrecht, het verplicht onderwijs, en de algemene soldatenplicht, waartegen zij de kleine burgerij en de ambachtslieden in het harnas joeg.

Dit levert voor de zoveelste maal het bewijs dat de mens, van de laagste tot de hoogste, gedurig misslagen begaat, en dat de vooruitgang van de beschaving slechts kan bekomen worden door een ononderbroken strijd tegen ingewortelde vooroordelen, die te goeder trouw, verdedigd worden tot het uiterste.

Dat is de grote les van nederigheid die de studie van het verleden ons leert.